

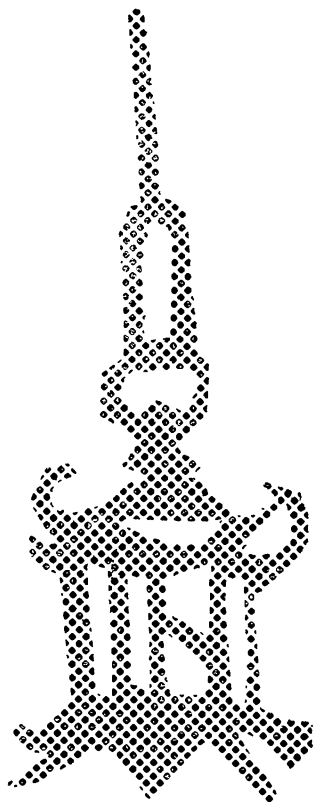


ЯСУНАРІ КАБАБАЇМА

КРАЇНА СІНГУ

ОПОВІДАННЯ
Й ПОВІСТІ

З японської переклав
ІВАН ДЗЮБ



КИЇВ — 1976

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»



**СЛУЖАВІ КАРАВАЊА
КРАЊИНА СЛІВУ**

Лауреат Нобелівської премії 1968 р. Ясунарі Кавабата (1899—1972) зберіг у своїх творах суто японську естетичну традицію в змалюванні людини й природи, в трактуванні вічних тем кохання й розлуки, життя і смерті, смутку й радості. Ці особливості притаманні його повістям «Країна снігу», «Тисяча журавлів», оповіданням «Танцівниця з Ідзу», «Містечко Юміура», які ввійшли до книжки.

© Український переклад, видавництво «Дніпро», 1976.

К $\frac{70304-160}{M205(04)-76}$ 117-76



Танцівниця з Ідзу

I

Коли звивиста дорога майже привела мене до перевалу Амагі, від підніжжя гори, оповивши білястою пеленою густий криптомерієвий ліс, швидко почала наближатися смуга дощу.

Мені було двадцять. У форменому кашкеті учня середньої школи вищого ступеня, в кімоно з темно-синьої касури¹, в хакама², з ранцем за плечима ось уже четвертий день я сам подорожував провінцією Ідзу: першу ніч провів на гарячих мінеральних джерелах у Сюдзензі, дві — в Югасіма, а тепер у високих гета³ добувся до перевалу Амагі. Милуючись осінньою красою хвилястих гір, дикого пралісу й глибокої ущелини, я поспішав, розтривожений потаємною надією.

Тим часом великими краплями сипнув дощ, і крутою дорогою я побіг угору. А коли, полегшено зітхнувши, спинився перед порогом чайної на північному боці перевалу, то завмер: моє сподівання справдилося — мандрівні артисти відпочивали саме в цій оселі.

Танцівниця, що першою помітила мій прихід, мерщій перевернула свій дзабутон⁴ і запропонувала його мені.

— Та що ви... — промимрив я.

Чи то від швидкого бігу, чи то з несподіванки, але я навіть не спромігся на слово подяки — горло мені наче перехопило. Сівши навпроти дівчини, я з кишені рукава квапливо витягнув цигарку. Танцівниця подала мені попільничку, що стояла перед її супутницею. А я все мовчав.

¹ К а с у р і — тканина з рідким, у горошок, вибитим візерунком.

² Х а к а м а — елемент японського національного костюма, шаровари.

³ Г е т а — дерев'яне взуття на підставках.

⁴ Д з а б у т о н — подушечка для сидіння.

Танцівниця на вигляд мала років сімнадцять. Старовинна не відома мені зачіска напрочуд пасувала до її овалного, з урочистим виразом обличчя і робила його ніби ще меншим, ніж було насправді. Здавалося, та дівчина з розкішною зачіскою зійшла з гравюри, нав'язної стародавньою повістю. З нею була літня жінка, двоє дівчат і парубок років двадцяти п'яти, з емблемою службовця готелю на гарячих джерелах у Нагаока.

Досі цих мандрівних артистів я зустрічав двічі: вперше на дорозі до Югасіма, неподалік мосту Югава, коли вони простували до Сюдзендзі. Дівчат тоді було троє, танцівниця несла великий барабан. Я кілька разів сумно озирався їм услід: спершу я гадав, що то був звичайний смуток самотнього подорожнього за людьми. На другий день мого перебування на гарячих джерелах у Югасіма, надвечір, мандрівні артисти забрели до готелю, де я зупинився. Затамувавши дух, я зі сходів спостерігав, як дівчина танцює на помості у вестибюлі.

«Якщо позавчора вони були в Сюдзендзі, сьогодні вночі — в Югасіма, то завтра будуть за перевалом Амагі, на гарячих джерелах у Югано. До перевалу гірською дорогою щонайбільше сім рі¹, тож я їх ще наздожену», — думав я, вирушаючи в путь. Однак тепер, пережидавши дощ у чайній, віч-на-віч з артистами, я розгубився.

Незабаром стара господиня чайної відвела мене в окрему кімнатку без дверей і сьодзі², що, певно, були тут зайві. Я глянув крізь вікно вниз — в безодні, якої не досягав погляд, губилася ущелина. Тіло в мене взялося сиротами, я так дрижав, що не міг звести зуб на зуб. Господиня принесла чаю, і я признався, що змерз.

— Ой лишенько, та ви ж геть змокли! Побудьте трохи з нами, посушіться, — мало не силоміць потягла вона мене за руку до своєї кімнати.

Як тільки відсунулися сьодзі, зсередини війнуло теплом — у заглибині долівки горіло вогнище. На порозі я нерішуче зупинився. Біля вогню, схрестивши ноги, сидів посинілий, як утопленик, дідусь; його зжовклі, загноєні очі сумно глянули на мене. Довкола нього лежала купа старих листів і паперових пакетиків. Я сторопів, приголомшено дивлячись на цю гірську химеру, яку навряд чи й назовеш живою людською істотою.

¹ Рі — міра довжини, 3,9 км.

² Сьодзі — розсувна частина стіни японського будинку.

— Ой, вибачте за безлад... Не зважайте на нього. Може, вам неприємно дивитися, то вже вибачайте. Він зовсім не може ходити.

Господиня чайної розповіла, що старий уже давно паралізований. Ота купа паперу — то все листи з порадами, як лікувати параліч, а в пакетиках — ліки, виписані з різних провінцій. Старий розпитує в подорожніх, що проходять через перевал, вичитує у газетних рекламах, як лікуватися, і все сподівається одужати.

Не знаючи, що відповісти старій, я нахилився до вогню. «Чому бідолаху не відвезуть у долину? Якщо тут навіть восени така холоднеча, то що ж буде взимку, коли на перевалі завіє хуртовина?» — думав я. Задвигтіла хатина — мимо проїхала автомашина. З мого кімоно почала здійснюватися пара. Стара повернулася у чайну й заговорила до літньої жінки:

— Невже це та сама дівчина, що була з тобою минулого разу? Гарна дівчина, нівроку. Красуня! Щастить тобі, любач... Дівчата взагалі швидко ростуть.

Збігла, може, година. Зненацька у будинку зчинилась якась метушня. «Певно, артисти лаштуються в дорогу», — подумав я. Серце моє тривожно забилося, але я не наважився встати й собі піти за ними. «Хоч вони й звикли до мандрів, але далеко від мене не втечуть. Якщо і відійдуть на десять-двадцять тьо¹, то все одно дожену». Сидячи біля вогнища, я намагався погамувати свою тривогу. Та коли артисти пішли, серце болісно защеміло. У старої, що виходила їх проваджати, я запитав:

— Де ж вони ночуватимуть?

— Хто зна... Де знайдуть клієнта, там і ночуватимуть... Їм однаково... — Прихована зневага в тих словах тільки підстьобнула мене. «От і чудово, — подумав я. — Коли так, то запрошу танцівницю до себе в номер...»

Надворі сіялася мжичка, вершини гір проясніли.

— Скоро зовсім випогодиться, тож переচেкайте, — радила стара, але я довго не міг усидіти.

— Бережіть здоров'я, дідусю, бо скоро зима, — мовив я щиро й підвівся. Старий сумовито повів пожовклими очима й хитнув головою.

— Стривайте! Стривайте, паночку! — кинулась за мною господиня. — Я стільки не заслужила. Що ви... — Вона вхопилася рукою за мій ранець і все вибачалась,

¹ Тьо — міра довжини, 109 метрів.

що погано мене прийняла. Казала, що проведе мене аж до перевалу і так дріботіла поруч десь із сотню метрів, без кінця повторюючи: — Я стільки не заслужила... Що ви... Вибачте, що погано вас прийняла. Але я вас запам'ятала. Рада буду вам віддячити, коли ще завітаєте до нас. Тож не гребуйте, заходьте. Я вас ніколи не забуду...

Я розчулився мало не до сліз. Так дякувати за п'ятдесят сен!¹ Мені кортіло якнайшвидше догнати танцівницю, та стара затримувала. Нарешті ми дійшли до тунелю.

— Широ вам дякую! Вертайтеся додому, бо ж старого нікому доглянути, — промовив я, і вона тільки тоді відпустила мій ранець.

Я ввійшов у тунель. З його склепіння капали холодні краплі. Попереду маленькою цяткою світився вихід у південну частину провінції Ідзу.

II

З тунелю стрімко вниз збігала дорога, з одного боку захищена від провалля побіленим кам'яним парашетом. В глибині цієї панорами, схожої на макет, маячили постаті мандрівних артистів. За яких шість тьо я наздогнав їх. Але відразу не наважився сповільнити кроки і з удавано байдужим виглядом проминув жіночий гурт. Парубок, що йшов трохи попереду, побачивши мене, зупинився.

— Ви, бачу, прудко ходите... Добре, що хоч дощ перестав.

Я радо приєднався до нього, а він почав розпитувати мене про се про те. Помітивши, що ми жваво розмовляємо, жінки наддали ходи й наздогнали нас. Парубок ніс лозяний кошик, літня жінка — цуценя. Старша дівчина несла щось зав'язане у барвистій хустці, а середульша — невеличкий кошочок. У танцівниці за плечима висів барабан. Тепер і літня жінка зрідка перекидалася зі мною словом-другим.

— Цей хлопець — студент... — прошепотіла старша дівчина танцівниці.

Я оглянувся, а вона, всміхаючись, провадила далі:

— Правда? Я відразу здогадалась... Бо у нас на острові часто бувають студенти.

¹ С е н а — одна сота ієни, основної грошової одиниці Японії.

Я довідався, що мої супутники постійно живуть у порту Хабу на острові Осіма. З настанням весни вони покинули рідну домівку й пустилися в мандрі. Скоро почнуться холоди, а до зими вони ще не готові, тож, мовляв, побудуть днів десять у Сімоді й після відвідин готелів на гарячих джерелах в Іто повернуться додому. Згадка про острів Осіму викликала в мене піднесений настрій, і я знову замилювався старовинною зачіскою танцівниці.

— Адже таки багато студентів приїжджає до нас купатися? — звернулася танцівниці до своєї супутниці.

— Влітку, мабуть? — Я обернувся, а танцівниця розгублено й тихо проказала:

— Бувають і взимку...

— Взимку?

Дівчина поглянула на свою супутницю і всміхнулася.

— А хіба взимку можна купатися? — перепитав я.

Вона зашарілася, а тоді поважно кивнула головою.

— Ото скаже!.. — Літня жінка засміялася.

До Югано було яких три рі. Дорога полого спускалася вздовж річки Кавадзугава. Одразу за перевалом гори й небо прибрали трохи іншого забарвлення — такими вони бувають тільки на півдні. Отак, за розмовою, я подружився з парубком, тож коли за невеличкими сільцями Огінорі й Насімото на узгір'ї завидніли солом'яні стріхи Югано, я не витримав і сказав, що хотів би піти з ними аж до Сімоди. Парубок зрадив. Перед нічліжним домом, коли літня жінка вже хотіла прощатися зі мною, він промовив:

— Панич хотів би залишитися з нами.

— Що ж, нехай залишається. Супутник у дорозі — що співчуття в житті. Хоч ми люди й неосвічені, та розвіяти нудьгу завжди зуміємо. Заходьте, трохи перепочинете, — люб'язно припросила жінка.

Дівчата скинули на мене очима. Їхні сором'язкі погляди наче підбадьорювали мене.

Разом з усіма я піднявся на другий поверх. Кімната була вбога: мати з рисової соломи й фусума¹ попритирані, брудні. Танцівниця принесла чаю. Підступивши до мене, вона зашарілася, руки в неї затремтіли. Щоб ненароком не впустити чашок, вона швидко поставила дерев'яний піднос на мату, але чай трохи розхлюпала. Мене здивувало її збентеження.

¹ Ф у с у м а — розсувна переділка з картону.

— Куди це годиться! Така мала, а вже задивляється...— Літня жінка насупилась і кинула дівчині рушника. Та взялась незграбно витирати мату.

Грубуваті слова жінки чомусь трохи остудили мене... Я відчув, що мої химерні сподівання, розбуркані натяками старої з перевалу, враз лопнули, як мильні бульбашки.

Тим часом, позираючи на мене, літня жінка провадила далі:

— А ваша, паничу, темно-синя касурі справді чудова.— А тоді звернулася до однієї з дівчат:— Правда, у студента кімоно з такої ж тканини, як і в нашого Тамідзі?— А потім знову обернулася до мене:— У мене дома син... школяр. У нього кімоно таке ж, як і ваше. От тільки одне погано, що касурі тепер дорога.

— А в якій школі вчиться ваш син?

— У початковій. У п'ятому класі.

— Ага... в п'ятому...

— Він вчиться в Кофу. Ми вже давно живемо на острові Осіма, але родом з Кофу, з провінції Каї.

Після годинного відпочинку парубок одвів мене до готелю. А мені так хотілося заночувати разом з артистами в нічліжному будинку! Ми звернули з битого шляху на стежку, посипану жорствою, спустилися кам'яними сходами і, перейшовши міст біля громадської лазні, опинилися перед садибою готелю з гарячими мінеральними водами.

У купальні готелю мій знайомий розповів, що йому двадцять чотири роки, що його дружину спіткало нещастя: у неї двічі були передчасні пологи й обидва рази дітей не вдалося врятувати. Судячи з емблеми службовця готелю, я вирішив, що він з Нагаока. І навіть був подумав, що цей розважливий, симпатичний парубок або дивак, або до нестями закоханий у мандрівну артистку. Інакше чого б йому волочитися за мандрівниками й носити їхні речі?

Коли я скупався у басейні й пообідав, було вже близько третьої. Як швидко збігає час — о восьмій ранку я тільки виходив з Югасіма!

Повертаючись до нічліжки повз мою веранду, парубок помахав мені на прощання рукою.

— Будь ласка, купіть собі хурми! Вибачте, що кидаю,— гукнув я і випустив з руки пакетик з грішми.

Парубок відмовлявся, хотів пройти мимо, та коли побачив, що пакетик упав на землю, вернувся і підняв його.

— Та навіщо? — Парубок кинув пакетик назад на веранду.

Лише за другим разом він узяв мій скромний подарунок.

Надвечір розгулялася справжня злива. Гори повилися сірою пеленою, вода в річці перед готелем забурунила, пожовкла. «Такої негоди мандрівні артисти не наважаться ходити по готелях», — подумав я, але все одно не міг усидіти на місці й кілька разів ходив у купальню. Сутінь огорнула мою кімнату. У квадратному отворі в стіні висіла лампочка, освічуючи водночас дві кімнати, розділені фусумою.

Крізь шум зливи здалека долинули ледь чутні звуки барабана. Я рвучко розсунув віконниці¹ й вихилився надвір. Звуки барабана начебто наближались. Дощ і вітер бив в обличчя. Я заплющив очі й прислухався, намагаючись визначити, куди рухається барабан. Невдовзі я почув бренькіт сямісену², а тоді й протяглий жіночий крик, веселий регіт. «Мабуть, артисти розважають гостей у ресторані навпроти нічліжки, — здогадався я, бо розрізнув кілька жіночих і чоловічих голосів. — Може, й сюди прийдуть?» Однак вечірка була в розпалі й, здавалося, переходила в нестримне гульбище. Раз у раз тонкий жіночий голос прорізавав нічну тишу. Весь у нестерпній напрузі, я сидів при розсунутих віконницях і щоразу, коли до мене долинали звуки барабана, радів: «Танцівниця на бенкеті. Вона ще б'є в барабан». А щойно барабан затихав, я не знаходив собі місця. Усім своїм еством я намагався крізь шумотіння дощу вловити бодай найменшу знайому ноту.

Незабаром почулось тупотіння людських ніг: розвеселіле товариство танцювало чи, може, гралося в ката й мишку. Та ось усе стихло. «Що віщує ця коротка тиша? — намагався вгадати я, втупившись у пільму. — Невже цієї ночі чийсь брудні руки торкнуться танцівниці?»

Я засунув віконниці й ліг; серце гнітив важкий тягар. Я пішов у басейн. Спересердя розбурхав воду.

Злива вщухла, з-за хмари виринув місяць. Умита дощем

¹ В японських будинках двері, стіни й віконниці розсуваються на рейках.

² Сямісен — триструнний щипковий музичний інструмент.

осіння ніч проясніла. «От би кинутись туди... босоніж... мерщій... Та все одно нічим не зараджу...» — подумав я. Минула друга година ночі.

III

Другого дня після дев'ятої мій знайомий зайшов до мене в номер. Я щойно встав і запросив його з собою у купальню. Стояла погожа днина бабиного літа, виповнений до краю потік перед готелем блищав у теплому сонячному промінні. Вчорашні муки видались мені бен-тежним сном.

— Гулянка вчора тривала довго? — спитав я парубка.

— А хіба ви чули?

— Авжеж, чув.

— То все галасували тутешні. Набридливий люд, — спокійно відповів парубок, і я замовк.

— Он там, на тому боці, наші. Гляньте! Здається, помітили нас і сміються.

Я поглянув на той бік річки, до громадської купальні, куди парубок показував рукою. У хмарах пари видніло кілька людських тіл. Несподівано з огорнутої парою лазні вибігла гола жіноча постать і, зупинившись на березі, приклала до губ долоні і щось гукнула. То була танцівниця. Милуючись її струнким, як молода павловнія, тілом, я почував себе так, ніби пив чисту джерельну воду. Опам'ятавшись, я глибоко зітхнув і розсміявся. «Ну зовсім як дитина! Тільки невинна дитина здатна гольцем вибігти на сонце, зіп'ястися навшпиньки й гукати знайомих!» На душі в мене було так погідно, як у чистому небі. З уст не сходив радісний усміх.

Який же я дурень — думав, їй сімнадцять років. А все через ту пишну зачіску. До того ж її одягли, як дорослу.

Коли я повернувся з парубком у номер, біля готелю з'явилася старша дівчина. Вона задивилася на квітник хризантем. Танцівниця в той час уже йшла через міст. Літня жінка вийшла з лазні й дивилася, що роблять дівчата. Танцівниця здвигнула плечима, — мовляв, що вдіяти, коли не дозволяють? — засміялася й заквапилася назад. Літня жінка підійшла аж до моста й гукнула:

— Заходьте в гості!

— Заходьте в гості! — повторила за нею старша дівчина, і вони пішли.

Парубок просидів у мене аж до сутінок. Пізно ввечері, коли я грав у го¹ з мандрівним торговцем паперовими виробами, до мене раптом долинули звуки барабана. Я хотів підвестися.

— Мандрівні артисти йдуть.

— Атож... Та навіщо вони вам?.. Ваш хід. Я поставив сюди, — налігши грудьми на гральну дошку, торговець поринув у гру.

Я почав нервуватися — вони ж підуть, авжеж, підуть... Знайомий парубок гукнув:

— Добрий вечір!

Я вийшов у коридор і помахом руки запросив артистів до себе. Вони на мить спинилися, пошепотілися між собою, а тоді рушили до веранди. Низько вклонившись, як гейші, дівчата привіталися:

— Добрий вечір!

На гральній дошці мене чекала поразка. От і чудово!

— Здаюсь, здаюсь. Я програв.

— Невже? В мене скрутніше становище. Давайте подумаємо, позиція досить складна...

Байдужий до артистів, торговець порахував свої очки й почав знову розставляти фігури. Дівчата поклали барабан і сямісен у кутку й собі присіли біля дошки з японськими шахами. Тим часом я програв партію, хоча спочатку здавалося, що перемога за мною.

— То як? Може, ще зіграємо? — настирливо допитувався торговець.

Але я лиш безглуздо всміхався. Партнер махнув на мене рукою і пішов у свою кімнату.

Дівчата підступили до дошки.

— Вам ще треба сьогодні працювати? — запитав я.

— Взагалі треба... — відповів парубок і глянув на дівчат.

— Та годі вам стільки виступати. Побудьте краще тут і відпочиньте.

— Гаразд.

— А вас не сваритимуть?

— Однаково зараз гостей мало.

За грою в го ми й незчулися, як настала північ.

Коли танцівниця пішла, я ніяк не міг заснути, тоді вийшов у коридор і гукнув торговця паперовими виробами.

¹ Го — японська гра, схожа на гру в дамки.

— Іду!.. — озвався шістдесятирічний дідок і жваво вискочив із кімнати.

— Чогось не спиться. Будемо грати до ранку, Настрій у мене був рішучий.

IV

Ми домовились вирушити до Югано вранці о восьмій годині. Натягнувши на голову куплену біля купальні мисливську шапку, а кашкет заховавши в ранець, я подався до нічліжки, що стояла над шляхом. Сьодзі на другому поверсі були широко розсунуті, отож, довго не роздумуючи, я піднявся нагору. Та в коридорі розгублено зупинився: мандрівні артисти ще спали. Недалеко від порога разом із середульшою дівчиною спала танцівниця. Помітивши мене, вона зашарілась і затулила обличчя долонями. Помада на губах у неї трохи розмазалась. Розглядаючи її привабливу сонну постать, я відчув, як серце моє шалено закалатало. Відкинувши укривало, танцівниця граціозно кивнула мені головою.

— Дякую за вчорашній вечір.

Я стояв ні в сих ні в тих.

Знайомий парубок спав разом із старшою дівчиною. А я й не підозрював, що вони — подружжя!

— Ой, вибачте. Ми хотіли сьогодні рушати в дорогу. Але ввечері нам ще треба виступити на бенкеті, тож доведеться затриматись. В усякому разі, навіть якщо ви зараз підете, ми ще матимемо нагоду зустрітись. Ми зупинимось в нічліжці «Косюя», — присівши на постелі, сказала літня жінка.

Мені здалося, що мене покинули, відцуралися.

— А може б, і ви побули тут ще день? Усе-таки гуртом веселіше. Почекайте ще цей день, а завтра підемо разом, — порадив парубок.

Літня жінка й собі докинула:

— Залишайтеся. Завтра ми неодмінно вирушимо до Сімоди, бо післязавтра минає сорок дев'ять днів, відколи померло наше маля, і ми заздалегідь вирішили, що мусимо на цей день устигнути до Сімоди. Вибачте, що я так кажу, але, видно, сама доля послала вас, щоб і ви помолилися за душу нашого маляти.

Я погодився зачекати ще день, зійшов униз і заговорив до чоловіка за брудною конторкою, сподіваючись, що мої знайомі скоро встануть. І справді, незабаром з'явився

парубок і запросив мене на прогулянку. Ми пройшли трохи уздовж шляху й зупинилися на мостику. Спершись на поруччя, парубок розповів мені про своє життя: він якийсь час служив артистом трупи новітнього токійського театру «Сімпа», і навіть тепер на острові Осіма іноді влаштовує театральні вистави на бенкетах — показує уривки з п'єс (тому й носить із собою у фуросікі¹ меч, а в вербовому кошику — одержу й різне причандалля).

— Життя в мене не склалося, а от старший брат живе заможнo, він успадкував батьківське добро. А я там нікому не потрібен.

— А я гадав, ви працюєте на курорті в Нагаока.

— Невже?.. Старша з дівчат — моя дружина. Вона молодша за вас на рік, їй зараз дев'ятнадцять, і вже вдруге у мандрах передчасно народжує дитину. Немовля пожило тиждень і вмерло. Дружина ще й досі не може отямитись. Літня жінка — то моя теща. А танцівниця — моя рідна сестра.

— Танцівниця? Якій чотирнадцять років?..

— Атож... Мені не хотілося, щоб вона стала мандрівною артисткою, але ж обставини іноді сильніші за нас.

Потім парубок сказав, що його звати Ейкіті, дружину — Тійоко, а сестру — Каору, що третя дівчина, Юріко, родом з Осіма, найнялася їм помагати. Оповідаючи про своє життя, Ейкіті дивився на річкове плесо й мало не плакав — так душу роз'ятрили спогади.

Коли вже ми поверталися до нічліжки, то зустріли танцівницю. Вона сиділа навпочіпки край дороги й гладила по голові собачку. Я вирішив повернутися в готель і сказав:

— Заходьте до мене в гості.

— Спасибі, але мене саму...

— Приходьте з братом.

— Гаразд, прийдемо.

Невдовзі прийшов один Ейкіті.

— А де ж дівчата?

— Мати не пустила.

Не встигли ми досхочу пограти в го, як дівчата перейшли міст і за хвилину вже стукотіли своїми гета на друтому поверсі готелю. Чемно вклонившись, вони непевно зупинилися на веранді.

¹ Фуросікі — барвіста хустина, в якій японці носять речі.

— Це моя кімната. Не соромтесь, заходьте.

Першою поріг переступила Тійоко.

Цілу годину гості просиділи в мене, а потім спустилися в купальню, запросивши й мене з собою. Я пообіцяв прийти, але посоромився. Першою з купальні вернулася танцівниця.

— Ідіть, вам помиють спину,— передала вона слова Тійоко.

Я не пішов купатись, а просидів з танцівницею за грою в го. Дівчина вміла добре грати. На її місці Ейкіті чи інші жінки давно програли б. Мені не довелося робити легких ходів — навмисне для неї, і це було приємно. Ми були самі. Спочатку танцівниця здалеку тяглася рукою до фігур, але помалу захопилася грою і вже не помічала нічого довкола себе, схилившись над дошкою. Її напрочуд гарне чорне волосся майже торкалося моїх грудей. Несподівано дівчина почервоніла й сказала: «Вибачте, я не можу залишатися довше, а то мене сваритимуть». І вибігла з кімнати. Перед купальною її вже чекала літня жінка. Тійоко та Юріко теж не піднялися в мій номер, а заквапилися додому.

Цього разу Ейкіті просидів у мене майже до вечора. З вигляду простодушна й лагідна господиня готелю зауважала мені, що, мовляв, таких людей, як оті волоцюги-артисти, не варто пригощати.

Пізно ввечері я зупинився під нічліжкою й почув, як літня жінка навчала Каору гри на сямісені. Помітивши мене, дівчина збентежилася й відклала інструмент. Але відразу ж послухалася своєї вчительки й грала далі. Щоразу, коли вона підвищувала голос, літня жінка повторювала:

— Я ж тобі вже казала — не кричи.

Ейкіті запросили в ресторан навпроти, і тепер звідти долинав його протяжний спів.

— Що це він співає?

— Утаї¹.

— Утаї за вечерею? Як дивно.

— Все одно торговець городиною у співі тямить небагато.

Тим часом фусума в кімнаті мандрівних артистів відсунулась, і літній чоловік, торговець свійською птицею, що наймав кімнату в нічліжці, запросив дівчат на вечерю.

¹ Утаї — уривок з п'єси класичного театру «Но», виконуваний речитативом.

Танцівниця і Юріко, прихопивши з собою хасі¹, зайшли до нього і взялися до курятини, засмаженої на сковороді. Коли дівчата підвелися, щоб їти, торговець поплескав танцівницю по плечу. Літня жінка тут же обурено вигукнула:

— Гей, ви! Не займайте!

Танцівниця попросила торговця почитати вголос «Подорож Міто по країні». Той трохи почитав, але незабаром пішов. Не звертаючись безпосередньо до мене, дівчина все казала літній жінці, що хотіла б почути продовження цієї історії. Коли я з потаємною надією взяв у руки збірник оповідань, дівчина відразу підійшла до мене. А щойно почав читати, як нахилила до мене споважливі обличчя і втупилась своїм ясным поглядом у моє чоло. Мабуть, вона завжди так поводитися, коли їй читали книжку. Кілька хвилин тому вона так само горнула до торговця птицею. На її вродливому обличчі особливо вирізнялися гарні карі очі з чарівними лініями повік. Усміхалася вона, як квітка.

Незабаром Каору покликала служниця з ресторану. Перевдягаючись, вона сказала мені:

— Я скоро вернуся, почекайте трохи, будь ласка, дочитаєте мені оповідання. — Вийшовши в коридор, вона вклонилась і додала: — Ну, то я йду.

— Тільки гляди, не співай, — звеліла жінка, і дівчина, взявши в руки барабан, кивнула головою.

— У неї саме ламається голос, — пояснила літня жінка.

І ось уже танцівниця сидить на другому поверсі ресторану й вибиває на барабані, а мені здавалося, наче вона в сусідній кімнаті. За кожним ударом барабана серце моє радісно здригалось.

— Тільки-но з'явився барабан, як товариство повеселіло, — позираючи в бік ресторану, сказала жінка.

Тійоко та Юріко теж пішли в ресторан. Десь за годину всі четверо повернулися додому.

— Оце все... — Танцівниця поклала жінці в долоню срібняк у п'ятдесят сен.

Ще деякий час я читав уголос «Подорож Міто по країні». Потім мандрівні артисти згадали про померле дитя, розповіли, що воно було таке тендітне, аж світилося, не мало сили навіть плакати і через тиждень померло. Здавалося, моє приязне ставлення знайшло в їхніх душах

¹ Хасі — палички, що заміняють японцям ложку.

відгук — адже я не виявляв ні зайвої цікавості, ні зневаги, я просто забув, що вони мандрівні артисти. Тож нічого дивного, що вони запросили мене неодмінно побувати в них дома на острові Осіма.

— Вам найкраще підійде дідусева хатина. Там вам буде спокійно, зможете навіть працювати, вчитися, — переконували мої супутники. — В нас дві невеличкі хатини, а одна, в горах, часто порожнює.

Ми також домовилися, що на Новий рік з моєю участю в порту Хабу буде влаштовано театральну виставу.

Я збагнув, що справжня причина їхніх мандрів — не злидні, а скорше безтурботна вдача, бажання постійно насолоджуватися духмяним запахом полів. Здавалося, всіх їх єднає щира кривна любов. Тільки сором'язка Юріко при мені була завжди неговірка й похмура.

Опівночі я залишив нічліжку. Дівчата вийшли мене проводити. Взувши гета, танцівниця вийшла до воріт і глянула на чисте небо.

— О, який чарівний місяць! Як це чудово, що завтра ми будемо в Сімоді! Справимо поминки по маляті, мені куплять новий гребінець. Багато чого цікавого чекає там мене. Ви візьмете мене з собою в кіно?

Мандруючи дорогами провінції Сагамі та Ідзу від одного курорту до іншого, мої супутники нудьгували за Сімодою, як за рідною стороною.

V

У мандрівних артистів був той самий вантаж, що й під час переходу через перевал Амагі. Літня жінка тримала на руках песика, який з цікавістю позирав навколо. За Югано почалися гори. Вранішнє сонце, що зійшло над морем, осяяло гірські схили. Я глянув у той бік. Ген-ген, де кінчалась річка Кавадзугава, блищав піщаний берег.

— То там острів Осіма?

— Бачите, який він великий! — сказала танцівниця. — Ідьте з нами.

Може, тому, що осіннє небо було чисте, без жодної хмаринки, море на сході, як напровесні, повивав легкий серпанок. До Сімоди залишилося п'ять рі. Незабаром море зникло. Тійоко тихо замуликала.

Коли мене спитали, що мені краще: підніматися двадцять тьо крутою гірською дорогою, чи довго йти битим шляхом, — я вибрав круту дорогу.

Ми йшли попід деревами, земля, встелена опалим листям, була слизькою. Хоч і важко було дихати, я швидко піднімався вгору, впираючись руками в коліна. Незабаром моїх супутників уже не було видно, тільки між деревами лунали їхні тихі голоси. Підібравши поли кімоно, мене наздоганяла Каору. Вона йшла за кілька метрів позаду, ні на крок не наближаючись і не відстаючи. Коли я озирався, щоб заговорити до неї, вона, збентежено всміхаючись, зупинялась, але нічого не казала. Коли ж сама зверталася до мене і я ждав, щоб вона підійшла ближче, дівчина спинялася, доки я не рушав. За поворотом дорога покрутішала. Я швидко брався вгору, дівчина за мною. Довкола панувала тиша. Решта подорожніх відстала — навіть голосів уже не було чути.

— Де в Токіо ваш дім?

— В мене нема там дому. Я живу в гуртожитку.

— Я теж була в Токіо. Танцювала на святі квітів. Щоправда, малою. Тому зовсім нічого не пам'ятаю. У вас є батько? — запитала вона знову. — Ви були в Кофу?

Вона ще довго розпитувала мене, а тоді сказала, що в Сімоді хотіла б побачити кінофільм, згадала про померлу дитину.

Нарешті ми дісталися на вершину гори. Каору покляла барабан на траву, вийняла хустинку й витерла спітніле чоло. Вона хотіла обтрусити поділ свого кімоно, але раптом присіла й змела порох з моїх хакама. Я несамохіть відхилився, і дівчина впала на коліна. Глянувши знизу на мене, вона сказала:

— Сядьте, будь ласка.

Над нами пролетіла зграйка пташок. Серед мертвої тиші було чути, як шелестить листя на дереві.

— Чого ви так поспішали?

Танцівниця, видно, притомилася. Я постукав пальцями в барабан, і пташина зграйка спурхнула з дерева.

— Напитися б води.

— Піду пошукаю, — сказала дівчина, але невдовзі з порожніми руками повернулася, з-за пожовклих кущів.

— Що ви робите на острові Осіма?

Каору заходилась розповідати про своє життя. Здається, вона згадувала не про Осіму, а про Кофу, називала імена подруг з початкової школи, де провчилася два класи.

За хвилину десять на вершину піднялися Тійоко, Юріко

та Ейкіті. А ще хвилини через десять прийшла і літня жінка.

Коли спускалися з гори, я з Ейкіті трохи відстав. Через яких два тьо знизу прибігла Каору:

— Там унизу джерело. Поспішіть трохи. Ми ждемо, поки ви нап'єтесь.

Зачувши про воду, я побіг униз. З розколини в скелі під тінистим деревом дзюркотіла вода. Поряд стояли жінки.

— Напийтеся перші. А то ми подумали, що ви погребете водою, коли її скаламутьять жіночі руки.

Я зачерпнув долоньями прохолодної води й напився.

Попід горою виляса дорога на Сімоду. Над землею подекуди слався дим — то вуглярі випалювали деревне вугілля. Ми зійшли на узбіччя і сіли на колодах, щоб перепочити. Танцівниця присіла навпочіпки посеред шляху й почала рожевим гребінцем розчісувати песика.

— Зубці поламаєш, — дорікнула їй літня жінка.

— Нічого, в Сімоді купимо новий.

По той бік шляху лежала купа бамбукових палиць. Не встигли ми з Ейкіті сказати, що вони знадобилися б нам у дорозі, як танцівниця мерщій принесла одну бамбучину, товсту й довгу.

— Навіщо така товста? — спитав Ейкіті, і дівчина розгублено простягла її мені.

— Візьміть, буде чим підпиратися в дорозі. Я витягла найтовщу.

— І даремно. Подумають, що ми вкрали, та ще наберемось клопоту. Віднесіть краще назад.

Каору віднесла палицю й бігцем повернулася з паличкою завтовшки як середній палець. Потім, з важким зітханням, заточилась, немов натомлений селянин, що от упаде на межу, і стала чекати на жінок.

Ми з Ейкіті йшли трохи попереду.

— ...От би вирвати, а золотий вставити, — почув я раптом голос танцівниці й озирнувся: танцівниця і Тійоко йшли разом, літня жінка з Юріко трохи позаду. Тійоко, видно, не помітила, що я оглянувся, і сказала:

— Твоя правда. А що, як йому натякнути?

Очевидно, йшлося про мене. Тійоко, певно, зауважила, що в мене нерівні зуби, а танцівниця докинула, що можна вставити золоті. Я нітрохи не соромився, що почув цю розмову. Якусь хвилину я не міг нічого розібрати, а потім знову виразно почулося:

- Добрий хлопець, еге ж?
- Так, непоганий.
- Справді непоганий. Нічого не скажеш.

Тон розмови був простий, щирий, і виказував наївне зворушення танцівниці.

Втішений, я поглянув на ясні гори. У подорож по Ідзу я вирушив, щоб розвіяти нестримний смуток, викликаний самотністю. Тим-то, почувши, що мене мають за доброго, я невимовно зрадів.

Біля Сімоди блиснуло море, заясніли гори. Розмахуючи бамбуковою палицею, я стинав волоть осінніх трав. Перед входом до села стояли дошки з написами:

«Жебракам і мандрівним артистам заходити в село заборонено».

VI

Нічліжний будинок «Косюя» стояв у північній частині Сімоди. Вслід за мандрівними артистами я піднявся на другий поверх у кімнату, схожу на мансарду. Коли я сів на підвіконня, моя голова вперлася в дах.

— Плече не болить?— допитувалась жінка в танцівниці.— Руки не болять?

Дівчина граціозно помахувала рукою, як і тоді, коли біла в барабан.

— Не болить. Ще можу грати.

— Хвалити бога.

Я підняв барабан.

— Ого, який важкий!

— Важчий, ніж ви думали. Ваш ранець легший,— засміялась Каору.

Мої супутники привіталися з мешканцями нічліжки. То все були мандрівні артисти, торговці й комедіанти. Порт Сімода — гніздо для таких перелітних птахів. Малюкам із нічліжки, що поприбігали до кімнати, танцівниця дала по мідяку. Коли я зібрався йти з «Косюя», вона випередила мене, вийшла в коридор і, рівняючи гета, прошепотіла, наче сама до себе:

— Візьміть мене в кіно, будь ласка.

Якийсь чоловік, схожий на волоцюгу, показав мені та Ейкіті, як пройти до готелю, що його тримав голова міської управи. Там ми скупалися й пообідали свіжою рибою.

— Купіть і від мене квітів на поминки.— Я вручив Ейкіті невеличку суму грошей у пакетику, бо вранці мав відплисти до Токіо. Гроші в мене вже кінчалися, тож я пояснив, що мушу вертатися, бо час до школи.

Після вечері я перейшов через північний міст і видерся на місцеву Фудзіяму помилуватися портом. По дорозі назад зазирнув до «Косюя»: мандрівні артисти саме вечеряли.

— Сідайте з нами, не гордуйте, — сказала літня жінка й звеліла Юріко помити для мене чашку й паличку.

За вечерею всі вмовляли мене затриматися ще на день, — адже завтра минає сорок дев'ять днів, відколи померла дитина. Але я не погодився, бо, мовляв, запізняюся до школи.

— То приїдьте хоч на зимові канікули. Ми вас зустрінемо. Тільки повідомте, яким пароплавом прибудете. А про готель і не думайте. Будете жити в нас, — переконала літня жінка.

Коли в кімнаті лишилися тільки Тійоко та Юріко, я запросив їх у кіно.

— Я щось погано себе почуваю, — сказала Тійоко. На її блідому обличчі проглядала втома.

Юріко мовчала, опустивши голову. Танцівниця гралася з дітьми надворі. Побачивши мене, вона побігла відпроситися в кіно, але повернулася розчарована й узялася поправляти гета.

— Чому ви не пускаєте її в кіно? — втрутився Ейкіті, але літня жінка не здавалася.

Я теж не міг цього зрозуміти. Коли я виходив з будинку, Каору гладила по голові песика. Вигляд у неї був холодний, байдужий. Здавалося, їй несила навіть глянути на мене.

Я сам пішов у кіно, де при світлі ліхтарика жінка-диктор читала текст фільму, але невдовзі повернувся в готель. Зіпершись ліктями на підвіконня, я дивився на темне нічне місто; мені вчувалося, ніби десь далеко без упику вибиває барабан. І мимоволі з очей бризнули слези.

VII

Коли наступного ранку я сів снідати, знадвору долинув оклик Ейкіті. Святково вдягнений, він, мабуть, прийшов мене проваджати. Дівчат з ним не було. Мені стало сумно. Ейкіті зайшов у кімнату.

— Жінки теж раді б з вами попрощатися, але вони вчора пізно лягли і ще сплять. Просили вибачити. Нагадували, щоб ви обов'язково приїхали в гості на зимові канікули.

Повівав холодний осінній вітер. По дорозі Ейкіті купив мені подарунок: чотири пачки цигарок «Сікісіма», хурми й освіжних таблеток «Каору».

— Бо сестру так само звуть,— всміхнувся він.— На пароплаві не завжди можна купити мандаринів, а хурма добре помагає проти морської хвороби.

— А це від мене.— Я зняв мисливську шапку і нап'яв на голову Ейкіті. Потім вийняв з ранця учнівський кашкет, розглядив його, і ми з Ейкіті весело засміялися.

На пристані я несподівано помітив Каору, що сиділа навпочіпки над самою водою. Поки ми наближалися, вона не зводила з мене очей, потім мовчки опустила голову. Сліди вчорашньої пудри на обличчі зворушили мене. Фарба в кутиках очей надавала їй дитячої привабливості.

— Більше ніхто не прийде? — спитав Ейкіті.

Дівчина похитала головою.

— Ще сплять?

Поки Ейкіті ходив за квитком на пароплав і на шлюпку для переправи, я намагався заговорити з Каору, але вона, втупивши очі в канал, мовчала й тільки кивала головою.

— Бабусю, ось хороший хлопець...— До мене підступив чоловік, з вигляду чорнороб.— Ви, мабуть, їдете до Токіо? Дуже вас прошу, візьміть із собою бабусю. Її син працював на срібних копальнях у Рендайдзі, але під час епідемії грипу... чи як там його... помер і він, і його дружина. Лишилося троє сиріток. Ми порадилися і вирішили відправити їх у Міто, на батьківщину... Бабуся сама не дасть собі ради... Ви не могли б, як пристанете до берега, посадити її у трамвай до вокзалу Уено? Ми розуміємо, вам це зайвий клопіт, але не відмовте, дуже вас просимо. Пожалійте бабусю і сиріток.

За плечима в старій було немовля, а обабіч, тримаючись за її руки, стояли дівчатка трьох і п'яти років. З брудного вузлика виглядали рисові балабушки й сушені сливи. Стару проводжало кілька рудокопів. Я охоче погодився допомогти старенькій.

— Щиро дякуємо. Самі розумієте, ми не можемо відвезти її до Міто,— сказали на прощання робітники.

Шлюпку страшенно гойдало. Танцівниця, міцно ступивши губи, дивилася вбік. Коли на трапі я озирнувся, мені здалося, наче вона хотіла сказати: «До побачення!», але тільки опустила голову. Зате Ейкіті все махав мисливською шапкою. І лише тоді, коли пароплав був уже далеко в морі, в руках танцівниці замаяло щось біле.

Зіпершись на борт, я не спускав очей з острова Осіма, аж поки він розтав удалині. Мені здалося, ніби я хтозна-як давно розлучився з Каору. Згадавши про бабусю, я заглянув у її каюту й побачив, як незнайомі люди намагаються розрадити стареньку. Заспокоєний, я вернувся в свою каюту. Море коло берегів провінції Сагамі хвилювалося, і пароплав хитало. Обслуга розносила пасажирам металеві тазики. Я підклав під голову ранець і ліг. В голові було порожньо, відчуття часу зникло. З очей покотилися сльози й скапували на ранець. Довелось його перевернути на другий бік.

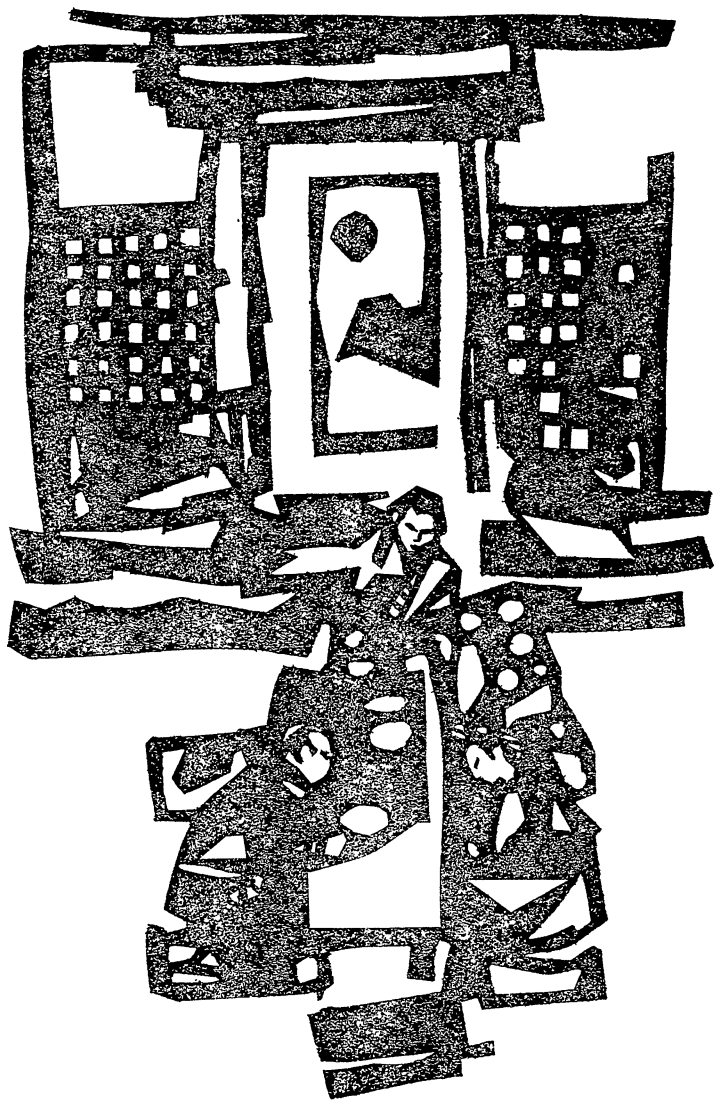
Поряд на лавці примостився мій супутник, син директора фабрики в Кавадзу. Він їхав у Токіо готуватися до вступу в університет. Побачивши на мені кашкет учня середньої школи вищого ступеня, він зацікавився мною. Коли ми перемовились кількома словами, хлопець запитав:

— Чого ви такі засмучені? Якась неприємність?

— Нічого особливого, просто попрощався з людиною, — признався я. Мені було байдуже, що він бачить мої сльози. Я ні про що не думав.

Над морем опустилися сутінки, в Адзіро й Атамі завітнали вогні. Стало холодно, до того ж дошкуляв голод. Хлопець розкрив бамбукову коробочку й почастував мене рисом у листках сушених водоростей. Я машинально з'їв. Потім юнак загорнувся в учнівський плащ і ліг спати, я вмовився біля нього. На душі в мене трохи відлягло. «Завтра вранці відвезу бабусю на вокзал і куплю їй квиток на поїзд», — подумав я. Це ж природно. Над світом запанувала тиша й злагода.

Я погасив лампу. Пахло свіжою рибою і морем. Поруч посапував мій сусід. На очі мені знову навернулися сльози. Я весь наче перетворився в чисту, прозору воду, що, витікаючи, залишала в мені солодку, приємну порожнечу.



містечко Юміура

Тае сказала батькові, що прийшла якась жінка; вона нібито зустрічалася з ним років тридцять тому в Юміура на острові Кюсю. Хоч-не-хоч Сьоске Кадзумі вирішив запросити гостю до вітальні.

Мало не щодня до романіста Кадзумі навідувалися непрохані гості. От і пообідньої пори цього теплого грудневого дня їх було аж троє. Кожного привело до нього щось своє, але тепер усі разом провадили розмову.

Розсунувши сьодзі, незнайомка присіла в поклони й трохи збентежилась, побачивши гостей.

— Будь ласка, заходьте, — запросив Кадзумі.

— Я вже й не знаю, як почати... — голос жінки тремтів, — адже ми так давно бачилися... Тепер, по чоловіку, я — Мурано. А тоді, коли ми зустрічалися, моє прізвище було Таї. Ви, мабуть, пригадуєте?

Кадзумі глянув на гостю. Жінка виглядала молодо, хоч їй уже, напевне, перейшло за п'ятдесят. На білявих щоках проступав легкий рум'янець, очі були по-юному великі. Мабуть, тому, що гостя не розповніла, як воно буває з жінками літнього віку.

— А ви, Кадзумі-сан, анітрішки не змінилися... — Осяяні радістю очі прикипіли до Кадзумі. Він байдуже поглядав на неї, силкуючись пригадати, хто вона. — Ви такий же, як і колись... Та ж форма підборіддя, те ж чоло, і брови, і вуха — все те саме...

Від такого докладного переліку своїх прикмет Кадзумі трохи скривився, а відчувши, що не може згадати, хто ця жінка, розгубився зовсім.

Невисока на зріст, з тонкими рисами обличчя, гостя була просто одягнена. І кімоно, і обі, і чорне хаорі — все невibaглице й трохи приношене. На пальцях невеличкої руки жодного персня. А проте й не скажеш, що гостя справляла враження жінки, обтяженої домашніми клопotaми.

— Здається, років зо тридцять тому ви приїжджали в містечко Юміура? Саме тоді й побували в мене. Ви ще не забули ту зустріч?.. Увечері на свято...

— Невже?..

Зачувши, що він колись був гостем цієї жінки, Кадзумі ще наполегливіше взявся відшукувати в пам'яті згадку про той випадок. Тридцять років тому гостя, напевно, була вродливою дівчиною... Та й він був молодий, ще нежонатий, якихось двадцяти п'яти років...

— Тоді ви разом з Хіросі Кіда й Хісао Акіямою по-дорожували по острові Кюсю. До Юміура ви приїхали з Нагасакі на урочистий вечір, влаштований з нагоди заснування місцевої газети.

Письменники Хіросі Кіда й Хісао Акіяма — царство їм небесне! — були старші за Кадзумі років на десять. Тридцять років тому вони були в розповні свого таланту й підтримували його, двадцятип'ятирічного початківця. Справді, в ті роки вони бували в Нагасакі. Кадзумі знав про це з дорожніх нотаток і розповідей. Зрештою, про це, мабуть, багато хто знає. Та неville ці видатні письменники взяли його з собою до Нагасакі ще коли він тільки-тільки ступав на літературну стежку, дивувався Кадзумі. І коли, нічого не розуміючи, він нишпорив по закутках пам'яті, перед очима виразно постали дорогі образи його наставників, що з ними колись звела його щаслива доля. Пригадуючи, як не раз вони його підтримували, заохочували, він відчув, що душею заволоділи приємні, ніжні спогади. Його настрої, видно, відбився на обличчі, бо гостя схвильовано повела далі:

— От ви й згадали... Якраз перед вашим приїздом я обрізала волосся і зробила собі коротку зачіску. Пам'ятаєте, я сказала, що мені незвично, аж мороз проймає за вухами... Була пізня осінь. У нашому містечку почала виходити газета, і я, вирішивши стати кореспонденткою, коротко підстриглась. Пригадую — щойно ваш погляд зупинявся на моїй шиї, я здригалася, як від уколу. А коли ви зайшли до моєї кімнати, я кинулась показувати вам стрічки, складені в коробці. Певно, аби довести, що кілька днів тому тими стрічками я прикрашала своє довге волосся. Ви ще дивувалися, скільки в мене тих стрічок. Мені змалечку подобалися стрічки.

Інші відвідувачі мовчали. Залагодивши свої справи ще до приходу гості, вони сиділи й розмовляли про всяку всячину, тож вважали природним, що тепер господар

найбільше уваги приділив їй. Крім того, щось у поведінці жінки примусило їх замовкнути. Вони сиділи мовчки, вдаючи, ніби нічого не бачать і нічого не чують.

— Після врочистих зборів з нагоди заснування газети ми зійшли спадистою дорогою до моря. Крайнеба жеврів так, що здавалось — от-от спалахне увесь світ. Пригадую, як ви, Кадзумі-сан, сказали: «І черепаця на дахах, і ваша шия — все наче вилите з червоної міді...» Я відповіла, що Юміура славиться своїми загравами. Це справді так. Я досі про них згадую... Того дня теж палала чудова заграда. Морська затока нашого портового містечка врізується півколом у гірський хребет, схожий на лук, звідси й походить назва Юміура — Морський лук. В її глибинах надвечірні барви густіють, темніють. Небо того дня, вкрите лускою пур'ястих хмарин, висіло нижче, ніж будь-де, виднокруг — о диво! — був так близько, що, здавалось, чорним табунам перелітного птаства нікуди й летіти. Небо не просто відбивалося у невеликій затоці, а наче виливало в неї всю свою червону, як мідь, фарбу. По воді плили святково прикрашені гірляндами і прапорцями човни, повні дітвори, що біла в барабани, вигравала на дудочках. Ви тоді сказали: «І море, і небо спалахне, якщо торкнутися сірником червоного кімоно дітей...» Пригадуєте?

— Гм... Щось не пригадую...

— У мене після заміжжя пам'ять теж ослабла. Страх, як погано все пам'ятаю. Мабуть, тому, що в нашому житті надто мало щасливих хвилин, вартих того, щоб про них не забувати. Зрештою, щасливій і зайнятій людині, як от ви, Кадзумі-сан, ніколи й думати про давно минулі дрібні пригоди. Та й навіщо... А от для мене згадка про Юміура — найкращий спомин.

— А ви довго прожили в Юміура?

— Ні, не довго. Через півроку я вийшла заміж і переїхала у Нумадзу. Тепер у мене вже дорослі діти: син закінчив університет, донька вже на порі. Я народилась і довго мешкала в Сідзуока, але не мирилася з мачухою, і мене відправили до родичів в Юміура. Незабаром з почуття протесту я найнялася працювати в редакції газети. Батько з мачухою дізналися про це, завернули мене додому й віддали заміж у Нумадзу. Тож у Юміура я пробула заледве сім місяців.

— Хто ваш чоловік?

— Священик синтоїстського храму в Нумадзу.

Кадзумі не сподівався, що гостя — дружина священника, а тому зацікавлено глянув на співрозмовницю, на її гарне чоло, півколом обрамлене волоссям, як того вимагає зачіска «фудзі». Тепер майже забули саму назву тої зачіски, а дехто, може, й справедливо, вважає її потворною. В усякому разі, саме вона привернула увагу Кадзумі.

— Раніше сім'я священника жила непогано. А от по війні ставало дедалі гірше... Донька й син тягнуть руку за мною, а з батьком ніяк не дійдуть згоди, в будь-чому перечать...

Кадзумі відразу уявив, який розлад панує у сім'ї незнайомки.

— Храм у Нумадзу куди більший за юміурівський — той, що в ньому відбувалося свято... Нелегко вести такий великий храм. А оце недавно чоловіка звинуватили в тому, що він, мовляв, самовільно продав десять криптомерій з храмового саду... До речі, я приїхала в Токіо по-тай від чоловіка.

— Гм...

— Велике благо — людська пам'ять! Пам'ять про минуле і в щасті, і в злиднях — це справді дар божий... Коли ми спустилися до моря, ви сказали: «Не будемо заходити в храм, там надто багато дітей». Під храмом, біля умивальника з святою водою, на кущику камелії ледь погойдувалося кілька ніжних пелюсток. Я й зараз думаю: яка чиста душа в того, хто посадив ту камелію...

Кадзумі зрозумів, що в спогадах гості про життя в Юміура він виступає як реальна особа. Мимоволі піддавшись її розповіді, Кадзумі відчув, наче перед очима вимальовується і ніжна камелія, і вечірня заграва над вигнутою луком затокою. Однак він з жалем зазначив, що не зможе полинати з нею у світ спогадів — наче мертвого й живого, їх розділяла невидима стіна. Останнім часом, як на свій вік, у нього занадто ослабла пам'ять. Не раз, розмовляючи зі знайомою людиною, він забував її ім'я. Тоді йому ставало і тривожно, і лячно. От і зараз він намагався згадати хоч що-небудь про незнайому жінку, але, хапаючись руками за порожнечу, відчував, як з болю тріщить голова.

— Щоразу, коли згадаю про людину, яка посадила камелію, все думаю: треба було й мені гарніше прибрати свою скромну дівочу кімнату. Адже ви завітали до мене лише раз... Відтоді ми не бачились цілих тридцять років... Тридцять років...

Кадзумі ніяк не міг згадати жінчиної кімнати. Його чоло взялося зморшками, погляд спохмурнів.

— Пробачте, що я так нецеремонно ввірвалася до вашого дому, — квапливо мовила жінка. — Я вже давно сподівалася на цю щасливу нагоду побачити вас. Я така рада. Мені... дуже хотілося б з вами про багато чого поговорити... Ви дозволите мені ще навідатись?

— Чого ж ні?

Видно, соромлячись гостей, жінка сказала не все, що хотіла. Коли Кадзумі, засунувши за собою сьодзі, вийшов з гостею у передпокій, то не повірив власним очам: жінка зовсім знесиліла, ослабла — так мліє жінка тільки перед чоловіком, який колись її обіймав.

— Це ваша донька привела мене до вітальні?

— Так.

— Шкода, що я не бачила вашої дружини.

Кадзумі промовчав і першим вийшов надвір. Поки гостя взувала дзорі¹, він обернувся і спитав:

— То ви кажете, що я був у вашій кімнаті?

— Так, були, — підтвердила жінка, обернувшись до Кадзумі. — І там ви просили моєї руки...

— Що?..

— Та я вже була заручена за мого теперішнього чоловіка... Я так і сказала... І відмовила вам... хоча...

У грудях Кадзумі защеміло. Нехай у нього кепська пам'ять, але ж забути про дівчину, якій пропонував своє серце й руку!.. Це жахливо! Замолоду Кадзумі не міг так легковажно просити чиеїсь руки.

— Ви правильно зрозуміли, чого я відмовила, — сказала жінка, і її великі очі наповнилися слізьми. Тремтячими руками вона вийняла з торбинки фото.

— Це мої діти. Донька набагато вища за мене й дуже схожа на мене молоду.

На фотографії дівчина була невисока, але мала жваві очі й вродливе личко. Дивлячись на фотокартку, Кадзумі думав: «Невже тридцять років тому під час подорожі я зустрічався з такою от дівчиною і навіть женихався?»

— Я коли-небудь знайду до вас із донькою. Може, ви захочете подивитися, яка я була молодію, — в голосі жінки вчувався плач. — Я розповідала про вас своїм дітям, і для них ви — найдорожча людина... Обидва рази вагітність моя проходила тяжко, нудило, голова розколюва-

¹ Д з о р і — сандалі із соломи або бамбука.

лася. А коли нудота минула й під грудьми заворушилася дитина, мені чомусь здалося, ніби вона ваша. Одного разу я навіть збиралася вбити чоловіка. Про це теж діти знають.

— Та що ви! Хіба ж так можна?..

Кадзумі вмовк, не знайшовши, що сказати. Одне він збагнув: жінка ця глибоко нещасна, нещасна і її родина. І то навіть через нього, Кадзумі... А втім, може, спогади про Кадзумі скрашують її сумне й безрадісне життя, в них вона знаходить розраду для себе й своїх дітей.

Кадзумі почував себе винним перед гостею. Чому ж його пам'ять не зберегла жодної згадки про випадкову зустріч в Юміура, ту зустріч, що й досі живе в душі незнайомки?

— Я можу вам залишити це фото?

— Ні, не треба, — заперечив Кадзумі.

Жінка подріботіла стежкою й незабаром її невисока постать зникла за ворітьми.

Кадзумі повернувся до вітальні з докладною картою Японії і «Словником географічних назв». Разом з гостями переглянув карту і словник, але марно — ніде на острові Кюсю не було містечка Юміура.

— Дивина, — проказав Кадзумі й, піднявши голову, з заплущеними очима згадував: — Наскільки я пам'ятаю, перед війною мені не доводилося бувати на Кюсю... Таки ж ні!.. Вперше я там побував у розпалі боїв за Окінаву, коли як військовий кореспондент літав на базу винищувачів спеціального призначення в Каноя. Наступного разу я їздив оглядати наслідки атомного вибуху в Нагасакі... Отоді мені й розповіли, що тридцять років тому сюди приїжджали Кіда й Акіяма.

Посміхаючись, гості навперемінки обмінювались думками про химерні вигадки гості, народжені її буйною уявою. Усім було ясно: жінка несповна розуму. Та Кадзумі мучило інше: а чи все гаразд із його головою? Адже він так намагався згадати що-небудь про незнайомку, хоча відразу з недовірою поставився до її розповіді. Та цього разу згадувати було нічого — містечка Юміура просто не існувало. Однак скільки реальних подій його життя закарбувалося в пам'яті незнайомих людей. Як і в тієї гості. Адже й після його смерті вона твердо віритиме, що колись у містечку Юміура він просив у неї руки.



КРАЇНА СНІГУ

Повість

Поїзд виповз з довгого тунелю на межі двох провінцій і зупинився на сигнальній станції. Звідси починалася країна снігу. Вечірня сутінь посвітліла.

Дівчина, що сиділа на другому боці вагона, підвелася й опустила шибку навпроти Сімамури. Знадвору війнуло морозяним холодом. Вихилившись із вікна, дівчина голосно гукнула, наче зверталася до когось удалині:

— Пане начальнику станції! Пане начальнику!

По м'якому снігу наближався чоловік з ліхтарем у руці, закутаний шарфом майже по ніс, в глибоко насунутій хутряній шапці.

«Невже так холодно?» — майнуло в голові Сімамури. Погляд його сковзнув за вікно. На схилі гори, наче закликаючи від холоду, видніли бараки, призначені, певно, для залізничників; білінь снігу до них не доходила — її поглинула вечірня птьма.

— Пане начальнику! Це я... Як поживаєте?

— О, це ти, Йоко? Вже вертаєшся? А у нас, бач, знову холоднеча!

— Здається, мій молодший брат у вас працює. Вибачте, що маєте з ним клопіт.

— Пусте... У цій глушині йому, мабуть, обридло. Жаль хлопця.

— Справді, він зовсім ще дитина. Тож, прошу вас, настановлюйте його на добрий розум.

— Він молодець! Працює з охотою. А незабаром у нас буде ще більше роботи. Торік, пригадую, випало багато снігу. Часто в горах траплялися завали, поїзди надовго зупинялися, і селянам доводилось готувати для пасажирів їжу.

— Бачу, ви тепло вдяглися. А брат писав, що не холодно, мовляв, безрукавки ще не носить.

— Я таки одягаюся як слід. А молодець, як тільки холод-

ніє, налягає на sake¹, потім он там валиться з ніг і підхоплює нежить, — рукою з ліхтарем чоловік махнув у напрямку бараків.

— Мій брат теж п'є?

— О ні.

— Повертається з роботи?

— Ні, поранився, йду до лікаря.

— Ой лишенько!

У європейському пальті поверх японської одежі чоловік, видно, не хотів довше мерзнути, тож пустився своєю дорогою, кинувши на прощання:

— Будь здорова, Йоко!

— Пане начальнику, а брата немає поблизу? — погляд Йоко перебігав по снігу. — Прошу вас, наглядайте за ним.

Голос Йоко був до болю прекрасний. Його високі ноги наче відбивалися від оповитого темрявою снігу.

Поїзд уже рушив, а дівчина все не відходила від вікна. Коли вагон наздогнав начальника станції, що йшов уздовж колії, вона гукнула:

— Пане начальнику, перекажіть, будь ласка, братові, щоб найближчого вихідного дня навідався додому!

— Гарзд! — натужно крикнув той.

Йоко зачинила вікно й долонями обхопила розпашілі щоки.

На випадок снігопаду чи обвалів у горах на станції стояли напоготові три снігоочишувачі, з південного виходу тунелю на північний було проведено електричну лінію сигналізації, день і ніч очікували тривожного сигналу п'ять тисяч робітників снігоочисних бригад і дві тисячі хлопців з юнацьких загонів пожежної служби.

Сімамура ще дужче зацікавився дівчиною, коли дізнався, що її молодший брат цієї зими працюватиме на цьому глухому полустанку, якому загрожує небезпека опинитися під сніговою лавиною.

Хоча Сімамура в думці називав Йоко дівчиною, він, звісно, не знав, ким доводиться їй супутник. Поводились вони як подружжя. Зрештою, що ж тут дивного? Адже чоловік, видно, хворий, а коли так, то відстань між ними скоротилася — адже чим дбайливіше жінка ставиться до чоловіка, тим більше здається, що вони подружжя. А надто коли жінка піклується про старшого за себе із старанністю молодої матері.

¹ С а к е — рисова горілка, п'ють її підігрітою.

У думці відокремивши Йоко від супутника і піддавшись тільки враженню, яке справила на нього її зовнішність, Сімамура тут же вирішив собі, що вона, певно, незаміжня. У тому, що він, як зачарований, не зводив з Йоко очей, можливо, виною була і його чутлива вдача.

Збігло три години, а Сімамура сидів і знічев'я водив у повітрі вказівним пальцем. Чим палкіше він жадав пригадати образ жінки, на побачення з якою їхав, тим з глибшим розпачем відчував, що пам'ять зрадила — спогади зринали і відразу ж розпливалися як туман; лише той палець, зберігши на собі дотик її тіла, міг, здавалося, наблизити Сімамуру до далекої жінки. Зайнятий такими чудними думками, Сімамура підніс палець до носа, намагаючись пригадати собі запах жінки, потім ненароком провів ним по шибці, — і раптом побачив там жіноче око.

Від несподіванки він мало не скрикнув. Але вмить схаменувся, бо помітив, що тут нема нічого дивовижного: просто в шибці відбилосся обличчя дівчини, що сиділа на другому боці вагона. За вікном западали сутінки, у вагоні горіло світло, отож вікно стало наче дзеркалом. Але, запітніле, воно почало відбивати лише тоді, коли Сімамура провів по ньому пальцем.

Вже саме око було прекрасне, та Сімамура припав до вікна й, удаючи, ніби сумовито поглядає на вечірній краєвид, протер долонею шибку.

Ледь нахилившись, дівчина не зводила погляду з хворого. Її плечі виказували напруження, з яким, навіть не кліпаючи суворими очима, вона виконувала свій обов'язок. Хворий лежав головою до вікна, поклавши зігнуті ноги коло дівчини. Вагон був третього класу. Йоко з хворим займали місця на лаві не відразу на другому боці, а на ряд попереду, тому-то в шибці відбивалася верхня частина обличчя хворого настільки, що було видно вухо.

За дівчиною можна було стежити й так, бо вона сиділа навскоси від Сімамури, обличчям до нього. Відколи під час посадки, вражений її вродою, що наче холодом проникала в душу, він опустив очі й побачив у блідій руці хворого її руку, Сімамурі стало відваги лише раз чи два позирнути на дівчину.

Обличчя хворого, відбите у вікні, здавалося, дихало спокоєм тому, що було звернуте до грудей дівчини. Немічний стан чоловіка тільки підкреслював душевну зла-

году між обома пасажирами. Шарф, що правив хворому за подушку і затуляв шию, підборіддя й рот, раз по раз сповзав униз. Чоловік не встигав навіть подати знак очима, як ніжні руки Йоко вже поправляли його. Йоко не забувала підтикати й поли пальта, що накривало ноги слабого. Сімамуру аж почав драгувати цей уже вкотре повторюваний вияв зворушливої уваги до хворого. Але ж у їхній поведінці не було нічого дивного. Зайняті тільки собою, вони справляли враження людей, які звиклися з думкою, що їдуть кудись далеко-далеко, байдуже куди. Сімамура не співчував чужому лиху, бо йому це видалося химерним сном. А вплинуло на нього те, що той сон він бачив у чарівному дзеркалі.

Краєвид за вікном і відображення у вікні напливали одне на одне як у кіномонтажі. Між дійовими особами і тлом не було жодного зв'язку. Дійові особи, прозорі, нетривкі, нереальні, і тло — потік хисткої темряви — зливалися до купи, створюючи небачений символічний світ. А коли на обличчі дівчини спалахнув вогонь, запалений десь далеко в горах чи в полі, зворушений невимовною красою цього незвичайного світу, Сімамура відчув, як затремтіло його серце.

У небі над далекими горами дотлівали останні відблиски заграви і тому в краєвиді за вікном ще вгадувалися обриси безбарвних уже предметів. Куди не глянь, усе буденні, одноманітні поля і гори. Лише в душі Сімамури відбувалося щось незвичайне: бурхливим потоком пропливали невиразні почуття. Ясна річ, то все через відбите у шибці обличчя Йоко. Оскільки крізь нього не проступало нічого знадвору, а мимо без упину проносився вечірній краєвид, воно здавалося прозорим. Але, розгубившись у здогадах, чи то обличчя пробігає поверх вечірнього краєвиду, чи навпаки — краєвид по обличчю, Сімамура не мав часу переконатися, що ж відбувається насправді.

У вагоні не було настільки ясно, щоб шибка могла обернутися на звичайне дзеркало. А тому, втупившись у вікно, Сімамура поволі забув, що бачить відбите зображення, йому видалося, наче на тлі нестримного потоку вечірньої темряви з'явився образ дівчини. В цю мить на її обличчі спалахнув далекий вогник. Ні відображення у вікні, ні вогник не могли затемнити одне одного. Холодне світло далекого вогника попливало по обличчю, не додаючи йому ніякого блиску. В ту мить, як вогник

натрапив на зіницю, око дівчини сяйнуло між хвиль вечірньої пітьми чарівно-прекрасним світлячком.

Йоко, певно, не здогадувалася, що Сімамура пильно стежить за нею. Прикута до хворого, вона, навіть обернувшись до Сімамури, але не помітивши свого відображення, мабуть, не надала б жодної ваги тому, що він позирає надвір.

Довгий час Сімамура крадькома стежив за Йоко, забувши, що це негарно. Виною цьому, певно, була надприродна сила дзеркала з вечірнім краєвидом. Зрозуміло, що й тоді, коли дівчина гукала до начальника станції, проявивши і цього разу щедрю, турботливу вдачу, цікавість Сімамури скидалася на нетерпіння читача, захопленого стародавньою романтичною повістю.

Коли поїзд рушив з полустанка, у вікні зовсім стемніло, зник краєвид, розвіялися чари дзеркала. Вродливе обличчя дівчини ще відбивалося у вікні, але, хоч Йоко дбайливо ставилася до свого супутника, Сімамура знову відчув, наче десь глибоко в ній зачаївся холод, і йому вже не хотілося витирати запітнілу шибку.

Через якоїсь півгодини Йоко з хворим несподівано зійшла на станції водночас із Сімамурою. Той розгублено озирнувся, наче побоювався, щоб чогось не сталося й не залишило сліду в його житті, але, опинившись на холодному пероні, раптом засоромився своєї нетактовної поведінки у вагоні, наддав ходи і перейшов колію перед паровозом.

Коли чоловік, тримаючись за плече Йоко, і собі хотів перейти колію, залізничник помахом руки зупинив його. За мить з темряви виринув довгий товарний поїзд і заслонив собою обидві постаті.

Службовець, — зазивач приїжджих гостей до готелю на гарячих джерелах, — пишною блакитною зимовою одежею скидався на пожежника; на голові він мав теплу шапку, на ногах гумові чоботи. Якась жінка, що виглядала з вікна станційної чекальні, теж була в синьому плащі з піднятим каптуром.

Щойно вийшовши з теплого вагона, Сімамура не відчув справжнього холоду, але його, що вперше опинився взимку в країні снігу, трохи збентежили по-зимовому вдягнуті тутешні люди.

— Хіба тут так холодно, що ви всі закуталися?

— Холодно. Зима не за горами. Особливо холодно вечорами, як випаде сніг, а небо стає чистим. Мабуть, сьогодні вночі температура впаде нижче нуля.

— Нижче нуля? — Позираючи на тендітні бурульки на краях дахів, Сімамура сів із службовцем готелю в автомобіль. На сніговому тлі присадкуваті покрівлі будинків здавалися ще нижчими, селище наче вгрузло в землю.

— Щоправда, холод тут зовсім інший.

— Такого морозу, як торік, люди не пам'ятають. Аж цілих двадцять градусів.

— А снігу багато?

— Здебільшого його насипає на сім-вісім сяку¹. А іноді й на один дзьо².

— Бачу, цього року він уже падав.

— Атож. Випав на один сяку, але відразу розтав.

— То і відлига буває...

— Хтозна, коли випаде великий сніг.

Був початок грудня. Із застудженого носа Сімамури безперервно текло.

— Вчителька музики та її учениця ще мешкають тут?

— Еге ж, мешкають. Дівчина була на станції. Хіба ви не помітили темно-синього плаща?

— Невже то була вона? А потім можна буде її покликати?

— Увечері?

— Так, увечері.

— Вона казала, що зустрічає сина вчительки. Мовляв, він має повернутися додому останнім поїздом.

Отже, хворий, якого Йоко доглядала у дзеркалі з вечірнім краєвидом, — син господині тієї жінки, що на побачення до неї приїхав Сімамура. Сімамура відчув, як у душі щось ворухнулося. Однак цей випадковий збіг обставин не здався йому надто дивним. Більш несподіваним було те, що він не побачив тут нічого дивного. Десь глибоко в серці Сімамура передчував, що жінку, пам'ять про яку зберігав вказівний палець, і дівчину, що в її оці спалахнув далекий вогник, щось пов'язує, щось невідоме очікує. Це передчуття виникло, мабуть, тому, що він ще не звільнився від чарів дзеркала з вечірнім краєвидом.

— Рухомий вечірній краєвид за вікном — то, певно,

¹ Сяку — міра довжини, 30,3 см.

² Дзьо — міра довжини, 3,03 м.

символ нестримного часу, — раптом прошепотів сам до себе Сімамура.

Перед настанням лижного сезону в готелях на гарячих мінеральних джерелах мало гостей. Коли Сімамура вертався з купальні готелю, майже всі гості вже спали. Щоразу, коли його нога торкалася старої підлоги коридора, шибки дверей злегка деренчали. На повороті, біля конторки адміністратора, розіславши довкола себе на чорнолискучій підлозі поділ кімоно, стояла жінка. «Чи не стала гейшею?» — здивувався Сімамура, кинувши оком на поділ кімоно. Жінка не підходила, жодним порухом не виказувала, що спішить назустріч, стояла незворушна, наче завмерла. Ще здалека збагнувши складність становища, Сімамура заквапився вперед і спинився біля неї. Жінка намагалася всміхнутись, а її обличчя під густим шаром пудри наче плакало. Обое мовчки рушили до кімнати.

Передусім Сімамура мав би попросити вибачення, якось пояснити, чого він після того, що було між ними, не прислав ні жодного листа, ні обіцяного альбома танців, ні приїхав удруге на зустріч — вона ж могла подумати, що він посміявся з неї і забув. Поки вони йшли, не дивлячись одне на одного, жінка не те що не дорікала, а всім еством виказувала ніжність і прихильність до Сімамури. Тож він, розуміючи, що будь-які слова звучатимуть зараз малопереконливо й недоречно, втішений її щирою радістю, аж перед сходами промовив:

— Оцей найкраще про тебе пам'ятав. — І перед очима жінки випрямив вказівний палець лівої руки.

— Невже? — Жінка взяла Сімамура за палець і повела сходами.

Біля kotaцу¹ вона відпустила палець, але відразу зашарілася і, щоб приховати збентеження, знову схопила його руку.

— Оцей пам'ятав?

— Ні, не правий, а цей, — Сімамура забрав з жінчиної долоні праву руку і приклав до kotaцу, а натомість простягнув їй ліву.

— Зрозуміло, — спокійно мовила жінка, а потім, раптом ледь усміхнувшись, погладила долоню Сімамури й припала до неї щокочу. — Значить, оцей пам'ятав?

¹ К о т а ц у — кімнатна жаровня, вкрита ковдрою, основний засіб опалювання в японських будинках.

— О, яка ти холодна. Ще ніколи твоє волосся не було таке холодне.

— А в Токіо сніг ще не випав?

— Пригадуєш, що ти тоді сказала? І, як бачиш, помилилася. А то чого б я наприкінці року їхав у цю холодну закутину?

Тоді... То була пора, коли вже не загрожували снігові лавини, пора мандрівок у зазеленілі гори. Пора, коли з обіднього столу непомітно зникала приправа з пагінців акебії.

Сімамура, людина без певного, постійного заняття, схильний до меланхолії, того літа подався у гори з наміром наблизитися до природи і віднайти душевну рівновагу. Вернувшись того вечора у готель на мінеральних джерелах, після семиденних мандрів по горах снігового краю, Сімамура велів покликати гейшу. Покоївка пояснила, що з нагоди завершення будівництва дороги в сільському складі коконів шовкопряда, який водночас правив за театральне приміщення, влаштовано гучний бенкет, що для такого вечора навіть двох десятків тутешніх гейш замало, тож навряд чи можна сьогодні когось покликати. От якби пан, мовляв, погодився, щоб його розважала дівчина з дому вчительки танців і гри на сямісені, тоді інша річ — її можна запросити. Дівчина, мовляв, пішла допомагати на бенкеті, виступить з кількома танцями і незабаром вернеться. Коли Сімамура перепитав, про яку дівчину йдеться, покоївка розповіла, що та дівчина з дому вчительки не гейша, ба навіть не лаштується стати на цю дорогу, але іноді її запрошують на вечірки, радо приймають, — адже на відміну від літніх гейш вона охоче танцює. Її рідко можна зустріти у вітальні готелю за розмовою з гостем. Але не скажеш, що вона нічого не тямить у мистецтві гейш.

«Не може такого бути», — не повірив поясненню покоївки Сімамура. Та не минуло й години, як та привела дівчину. Вражений Сімамура аж стрепенувся. Покоївка хотіла відразу вийти, але дівчина вхопила її за рукав кімоно й змусила сісти. Перше, що вразило Сімамуру, це незвичайна охайність дівчини. «Певно, і між пальцями ніг у неї нема жодної порохинки», — подумав собі. Сімамура не хотів йняти віри очам, вважав, що вони, замилені гірськими краєвидами перших днів літа, його

обманюють. Манерою вдягатися дівчина скидалася на гейшу, хоч на ній було просте літнє кімоно з м'якої тканини без довгого подолу. Лише обі¹ здавалося занадто дорогим як для такого кімоно.

Як тільки мова зайшла про гори, покоївка вийшла. Дівчина скоро вичерпала свої знання про навколишні гори й несподівано для Сімамури щиросердо розповіла про себе — про те, що вона родом звідси, із снігового краю, що за контрактом працювала в Токіо молодією гейшею, а звідти її викупив один чоловік; він обіцяв допомогти їй стати вчителькою японських танців і тим досягти незалежного становища в суспільстві, але той чоловік через півтора року помер, залишивши її на роздоріжжі. Проте дівчина не квапилася розказувати про найголовніший відрізок свого життя — як жила після смерті свого заступника. Сказала, що їй дев'ятнадцять. Підбадьорений тим, що дівчина мала вигляд двадцятидворічної, Сімамура відчув себе невимушено в її товаристві і перевів розмову на «Кабукі»². На превеликий свій подив, він переконався, що дівчина куди більше за нього обізнана з театральним життям і мистецтвом акторів. За безперервною палкою розмовою, — здавалося, Сімамура тільки мріяв про таку співрозмовницю, — він зрозумів, що в дівчини дещо є від мешканок кварталів розваги, побачив, що вона трохи вміє розпізнавати чоловічу вдачу. А проте, майже цілий тиждень позбавлений можливості як слід погомоніти з людиною, від самого початку певний, що дівчина наївна, невтаємничена в мистецтво гейш, він помітив, як у душі розлилося тепле почуття прихильності, ба навіть дружби до неї. Піднесений настрій Сімамури, викликаний мандрівкою в гори, вплинув і на дівчину.

Наступного дня перед обідом, залишивши потрібні для купання речі в коридорі, вона навідалась до Сімамури. Поки вона вагалася, сідати чи ні, Сімамура несподівано сказав:

- Порадь мені гейшу.
- Як це — порадь?
- Невже не зрозуміло?
- Ні. Я ні гадки не мала, що хтось може з таким звер-

¹ Обі — широкий пояс до кімоно.

² Кабукі («мистецтво пісні й танцю») — класичний японський театр, виник на початку XVII ст.

татися до мене.— Жінка ступила до вікна, глянула на гори, потім зашарілася й докинула: — У нас таких немає.

— Так уже й немає?

— Далєбі немає, щиро кажу.— Жінка повернулась обличчям до Сімамури й сіла на підвіконня.— Гейшу не можна до чогось змусити. Кожна поводитьсь так, як їй до вподоби. І взагалі в готелях вам ніхто не зробить такої послуги, повірте мені. В найкращому разі можете когось покликати й самі про все домовитись.

— От я і довіряю це тобі.

— З якого дива?

— Гадаю, що ми друзі, і надалі ними залишимося. Тому й не препоную тобі нічого.

— І це ви називаєте дружбою? — заворожена словом, наївно сказала жінка, а потім вигукнула:— Який жах! І ви посміли до мене звертатися з цим!

— А що тут такого? У горах людина оживає, набирається сили. От навіть з тобою я не можу спокійно сидіти й розмовляти.

Жінка опустила очі, замовкла. Сімамура майже був певний, що вона здасться перед його зухвалістю і згідливо кивне головою. Поки він стежив за теплими чарівними очима жінки під густими віями, обличчя її ледь відвернулося вбік і залилося рум'янцем.

— То кличте собі, яка вам подобається!

— Про що я тебе і прошу! Я тут уперше, зовсім не знаю, яка з них вродлива.

— Що значить — вродлива?

— Передусім молода. Тоді менша небезпека помилитись. Хотілося б і не дуже балакучу. А задумливу й охайну. Зрештою, якщо мені закортить поговорити, то покличу тебе.

— Я більше сюди не прийду.

— Не кажи такого.

— Не прийду, та й усе! Навіщо воно мені?

— Ти ж бачиш, я не збираюся тебе підмовляти. Мені досить і твого товариства.

— Справді?

— Якби між нами до чогось дійшло, то, можливо, наступного дня мені було б неприємно на тебе дивитися. Я щойно повернувся з мандрівки по горах і радий, що зустрів приязну людину. Тож навіщо мені тебе спокушати? Але ж як-не-як я подорожній...

— Може, й ваша правда.

— Таки моя. Коли б то була жінка, яка тобі не до вподоби, то, можливо, пізніше тобі не хотілося б зі мною зустрічатися. Інша річ, якби ти сама її порадила...

— Я вас не розумію! — Вона різко відвернулася, але відразу додала: — Хоча, може, в ваших словах і є частка правди.

— Такому знайомству завжди приходить кінець. Скоро набридає. Тож і я не сподіваюся на щось тривале.

— Ви, гості, всюди однакові. І там, у портовому містечку, звідки я родом, і тут, на мінеральних джерелах. — В голосі її забриніла щирість. — Гості — це здебільшого мандрівний люд. Я зовсім молода, але чого тільки не наслухалася! Найбільше западає в пам'ять той із них, хто й словом не прохопився про свою приязнь, хоч ти про неї здогадувалася. Такого гостя важко забути, навіть коли не один місяць мине. Найчастіше такий тебе і згадає та ще й листа напише.

Вона встала з підвіконня й неквапливо опустила ся на мату. Здавалося, її думки витали в минулому, та за хвилину вона раптом згадала, що перед нею Сімамура.

В її голосі було стільки щирого почуття, що Сімамура почало мучити сумління, ніби він її несамохіть ошукав.

Однак у Сімамури не було підстав ошукувати її. Жінка, видно, не була професійною гейшею. Сімамура звик шукати ласки тільки в таких жінок, що не залишали в нього відчуття провини. А в цієї не зважився. Бо була надто чиста. Ще коли вперше її побачив, то відчув: легковажна спокуса несумісна з образом цієї жінки.

Крім того, саме тоді Сімамура сушив собі голову, куди ж податися на відпочинок, як настане спекотливе літо, і тому мимоволі подумав: «А якщо приїхати в це селище на мінеральних джерелах з родиною? В такому разі ця жінка, — на щастя, не професійна гейша, — могла б товаришувати з дружиною і, щоб та не нудилася, навчати її танців». Отак цілком серйозно міркував собі Сімамура. В думці назвавши своє почуття до жінки дружбою, Сімамура ступив у неглибоку воду цього уявного броду.

Напевне, й цього разу йому здалося, наче перед очима щось схоже на той вечірній краєвид у шибці вагона. Звісно, Сімамуру лякав зв'язок з жінкою такого непевного становища. Крім цього, образ цієї жінки видавався йому нереальним, як і обличчя дівчини, відбите в шибці на тлі вечірніх сутінок.

Та й зрештою, його зацікавлення європейським балетом теж мало відтінок нереальності. Вирішивши в торговому кварталі Токіо, Сімамура змалку познайомився з театром «Кабукі». В студентські роки, однак, його привабили японські танці та японська танцювальна драма. А коли так, то Сімамура взявся розшукувати стародавні документи, бував у гостях у найвидатніших представників різних шкіл національного танцю, зав'язав стосунки з новими зірками танцювального світу, бо був такої вдачі, що не заспокоїться, поки всебічно не вивчить облюбований предмет. А тоді почав писати щось ніби розвідки й критичні статті. Та коли він, гостро невдоволений застоєм традиційних японських танців і самовпевненими, до самозакоханості, спробами їхнього оновлення, вирішив (заохочуваний деякими молодими поборниками національного мистецтва), що настав час і самому прислужитися їхньому розвитку, — саме тоді його впадіння несподівано перейшло на західний балет. Сімамуру перестали цікавити японські танці. Натомість він узявся збирати літературу й фотознімки про європейське танцювальне мистецтво, не шкодуючи зусиль, передплачував з-за кордону афіші й програми виступів. То не був простий потяг до екзотики чи до невідомого предмета. У новому захопленні приваблювало те, що Сімамура не мав змоги на власні очі бачити європейський балет у виконанні самих європейців. Саме через це Сімамура збайдужів до японських інтерпретацій цього балету. Писати про європейську хореографію, виходячи лише з європейських літературних джерел, — чи може бути безтурботніше заняття? Балет, якого людина ніколи не бачила, — це щось потойбічне. Писати про нього — однаково, що нанизувати пустопорожні міркування чи складати вірші про райське життя. Навіть якщо цю писанину Сімамура називав дослідженням, то все одно вона залишалася примхливим витвором його уяви: він давав оцінку не мистецтву живого, з плоті й крові артиста балету, а насолоджувався видом танцю, породженим у його голові європейськими книжками й фотографіями. Та його пристрасть скидалася на кохання до дівчини, якої ніколи не бачив. Однак йому, людині без певного заняття, вона приносила душевну втіху, яку він, щоправда, сприймав не без іронії. Адже, вряди-годи ознайомлюючи японську публіку з європейським балетом, Сімамура здобув собі репутацію сякого-такого літератора.

Безперечно, розмова про танцювальне мистецтво допомогла Сімамури зблизитися з жінкою, бо його знання про балет за час перебування в горах не знаходили собі застосування, хоча підсвідомо Сімамура сприймав жінку так само, як і європейську хореографію.

Отож помітивши, що його слова, сповнені легкого співчуття, здавалося, болісно відгукнулися в душі жінки, Сімамура відчув докори сумління, наче він її ошукав.

— Коли так, то наступного разу я приїду сюди з родиною і ми станемо друзями.

— Авжеж. Я вас розумію.— Жінка, стишивши голос, усміхнулась і трохи грайливо, як гейша, додала: — Мені самій дружні стосунки більше подобаються. Вони тривкіші.

— То покличеш когось?

— Зараз?

— Атож.

— Ви мене дивуєте. Яка може бути розмова з жінкою серед білого дня?

— Боюсь, що до вечора зостанеться самий непотріб.

— Ви, мабуть, вважаєте, що в тутешніх готелях на мінеральних джерелах усе продається за гроші. Це, певно, вбогий вигляд селища навів вам таку думку. Але ви помиляєтесь.— В її голосі вчувалася образа. Вона з притиском повторила, що тут немає таких жінок, яких він жадає. Коли ж Сімамура засумнівався, жінка спалахнула, але відразу ж здалася. Тутешні гейші, мовляв, самі вирішують, як їм поводитись. Однак якщо вони без дозволу покровителя залишаться на ніч у кімнаті гостя, то самі розплачуються за наслідки. Інша річ, коли одержать на це дозвіл,— тоді власник готелю несе відповідальність. «Ось у чому різниця»,— пояснила жінка.

— А яка відповідальність?

— Йдеться про випадок, коли гейша завагітніє або заразиться поганою хворобою.

Сімамура силувано всміхнувся, дивуючись недоречності свого запитання. «Невже в цьому гірському селищі встановилися такі прості стосунки?»— промайнуло в його голові.

Мабуть, щоб бути непомітним, прибрати захисного забарвлення протягом днів, заповнених дозволами, Сімамура навчився інстинктивно відчувати дух місцевості, якою мандрував. Тож і цього разу, спустившись із гір, він одразу збагнув, що в цьому вбогому на вигляд селищі

можна знайти спокій і затишок. А в готелі йому пояснили, що в країні снігу немає іншого приємнішого місця для відпочинку. Мовляв, ще недавно, поки ще не було залізниці, в цьому селищі лікувалися тутешні селяни. На дверях будинків — їдальні чи харчівні, — що користувалися послугами гейш, висіли збляклі бамбукові запони. Однак досить було глянути на старомодні заяложені сьодзі, як одразу брав сумнів, чи взагалі сюди заходять гості. Власники крамниці товарів широкого вжитку чи солодошів теж наймали гейш, а самі, видно, ще й працювали в полі. Професійні гейші не заперечували проти виступів дилетантки, знайомої Сімамури, на вечірках, певно тому, що та жила в домі вчительки гри на сямісені.

— То скільки їх усього?

— Гейш? Десь зо дванадцять.

— Яку ж ти мені порадиш? — Сімамура підвівся і натиснув на кнопку дзвінка.

— То я пішла, гаразд?

— Ні в якому разі.

— Мені неприємно, — і, немов струшуючи з себе припорошення, додала: — Я йду! Але я ще прийду.

Проте коли в дверях з'явилася служниця, жінка, наче й нічого не сталося, знову сіла. Хоч та кілька разів перепитала, котру гейшу покликати, жінка не назвала жодної.

Незабаром у кімнаті все-таки з'явилася гейша років сімнадцяти, але любовна жага, що прокинулася у Сімамури, коли він спустився з гір у селище, миттю вивітрилася. Тонка, з темнавим відтінком шкіра на кошавих руках гейші видавала в ній ще зовсім юну дівчину. Силкуючись приховати своє розчарування, Сімамура дивився в її бік, та його погляд несамохіть блукав за вікном по зазелених горах. Розмова не клеїлася. А втім, цього й слід було сподіватися від гейші з глухого гірського села. Коли жінка, прочитавши на обличчі Сімамури невдоволення, мовчки підвелася і вийшла, в кімнаті запала ще прикріша тиша. Десь через годину Сімамура почав роздумувати, як би спровадити гейшу, і якраз згадав, що йому прийшов грошовий переказ по телеграфу. Разом з гейшею він залишив кімнату, щоб, мовляв, не спізнитися на пошту.

Ще з передпокою зачарований горами, що просякли терпким запахом молодого листя, Сімамура швидкою ходою побрався схилом уверх.

Бозна-чому його став розбирати сміх.

Коли Сімамура трохи притомився, то повернув назад і, підібгавши поділ кімоно за обі, щодуху побіг униз. З-під його ніг випурхнули два метелики.

Звиваючись один навколо одного, вони замерехтіли над обрисами гір, аж поки їхня жовта барва не розтанула вдалині.

— Що сталося? — У затінку криптомерії стояла жінка. — Ви так весело смієтеся.

— Вже перестав. — Сімамура відчув новий напад безпричинного сміху. — Я вже перестав.

— Справді?

Жінка рвучко обернулася й неквапливо пішла в глибину гаю. Сімамура подався слідом.

То був гай синтоїстського храму. Жінка сіла на плаский камінь біля зарослої мохом статуї пса — охоронця храму.

— Яка тут прохолода! Навіть у розпалі літа повіває свіжий вітерець.

— Тутешні гейші всі такі?

— Майже. Правда, серед старших можна знайти і вродливих, — опустивши очі, сухо проказала жінка. На її шиї, здавалось, відбивалася тьмава зелень криптомерій.

Сімамура глянув на їхнє гілля.

— Слава богу, минулося. Цього разу зовсім знесилів, аж сам дивуюся.

Стрункі криптомерії, — такі височенні, що Сімамура мусив зіпертися руками на кам'яну брилу ззаду й задерти голову, щоб побачити вершечки, — своїм тьмавим листям заслоняли небо. Ледь бриніла тиша. Дерево за спиною Сімамури було найстаріше: гілля на його північному боці аж до самого вершечка пообсыхало й оголилося, й здавалось, ніби у стовбурі стирчать гострі кілки, схожі на страхітливу зброю якогось божества.

— Отже, я помилився. Коли я спустився з гір, то першою зустрів тебе, а тому подумав, що всі тутешні гейші — красуні, — усміхнувся Сімамура й усвідомив, що жадова якнайпростіше позбутися зайвої сили, що зібралася за тиждень мандрів у горах, зродилася вперше тоді, коли побачив цю чисту жінку.

Жінка вдивлялася у плесо далекої річки, що вигравала у відблисках призахідного сонця. Запала прикра мовчанка.

— Ой, я й забула!.. Ось ваші цигарки, — з удаваною грайливістю похопилася жінка. — Я оце вернулася, але

вас у кімнаті не застала. Що сталося, думаю. Аж дивлюсь: ви щодуху піднімаєтесь схилом угору. З вікна побачила. То було таке кумедне видовище! Ви забули цигарки, от я і принесла їх.

Жінка витягла з рукава кімоно цигарки й черкнула сірника.

— Жаль тієї бідолахи.

— Нічого. Хіба гість не може відіслати гейшу, коли забажає?

Від кам'янистої річки долинав лагідний плюскіт води. Крізь стовбури криптомерій по той бік долини прозирали затінені зморшки гір.

— Невже ти думаєш, що мені буде приємно зустрічатися з тобою, якщо я проведу час з гейшею не такою вродливою, як ти?

— Не знаю... Який ви все-таки впертий! — насмішувато сказала жінка. Однак якесь нове почуття торкнулося їхніх сердець. Зовсім інше, ніж до приходу гейші.

Щойно Сімамура усвідомив, що від самого початку прагнув цієї жінки, але за звичкою ходив манівцями. Він відчув до себе огиду. Зате жінка здалася йому ще привабливішою. А тоді, коли вона погукала його з-під тінистих криптомерій, від її постаті наче повіяло прохолодою.

На її обличчі виділявся тонкий прямий ніс, повні вуста видалися Сімамурі згорнутою в кільце п'явкою. Здавалося, вони ворущаться, навіть коли жінка мовчить. Якби вони були зморщені й бліді, то, напевне, відштовхували б. Але вуста приємно виблискували вологістю. Вії, обрамлені зверху дугами густих брів, розбігалися вбік надивовижу прямо, як намальовані. Кругле й трохи випукле обличчя нічим особливим не вирізнялося, хіба що шкірою, схожою на білу порцеляну з тонким рожевим відтінком. Шия, тендітна й худа, видавала в ній дівчину. Мабуть, тому жінка вражала не красою, а скорше охайністю. І ще: в цієї такої молодой гейші були трохи запишні груди.

— Гляньте, скільки мошки раптом налетіло! — Жінка розгладила поділ кімоно й підвелася.

Серед тієї тиші обом чомусь стало ніяково.

Того ж вечора, десь близько десятої, жінка покликала Сімамуру з коридора й за хвилину майже впала в його номер, наче хтось її вштовхнув. Ледве тримаючись на

ногах, неслухняними від сп'яніння руками порозсувала все, що було на столі, налила склянку води й жадібно випила.

Вона, мовляв, зустріла чоловіків, знайомих ще від торішнього лижного сезону; вони того вечора спустилися з гір у долину і запросили в готель на вечірку з гейшами й там напоїли.

П'яно похитуючи головою, жінка, здавалось, не могла спинитися.

— Не годиться покидати товариство. Я піду. А то похопляться й шукатимуть. Але я ще вернуся.— І вона, заточуючись, вийшла з кімнати.

Десь через годину Сімамура почув у коридорі її невпевнену ходу. Здавалося, жінка нашттовхується на стіни, спотикається.

— Сімамура-сан! Сімамура-сан! — розітнув тишу її голос.— Я нічого не бачу! Сімамура-сан!

То безпорадне жіноче серце кликало на допомогу свого оборонця. Сімамура розгубився. Адже її можуть почути в готелі. Сімамура підвівся й попростував до дверей. Саме в цю мить жінка, вхопившись за край сьодзі, знесилено поточилася йому на груди.

— Як же мені погано!

Жінка опустила на мату й зіперлася на Сімамуру.
— Я не п'яна! Їй-бо, не п'яна!.. Мені просто погано, та й усе... Але я розумію все, що роблю... Дайте води!.. І навіть я мішала віскі з тим дешевим вином, що вони принесли?.. Тепер голова розколюється... А я не підозрювала. І от маєш...

Жінка долонею безперестанку розтирала обличчя.

Дош за вікном раптом зашумів дужче.

Як тільки Сімамура послаблював обійми, жінка обм'якала. Його рука, що міцно обхопила жінку за шию, аж волосся її лоскотало шоку, опинилася під вилогою кімоно. Не відповідаючи на спокусливі слова, жінка загородилася руками, схрестивши їх на грудях.

— Що зі мною?! От прокляття! Я ж зовсім безвладна! Що зі мною? — Жінка в розпачі вкусила себе за зап'ястя.

Приголомшений Сімамура зупинив її. На її руці залишилися глибокі сліди зубів.

Однак жінка більше не опиралася. Здавшись на волю його рук, вона заходилася водити пальцем. Мовляв, хоче написати імена людей, які їй подобаються. Після того

як згадала не один десяток артистів театру й кіно, її палець почав безперестанку виводити «Сімамура».

Чарівна опуклість під долонею Сімамури поступово тепліла.

— Ну от ти й заспокоїлась. Усе гаразд, гаразд,— приказував Сімамура, відчуваючи до неї невимовну ніжність.

Та жінку знову почав мучити головний біль. Вона аж звивалася, як в агонії, потім підвелася і впала долілиць у кутку кімнати.

— Ой, як погано! Як погано! Я йду додому, йду додому!

— Як же ти підеш? Надворі злива.

— Босоніж піду. Поповзу, а таки доберуся додому...

— Дорога ж небезпечна. Якщо вже ти наполягаєш, то я тебе проведу.

Готель стояв на пагорбі, дорога до нього була крута.

— Може б, ти розв'язала пояс? Полежиш трохи, й тобі стане легше.

— Ні в якому разі. Ось що я зроблю, мені не вперше.— Жінка випросталася і глибоко вдихнула. Але їй не полегшало. Вона підступила до вікна, відчинила його, хотіла блювати, але не змогла. Здавалось, вона ось-ось повалиться на підлогу й почне качатися. І не переставала повторювати: «Я йду додому! Я йду додому!» Тим часом минула друга година ночі.

— Лягайте спати! Я вам кажу, лягайте спати!

— А ти що робитимеш? — запитав Сімамура.

— Сидітиму. Трохи в голові проясніє, й піду додому. Піду, поки не розвидніє.— Вона підповзла на колінах до Сімамури і смикнула його за рукав.— Не зважайте на мене, лягайте спати.

Сімамура заліз під ковдру. Жінка сперлася на столик, випила ще склянку води.

— Вставайте! Чуєте, вставайте!

— То що ж мені робити: вставати чи лягати?

— Гаразд, лягайте.

— Я тебе не розумію.— Сімамура встав і притяг жінку до себе.

Спочатку вона одверталася, ховала обличчя, та за хвилину жагуче підставила губи для поцілунку.

Однак незабаром, мовби марячи, вона кілька разів повторила:

— Куди ж це годиться? Куди ж це годиться? Ви ж казали, що прагнете тільки дружби?

Її суворий голос настільки охолодив Сімамуру, що, помітивши на її чолі зморшки — ознаку того, що жінка намагається опанувати себе, — він навіть подумав, чи не слід дотримати свого слова.

— Мені не жаль нічого. Нічогісінько. Але я не така, як вам здається. Я не така. Хіба не ви сказали, що не сподіваєтесь на щось тривале?

Від алкоголю її тіло наче задерев'яніло.

— Не я винна, а ви. Це ви показали свою слабкість. Ви програли, а не я, — повторювала жінка й кусала рукав кімоно, намагаючись стримати свою радість.

Знесилена, вона якийсь час мовчала. Та зненацька, мовби щось пригадавши, вибухнула:

— Ви смієтесь! Ви смієтесь з мене!

— Та ні, не сміюся.

— В глибині душі смієтесь. А якщо не зараз, то згодом будете сміятися. — Обхопивши обличчя руками, жінка схлипнула.

Та за хвилину вона стала лагідною й приязною, наче ладна була здатися на ласку Сімамури. Забувши про головний біль, вона заходила розповідати про своє життя. Про те, що між ними щойно сталося, вона й словом не згадала.

— Я так захопилася своєю розповіддю, що забула все на світі. — Жінка ніяково всміхнулася, мовляв, їй пора йти, поки не розвидніло. — Надворі ще темно. Але тутешні люди прокидаються рано. — Кілька разів вона підходила до вікна й виглядала надвір. — Вони мене ще не впізнають. До того ж падає дощ. Навряд чи хто посміє вийти в поле?

Проте жінка не квапилася йти, навіть коли крізь дощову пелену прозирнули обриси гір і дахів під ними. І аж коли мали прокидатися готельні покоївки, вона вискочила з кімнати, не дозволивши Сімамурі провести її надвір. Вона побоювалась, що хто-небудь побачить їх разом.

Того ж дня Сімамура повернувся в Токіо.

— Пригадуєш, що ти тоді сказала? От бачиш, ти помилилася. Інакше чого б я наприкінці року їхав у цю холодну закутину? Я не сміявся з тебе.

Жінка підвела голову. Навіть під густим шаром пудри було видно, як почервоніли її повіки й щоки, що притискалися до Сімамурової руки. Вони нагадали йому про

нічний холод за вікном у цій країні снігу. І водночас чорне, як смола, волосся її наче випромінювало тепло.

Її обличчя світилося ледве стримуваним усміхом. Та слова Сімамури нагадали їй про те, що тоді сталося, і вона зашарілася. Жінка опустила голову, комір її кімоно відстовбурчився і Сімамура помітив, як червоніє навіть її шия.

Ще недавно Сімамуру вражало, що від її волосся віє холодом. І тільки зараз він збагнув, що те враження не від холодної погоди, а від кольору волосся. Жінка тим часом взялася щось рахувати на пальцях, поклавши руки на kotaцу.

— Що це ти підраховуєш? — запитав Сімамура, але вона не відповідала.

— То було двадцять третього травня...

— Ти що, дні рахуєш? Не забудь, що липень і серпень мають по тридцять одному дню.

— Сто дев'яносто дев'ятий день... Якраз сто дев'яносто дев'ятий...

— Як же ти запам'ятала, що саме двадцять третього травня?

— Дуже просто. Глянула в щоденник.

— Щоденник? А ти хіба ведеш щоденник?

— Атож... Приємно переглядати старі записи. Щоправда, іноді соромно читати, а я про все пишу, нічого не втаюю.

— Коли ти почала вести його?

— Перед тим, як найнялася в Токіо молодою гейшею. Грошей було обмаль, навіть порядного паперу не було за що купити. Писала в простому блокноті за кілька сен. Сторінки так старанно розлінійовані, письмо чітке — видно, добре застругувала олівець. Всі аркуші зверху донизу списані, без жодного пропуску. А от пізніше, коли вже вистачало грошей і на добрий папір, записи виходили абиякі. Раніше я вправлялась у каліграфії на старих газетах, а тепер і чистого паперу не шкодую. Я зроду не дорожу речами.

— І записи в щоденнику не уриваються?

— Ні. Та найцікавіші записи припадають на час, коли мені було шістнадцять, і на оцей рік. Я завжди пишу, коли повертаюся з бенкету. Перевдягаюся у нічне кімоно й берусь до щоденника. Повертаюся пізно і свідок тому щоденник. Во тепер читаю і бачу — ось тут я задрімала.

— Он як...

— Звичайно, я пишу не щодня, буває, пропуская день-другий. Бо в цьому гірському закутку цікавого мало. Тут і вечірки всі однакові. Цього року мені не пощастило: купила зошит, а там на кожній сторінці дата. Іноді як розпишуся, то однієї сторінки не вистачає.

Більше, ніж розповідь про щоденник, Сімамуру вразило те, що жінка з п'ятнадцяти років конспектує прочитані романи й повісті. У неї, мовляв, назбиралося вже близько десяти таких зошитів.

— Ти записуєш свої враження?

— Враження записувати я не вмю. Занотовую лише назву й автора, імена персонажів та їхні стосунки. Ото й усе.

— А яка ж з того користь?

— Ніякої...

— Марна праця...

— Виходить, що так, — відразу погодилась жінка, але пильно глянула на Сімамуру.

Сімамурі чомусь закортіло голосніше повторити: «Марна праця», — але ним заволоділа тиша така глибока, що, здавалось, було чути, як дзвенить сніг за вікном. То на нього находили жіночі чари. Усвідомлюючи, що для неї щоденник — не марна праця, він усе-таки кинув їй дошкульні слова. Він відчув: її образ став для нього ще чистішим і благороднішим.

Потім жінка заговорила про романи, хоча те, що вона читала, навряд чи було літературою в повному значенні цього слова. Тут, у цій глушині вона могла роздобути в приятельок хіба що жіночі журнали, інше читво мусила шукати деінде. Читала все, що потрапляло в руки. Побачить у гостя якусь книгу чи журнал і просить почитати. Щоправда, про багатьох авторів, яких вона назвала, Сімамура навіть не чув. Вона згадувала про ті книжки, як про щось далеке, чуже, написане зарубіжними письменниками. Тоді в її голосі вчувався смуток — так жебрак, що змірився з гіркою долею, згадує про несподівану пожертву. Сімамурі спало на думку, що його уявлення про європейський балет, розбурхаше книжками та фотографіями, нічим не відрізняється від її уявлень про літературу.

Не менш захоплено жінка говорила про кінофільми й вистави, яких і в вічі не бачила. Здавалось, наче вона давно мріяла про такого співрозмовника як Сімамура. Певно, забувши, що тоді, сто дев'яносто дев'ять

днів тому, така ж розмова привела її в обійми Сімамури, жінка щораз більше запалювалась.

Тепер вона змирилася з тим, що їй не доведеться шукати щастя в місті — мрія виявилась нездійсненною. В її очах проглядало не гордовите невдоволення вигнанця, приреченого жити в глухій провінції, а покірність людини, що колись плекала марні надії. Сама вона, мабуть, ні за чим не жалувала, хоча Сімамури їй здалася засмученою. Якби Сімамура віддався цим думкам, то став би жертвою меланхолії і мусив би визнати, що його життя теж марне. Але він утримався від такої спокуси, бо перед ним була жінка із свіжим кольором обличчя, наче просякнута чистим гірським повітрям.

Як там не було, а зараз Сімамура дивився на неї зовсім іншими очима. Їй хоч тепер вона була гейшею, йому забракло ніжних слів.

А тоді, п'яна, наче паралізована, вона вибухла: «Що це таке?! От прокляття! Я ж зовсім безвладна! Що зі мною?» — і люто вкусила себе за зап'ястя. Не встоявши на ногах, повалилася на мату і все повторювала: «Мені не жаль нічого. Нічого ніякого. Але я не така, як вам здається. Я не така».

Сімамури пригадалися ці слова, й він на мить задумався. Жінка це помітила й урвала його спогади словами:

— Опівнічний на Токію.

Щойно пролунав паровозний гудок, як вона підвелася, рішуче розсунула сьодзі, відчинила вікно й, зіпершись на поруччя, сіла на підвіконня.

Знадвору ввійшло холодом. Стукіт поїзда поволі віддався, аж поки не став схожим на шум вітру.

— Ти збожеволіла? Надворі ж мороз.

Сімамура підійшов до неї. Вітру вже не було. Перед вікном розстилався суворий нічний краєвид. Земля наче відлунувала тріскотінням сніжиток, що промерзли на холоді. Місяця на небі не було. Міриади зірок, мовби летючи до землі, яскравішали дедалі більше. Щораз далі назад відступало небо, чимраз густішою ставала його чорнота. Гори на межі крайни снігу губили в сутінках свої зморшки й висіли край неба важкою чорною, мов сажа, масою. Над світом запанувала тиха злагода.

Здогадавшись, що Сімамура підходить до неї, жінка висунулась у вікно й грудьми налягла на поруччя. В тій позі на тлі ночі була не слабкість, а непохитна воля.

«Невже все доведеться починати заново?» — подумав Сімамура.

Гори, незважаючи на свою чорноту, іноді раптом ставали білими від снігу. І тоді вони здавались прозорими й сумними. Між горами й небом зникала гармонія.

Сімамура поклав руку на шию жінки.

— Ти застудишся! Он як охолола.

Він спробував відтягти її від поруччя, але вона ще міцніше вчепилась за нього й захрипіла:

— Я піду додому!

— Іди!

— От тільки посиджу ще трошки...

— Тоді я піду скупаюся.

— Не треба. Побудьте тут.

— То зачини вікно.

— От посиджу ще трошки...

Селище наполовину ховалося за криптомеріями храмового гаю. Ліхтарі на станції — до неї від готелю десять хвилин автомобілем — так шалено миготіли, що, здавалось, от-от з дзенькотом луснуть від холоду.

Такої холоднечі Сімамура ще ні разу не відчував. Усе, до чого торкалися його руки, — жіноча щока, віконна шибка, власне ватяне кімоно, — було майже крижаним.

Холодком тягло й від мати, а тому Сімамура вирішив погрітися в купальні.

— Почекайте! Я з вами. — І жінка подалася слідом за ним.

Вона складала в кошик Сімамурину білизну, коли в купальню зайшов якийсь пожилець готелю. Помітивши жінку, що сховалась за Сімамурою, він збентежено промимрив:

— Ой, пробачте!

— Та нічого, заходьте. Ми підемо в оте відділення, — не довго думаючи, відповів Сімамура й, голий, з кошиком попрямував в суміжне жіноче відділення. Жінка пішла за ним. Хіба вони не могли б бути подружжям? Сімамура відразу, не оглядаючись, стрибнув у басейн. Від задоволення його аж поривало на сміх. Щоб стриматись, Сімамура нахилився до крана й голосно прополоскав водою рота.

Пізніше, вже в номері, вона підвела з подушки голову, покрутила мізинцем кучерики на скронях і мовила:

— Як же мені сумно!

Сімамурі спочатку здалося, що вона напівврозплю-

шила свої чорні очі, та коли придивився, то побачив, що таке враження створювали її вії.

Жінка була така знервована, що цілісіньку ніч не склепила очей. Сімамура почув шурхіт обі й прокинувся.

— Вибачте, що я вас так рано збудила. Надворі ще темно. Гляньте! — Жінка вимкнула електричне світло. — Ви бачите моє обличчя?

— Ні, не бачу. Ще ж ніч!

— А ви пильніше придивіться. Ну що, видно? — Жінка відчинила вікно. — Ой, я забарилась. Уже розвиднюється. Час додому.

Стрепенувшись від ранкового холоду, Сімамура підвів голову з подушки. Небо було ще темне, а в горах уже наставав ранок.

— Чудово. Селянам тепер уже нічого робити на полі, тож ніхто рано не прокидається. Хіба що хто-небудь вирядиться на прогулянку в гори. — Жінка промовляла сама до себе й ходила по кімнаті, тягнучи кінець незав'язаного обі. — П'ятигодинним з Токіо нові гості не прибули. Отже, покоївки ще не скоро візьмуться до роботи.

Навіть після того, як жінка зав'язала обі, вона не могла заспокоїтися: то вставала, то сідала, то підходила до вікна й виглядала надвір. Тепер вона була схожа на нічного звіра, що з тривогою жде ранку. Здавалось, в ній пробудилася незвідана дика сила.

Тим часом у кімнаті посвітлішало — стало видно, як почервоніли жінчині щоки. Приголомшений тим яскравим рум'янцем, Сімамура запитав:

— Тобі не холодно? Ти така червона.

— Ні, не холодно. Просто пудра зійшла. Мені досить залізти під ковдру, як я одразу зігріваюсь, — сказала жінка і, повернувшись до дзеркала в головах, додала: — Нарешті розвидніло. Пора додому.

Сімамура поглянув на неї і зіщулився. В глибині дзеркала незайманою чистотою блищав сніг. На його тлі вимальовувались рум'яні щоки жінки. То була невимовної краси картина.

Сонце, здається, вже сходило й сніг у дзеркалі запалав холодним блиском. Чорного, як смола, жінчиного волосся на сніговому тлі торкнулися фіолетові тони.

Мабуть, для того, щоб сніг не залежувався коло готелю, воду з басейну спускали по нашвидкуруч прокопаному рівчаку, й вона розливалася перед ганком мілким

ставочком. Здоровий чорний пес стояв на кам'яній плиті й довго хлебтав теплої води. Під стіною комори сушилися лижі, призначені для гостей. Від них ширився ледь вловимий солодкий запах цвілі, змішаний з парою. Безформні — мабуть, від тепла — грудки снігу спадали з віття криптомерій на дах громадської лазні.

Наприкінці року цю дорогу замете снігом. І тоді на вечірку в готель доведеться ходити в гірських шароварах, гумових чоботях, у плащі з каптуром і вуаллю на обличчі. Товщина снігу досягне одного дзьо...

Так розповідала жінка того ранку, дивлячись з вікна готелю на спадисту дорогу, по якій зараз спускався Сімамура. Край дороги високо на мотузці сушилися пелюшки. Між ними і землею на межі провінції мирно виблискували засніжені гори. Де-не-де з-під снігу випиналися зелені стебла цибулі.

По рисових полях гасала на лижах сільська дівчора.

Забрівши в ту частину селища, що лежала над трактом, Сімамура почув шум, схожий на тихе хлюпотіння дощу.

З дахів, лагідно поблискуючи, звисали маленькі бурюльки.

Якось жінка, що поверталася з лазні, побачивши, як сусід скидає сніг зі свого даху, сказала:

— Слухай, може б, разом і з нашого трохи згріб?

Мружачись від сліпучого сонця, вона витерла чоло мокрим рушником. Напевне, кельнерка, що прибилася сюди на заробітки завчасно, ще до настання лижного сезону. Неподалік було кафе з перекошеним дахом і вицвілими картинками на шибках вітрини.

Дахи здебільшого були гонтові, придавлені зверху камінням. Із сонячного боку сніг підтавав і ці кругляки здавалися зовсім чорними. Правда, почорніли вони не від вологи, а скорше від холодних зимових вітрів. Будинки скидалися на це каміння — присадкуваті, як то буває на півночі, вони цілими рядами повгрузали в землю.

Зграйка дітей гралася з льодом: витягала його з ривчака й шпурляла на дорогу. Мабуть, їх приваблювало те, як він легко розбивається на блискучі скалочки. Сімамура якусь хвилину стояв на осонні, вражений товщиною крижинок.

Дівчинка років тринадцяти, зіпершись об кам'яну огорожу, щось плела з вовни. Вона була в гірських шароварах, в гета на босу ногу, її почервонілі від холоду ступні

були потріскані. Інша дівчинка, років трьох, уместившись поряд на купці хмизу, тримала в руках клубок вовни. Попеляста нитка, що тяглась від маленької дівчинки до більшої, ніби аж випромінювала тепло.

З лижної майстерні за сім-вісім дворів далі по вулиці долинав шурхіт рубанка. Навпроти, під карнизом будинку, гуртом стояли гейші й про щось розмовляли. Не встиг Сімамура подумати, що, може, й Комако там — сьогодні вранці він дізнався від покоївки, що серед гейш вона відома під іменем Комако, — як угледів її. Вона теж його помітила й одразу споважніла. «Напевне, зашаріється, та хоч би не виказала своєю поведінкою, що між нами щось було...» — тільки майнуло в голові Сімамури, як Комако густо почервоніла до самої шиї. Могла б і одвернутися... Так ні, лише ніяково похнюпилась, а голова тим часом поверталася вслід за Сімамурою.

Сімамура відчув, що і його шоки запалали. Він уже проминув жіночий гурт, як його наздогнала Комако.

— І чого ви сюди забрели? Мені ж незручно...

— Тобі? То мені незручно. Висипали цілою юрбою, аж страшно проходити. Ви часто так збираєтесь?

— Іноді, найчастіше по обіді.

— А червоніти й наздоганяти хіба зручніше?

— Ет! — відказала вона рішуче й, знову спаленівши, сперлася на стовбур хурми край дороги. — Догнала, бо подумала, що ви заглянете до мене.

— Хіба ти мешкаєш десь поблизу?

— Атож.

— Якщо покажеш свій щоденник, то загляну.

— Нізачо в світі. Я його перед смертю спалю.

— Здається, у вас дома хворий?

— О, вже дізналися!

— А хіба вчора ввечері ти не його зустрічала? Я ж тебе бачив на станції, ти була в темно-синьому плащі. А з тим хворим я їхав в одному вагоні, майже поряд. Його супроводила дівчина. Вона ще так старанно, турботливо його доглядала! Хто вона йому? Дружина? Вона їздила його забирати? Чи вони випадково разом з Токіо поверталися? Я аж розчулився, коли побачив, як вона по-материнському про нього турбувалася.

— Чого ж ви не розповіли мені про це вчора? Чому промовчали? — трохи роздратовано спитала Комако.

— Вона його дружина?

Комако повторила знову:

— Чого ж ви вчора не сказали? От дивна людина!

Сімамури не сподобався її різкий тон. Чого це вона присікується? Адже ні він, ні вона сама не давали для цього приводу. Мабуть, у неї така вдача. Та коли Комако наполягала, Сімамура відчув, що її настирливість зачепила його за живе. Сьогодні вранці, побачивши обличчя Комако в дзеркалі на сніговому тлі, він справді згадав відображення дівчини в шибці вагона. Але чому ж він не розповів про це Комако?..

— Не має значення, є дома хворий чи ні. Все одно в його кімнату ніхто не навідується. — І Комако зайшла в отвір невисокої кам'яної огорожі.

Праворуч лежав завипаний снігом город, ліворуч, уздовж стіни сусіднього будинку, вишикувалися стовбури хурми. Перед будинком, видно, був квітник. Посеред нього, в маленькому ставочку для вирощування лотосів, плавали червоні коропи, а на його берегах лежали крижані скалки. Будинок був старий, обшарпаний, як і стовбури хурми. Дах, подекуди вкритий купками снігу, прогнів і хвилясто спускався до карнизу.

У снігах було тихо, з долівки тягло холодом. Очі Сімамури ще не звикли до темряви, а Комако вже потягла його по драбині нагору. Так, саме по драбині, бо кімната нагорі була просто горищем.

— Не дивуйтеся, тут раніше розводили шовкопрядів.

— Невже ти не падаєш з драбини, коли повертаєшся додому п'яна?

— Іноді падаю. Тоді я примощуюсь біля kotaцу й засинаю.

Комако просунула руки під ковдру, помацала kotaцу й пішла по жар.

Сімамура окинув очима цю чудернацьку кімнату. Одне-однісіньке віконце над самою підлогою виходило на південь, крізь свіжообклеєні сьодзі соталося сонячне проміння. Кімнатка, старанно обліплена рисовим папером, скидалася на стару коробку. Стеля — голі крокви й бантини — збігала до віконця, гнітючи душу чорною непривабливістю. «А що там за стіною?» — подумав Сімамура, і йому вдалося, мовби кімната висить у повітрі, а долівка під ногами наче захиталася. Старі стіни й татами, проте, були чисті-чистісінькі.

На мить Сімамури здалося, ніби в цій кімнатці Комако така ж прозора, як і лялечки шовкопрядів, яких тут колись розводили.

Котацу вкривала ковдра з такої ж смугастої бавовняної тканини, що й гірські хакама. Комод був старий, з тонкою жилковиною дерева — мабуть, то була пам'ять про життя в Токіо. До туалетного столика грубої роботи він зовсім не пасував. На тому сірому тлі пишно вилискувала червона лакована скринька. Полочки на стіні, запнуті тонкою мусліновою ширмочкою, правили, видно, за книжкову шафу.

На стіні висіло кімоно, яке було на Комако вчора ввечері, з-під його поли виглядала червона підшивка нижнього кімоно.

Комако вправно піднялася по драбині, тримаючи в одній руці лопаточку з жаринами.

— Взяла в кімнаті хворого, але кажуть, що вогонь завжди чистий...

Комако, нахиливши голову із старанно укладеним волоссям, розгребла попіл у котаци, а тим часом розповіла, що в сина вчительки туберкульоз і що він повернувся на батьківщину вмирати.

— Щоправда, тут не його батьківщина, звідси родом лише його мати. Раніше вона мешкала в портовому місті, там заробляла на прожиття як вчителька танців, навіть коли перестала бути гейшею. Та на п'ятому десятку її розбив параліч, і вона, щоб вилікуватись, повернулася в рідне селище на мінеральних водах. Син змалку захоплювався технікою і пізніше навіть пристав до одного годинникаря. Робота так припала йому до душі, що він залишився в портовому місті. Та незабаром його потягло в Токіо, там він працював і вчився у вечірній школі. Та організм не витримав такого напруження. А йому ж цього року сповнилося лише двадцять шість...

Все це Комако випалила одним духом, тільки про дівчину, що супроводжувала хворого, не проходила й словом. Не сказала також, чому вона сама мешкає в цьому домі.

Проте й цього вистачило, щоб Сімамура відчув себе незручно в цій кімнаті, що зависла в порожнечі, й звідки голос Комако, здавалося, розлітався на всі боки.

Вже коло дверей його увагу привернуло щось біле. Він придивився — то був футляр сямісена з павловнії. Футляр видався йому довшим і більшим, ніж мав бути насправді. Сімамура навіть подумав: «Як це вона ходить по вечірках з таким одороблом?» В цю мить розсунулась

закіптівала фусума й пролунав ясний, до болю прекрасний голос, що от-от мав відбитися звідкись луною:

— Кома-тян, можна через нього переступити?

Той голос Сімамура запам'ятав добре. То був голос Йоко, що гукала з вікна до начальника станції.

— Можна! — відповіла Комако.

І Йоко в гірських хакама переступила через футляр сямісена. В руці вона тримала нічний горщик.

І вчорашня розмова з начальником станції, як з давнім знайомим, і гірські хакама свідчили, що дівчина з тутешніх країв. Яскраве обі відтінювало ясно-коричневі й чорні смужки хакама з грубої бавовняної тканини, а довгим мусліновим рукавам кімоно надавало особливої привабливості. Хакама з прорізом від колін до землі ледь ширшала на стегнах, хоч у цупкій тканині вгадувалася непіддатливість.

Йоко гостро зиркнула на Сімамуру і мовчки пройшла мимо.

Надворі Сімамура не міг позбутися відчуття, що той погляд, холодний, як далекий вогник, мерехтить на його обличчі. Бо згадав, як зворушив його вчора вечірній краєвид у вікні вагона, коли далека цятка світла в горах чи в полі проплила по обличчю Йоко й спалахнула чарівним блиском навпроти її ока. Водночас в його уяві з'явилися щоки Комако, що пломеніли рум'янцем на сніговому тлі в дзеркалі.

Сімамура надав ходи. Він, охочий до гірських мандрів, впадав у блаженний настрій і мимоволі квапився, як тільки перед ним виринали гори. Йому, схильному до мрійливості, не вірилося, що вікно з вечірнім краєвидом і дзеркало з сніговим тлом — витвори людських рук. Для нього вони були часткою природи й водночас посланцями якогось далекого світу.

Навіть кімната, з якої Сімамура оце вийшов, здавалось, належала тому далекому світові.

У полоні тих дивних відчуттів Сімамура добрався до вершини пагорба й там зустрів масажистку. Немов шукаючи в неї порятунку, він спитав:

— Чи не могли б ви зробити мені масаж?

Масажистка, затиснувши бамбукову палицю під пахвою, правою рукою вийняла з-за обі кишеньковий годинник із кришкою, а пальцями лівої обмацала циферблат.

— За двадцять п'ять третя. О пів на четверту я маю бути в будинку навпроти залізничної станції. Та, гадаю, не біда, якщо трохи спізнюся.

— Дивно, як ви знаєте час по тому годиннику!

— Він без скельця, і я намацую стрілки.

— То ви відчуваєте цифри на дотик?

— Ні, не відчуваю.— Вона ще раз вийняла трохи завеликий як для жінки срібний годинник і пояснила:— Ось тут — дванадцята година, там — шоста, а посередині — третя. Я визначаю час досить точно. Можу помилитися на одну хвилину, але на дві — в жодному разі.

— Он як... А як же ви ходите крутою дорогою? Не падаєте?

— Коли дощ, по мене приходять донька. Увечері я обслуговую людей тільки в селі, а на пагорб не піднімаюся. Готельні покоївки кепкують: мовляв, чоловік мене не пускає.

— А діти у вас великі?

— Старшій уже дванадцять, — відповіла жінка; вони саме заходили в готель.

Якийсь час, поки масажистка працювала, в номері панувала мовчанка. Та ось здалеку долинув звук сямісену.

— Цікаво, хто це?

— Хіба по звучанню сямісена ви вгадуєте, котра гейша грає?

— Часом вгадаю, а часом і ні... А ви, бачу, живете в достатку, бо тіло у вас м'яке й ніжне.

— Що, гладкий?

— Хіба що є невеличкий жирок на шиї... А так ви в міру гладкий. І саке, видно, не п'єте.

— Як же це ви вгадали?

— У мене ще троє клієнтів з точнісінько такою фігурою, як ваша.

— Нічого особливого в цій фігурі я не бачу.

— Чогось мені здається — як людина не п'є, то й не буває по-справжньому веселою, ніякої приємної згадки не лишається...

— Ваш чоловік, певно, п'є?

— Аж занадто.

— Хто ж це грає? А сямісен нікудишньо звучить.

— Ага...

— А ви вмієте грати?

— Вмію. З дев'яти років навчалась, та як вийшла заміж, не брала його і в руки. Вже років п'ятнадцять.

«Мабуть, сліпі видаються молодшими, ніж є насправді», — майнуло в голові Сімамури.

— Коли музику вивчаєш змалку, вона довго не забувається. Правда?

— Атож... Але руки мої вже не ті — придатні лише до масажу... А от слух ще добрий. Тому й хвилююся, як зачую гру на сямісені. Наче вертаюсь у молодість. — Масажистка прислухалась. — Здається, Фумі-тян з готелю «Ідзуцуя». Найлегше вгадати тих, хто грає добре або погано.

— А хто ж тут грає добре?

— От хоч би Кома-тян. Ще зовсім молода, але останнім часом її гра стала майстерною.

— Он як...

— А ви її знаєте? Я сказала «майстерною», але не забувайте, що в нас і вимоги до музиканта невисокі.

— Ні, я її не знаю. Я тільки знаю сина вчительки — їхав з ним вечірнім поїздом.

— То він уже видужав?

— Здається, ні.

— Невже? А Комако через нього стала гейшею. Він довго хворів, лежав у лікарні, тож вона йому висилала на лікування гроші, але що з того?

— А хто йому Комако?

— Кажуть, вони були заручені. Тому й вибивалася з сил, аби йому допомогти.

— І це правда?

— Та начебто правда. Але певне не знаю. Кажу те, що від людей чула.

Почути від масажистки якусь плітку про гейшу з готелю на мінеральних джерелах — звична річ. Та цього разу новина приголомшила Сімамуру. Вся ця історія з Комако — як вона нібито заради нареченого стала гейшею — здалася йому настільки сентиментальною, що не хотілося й вірити. Можливо, причиною тому було незнання того, що штовхнуло на це Комако.

Сімамура сподівався більше дізнатися про стосунки Комако з хворим, але як на те, масажистка замовкла.

Отже, Комако була заручена з цим хлопцем, Йоко — теперішня його любов, а його самого жде смерть... Сімамурі знову згадалися слова «марна праця». Те, що Комако не порушила слова, даного при заручинах, навіть продавала свою дівочу честь, щоб оплатити лікування нареченого, — хіба це не марна праця?

«Тільки побачу Комако, скажу їй у вічі, що її зусилля — марні», — вирішив Сімамура, але відразу й відчув, що в його уяві образ її став чистішим і благороднішим.

Коли масажистка пішла, Сімамура довго не міг заснути, втішаючись своєю вдаваною нечутливістю, що мала для нього присмак явної небезпеки. Аж ось йому здалося, ніби холод проникає в саму душу. Він розплющив очі й помітив, що вікно розчинене навстіж.

В гірських ущелинах швидко залягали тіні, на землю спускалися холодні барви вечора. В надвечірніх сутінках далекі засніжені вершини, освічені призахідним сонцем, видавалися зовсім близькими.

Незабаром тіні на схилах погусли, але їхня чорнота була неоднаковою, залежною від висоти гір і відстані до них. А коли сонячні промені торкнулися вершин, на небі запалала вечірня заграва.

Криптомереві гайки над річкою, біля лижної станції, навколо храму чорніли тепер найбільше.

Саме коли Сімамура поринув у безнадійний смуток, теплим променем світла з'явилася Комако.

Вона розповіла, що в готелі відбуваються збори, присвячені підготовці до лижного сезону, і що її запрошено на святковий бенкет.

Вона присіла біля котацу й раптом погладила Сімамуру по щоці.

— Які ви сьогодні бліді! Аж дивно... — Комако вщипнула його пухку щоку. — Який же ви дурник!

Здається, вона вже трохи випила.

Пізніше, вже повернувшись із бенкету, Комако впала перед туалетним столиком.

— Нічого не хочу знати!.. Нічого!.. Голова болить!.. Болить! Ой, тяжко мені, тяжко...

Вона ніби раптом сп'яніла.

— Хочу пити! Дайте води!..

Не звертаючи уваги на зачіску, вона лежала, припавши головою до татамі, й стискала долонями обличчя. Потім зненацька сіла й протерла щоки кремом. Без пудри вони так зачервонілись, що аж їй самій стало смішно, і вона довго хихотіла. Сп'яніння її проходило так само швидко, як і почалося. Її плечі тремтіли від холоду.

Згодом, заспокоєна, вона почала розповідати, що весь серпень промучилася від нервового виснаження.

— Я мало не збожеволіла. Все про щось думала, а про що, й сама не знаю. Просто жах! Не могла спати, а як

засинала, то снилися страшні сні. Трохи оживала лише тоді, коли запрошували на вечірку. І нічого не їла. Бувало, сиджу цілий день і втикаю голку в татамі, втикаю і витягаю.

— Коли ж ти стала гейшею?

— У червні... А могло статися, що тепер я жила б у Хамамацу.

— Збиралася туди заміж?

Комако кивнула. За нею упадав один чоловік з Хамамацу, та вона, мовляв, його не любила, а тому довго вагалася, що їй робити.

— Чого ж вагатися, якщо не любила?

— Все воно не так просто...

— Невже одруження тебе вабить?

— А у вас гострий язичок! Не в цьому річ. Просто я не зношу, коли мої особисті справи йдуть не як годиться.

— Он як...

— А ви несерйозна людина.

— У тебе було щось із тим чоловіком з Хамамацу?

— Якби було, то хіба б я вагалася? — випалила Комако. — Він навіть погрожував, що не дасть мені вийти заміж за іншого, казав, що обов'язково перешкодить.

— Як же він тобі міг перешкодити аж з Хамамацу? І ти зважила на такі дрібниці?

Якийсь час Комако лежала мовчки, ніби насолоджуючись теплом власного тіла, та раптом, ніби між іншим, сказала:

— Мені здавалося тоді, що я завагітніла. Як згадаю тепер, то аж сміх розбирає!..

Стримуючи сміх, Комако згорнулася калачиком, як дитина, і вхопилася за комір кімоно Сімамури.

Стулені густі виї створювали враження, ніби її чорні очі напіврозплющені.

Вранці, коли Сімамура прокинувся, Комако, зіпершись ліктем на край хібаті, щось писала на останній сторінці старого журналу.

— От біда, я не можу піти додому. Знаєте, я прокинулася, коли покоївка принесла жару для хібаті. Я схопилася з постелі, як опечена. Яка ганьба! А на сьодзі вже сонце. Вчора впилася, от і проспала.

— Котра зараз година?

— Уже восьма.

— Може, сходимо в басейн? — Сімамура підвівся з постелі.

— О ні! Мене ж побачать!

Такою спокійною вона ще не була. Коли Сімамура повернувся з купальні, вона старанно прибирала кімнату. Голова в неї була обв'язана рушником. По тому, як вона ретельно витирала ніжки стола, краї хібаті, як розгрібала попіл у жаровні, було видно, що для неї це — звичне діло.

Сімамура приліг на татамі, запхавши ноги під котацу, й закурив. Коли попіл з цигарки посипався на підлогу, Комако згребла його хустинкою, а Сімамурі принесла попільничку. Сімамура безтурботно засміявся. Засміялась і Комако.

— Якби в тебе була сім'я, ти б сварилася з чоловіком на кожному кроці.

— Хіба я з вами сварюсь? Така вже в мене вдача. З мене кепкують, що я навіть білизну для прання ретельно складаю.

— Кажуть, вдачу жінки можна визначити, заглянувши в її комод.

Пригрівшись за сніданком у потоці сонячного проміння, що заливало кімнату, Комако звела очі на прозоре, бездонне небо й сказала:

— Яка чудова погода! Треба було якомога раніше піти додому й пограти на сямісені. Такого дня і звук особливий.

Далекі гори повивав молочний серпанок. Здавалось, то зі снігу піднімався легкий димок.

Сімамура згадав слова масажистки і запропонував Комако пограти тут. Вона одразу погодилася — подзвонила додому, щоб їй принесли святкове кімоно й збірник нагаута¹.

«Невже в домі, де я вчора був, є телефон?» — подумав Сімамура, і відразу в його уяві запалали очі Йоко.

— Та дівчина принесе?

— Може, й вона.

— Кажуть, ти заручена з сином учительки?

— О, коли це ви чули?

— Вчора.

— Дивна ви людина. Вчора почули, а нічого не сказали.

¹ Нагаута — пісня-балада в стародавній японській поезії.

Цього разу Комако всміхнулася щиро, не те що вчора опівдні.

— Як же скажеш, коли я до тебе не байдужий.

— Та ви думаєте, що говорите? Ох, ці вже мені токійці! Усі вони брехуни!

— От бачиш, тільки я заговорив, як ти переводиш розмову на інше.

— Нічого я не переводжу! І що, ви повірили? . . .

— Повірив.

— Знову дурите! Ви ж не повірили!

— Справді... мені здалося, тут щось не те... Але ж кажуть, ніби ти заради нареченого подалася в гейші, щоб було на що його лікувати.

— Гидко, як у мелодрамі!.. Брехня! Я не була з ним заручена, хоча, здається, дехто вважає навпаки. Тим більше в гейші я пішла не заради нього. Просто я не могла інакше зробити.

— Ти все загадками говориш.

— Гаразд, я поясню. Певно, був час, коли вчителька мріяла нас одружити. Тільки мріяла, але вголос цього не висловлювала. Щоправда, ми з ним здогадувалися, що в неї на душі. Та між нами нічого особливого не було. От і все.

— Друзі дитинства.

— Так. Та й ми майже весь час жили окремо. Коли мене продали в Токію, він один проводжав мене на станцію. Про це написано на першій сторінці мого найдавнішого щоденника.

— Виходить, якби ви жили разом, то давно одружилися б?

— Сумніваюсь.

— Невже?

— Чого ви, власне, турбуєтеся про нього? Все одно він скоро помре.

— Я от думаю: негаразд, що ти не ночуєш удома.

— А я думаю: негаразд, що ви так кажете. Як людина при смерті може стати мені на перешкоді? Я робитиму те, що мені подобається.

Сімамура не знайшовся, що відповісти.

Але чому Комако знову не сказала жодного слова про Йоко?

З іншого боку, навіщо Йоко — тій Йоко, що самовіддано, по-материнському доглядала хворого у вагоні,—

приносити, та ще й так рано, одержу Комако? Адже між сином учительки й Комако щось таки було...

Як звичайно, Сімамура дав волю своїм химерним здогадам.

— Кома-тян, Кома-тян! — почувся тихий прозорий голос. То був прекрасний голос Йоко.

— Спасибі! — Комако вийшла в суміжну кімнату. — Ти сама принесла? Такий тягар!

Йоко, здається, нічого не сказала і пішла.

Комако торкнулася струн пальцем, підтягла їх, настроїла інструмент. Часу було досить, щоб почути, як звучить у неї сямісен. А от двадцять п'єс для сямісена Ясіті Кінея, додатково до звичайного збірника етюдів, були для нього цілковитою несподіванкою. Він узяв їх у руки і спитав:

— Ти по них управляєшся?

— Так, у мене ж немає вчительки. Що ж я вдію?

— А домашня?

— Вона паралізована.

— Тоді хай пояснить словами.

— В тому-то й біда, що їй відібрало і мову. В танцях вона ще сяк-так може допомогти, лівою рукою покаже, якою ще володіє. А от гра на сямісені завдає їй мук — вона ж безсила що-небудь порадити.

— І ти всі ці ноти розбереш?

— Аякже, розберу.

— Ти уявляєш, як зрадив би видавець, коли б довідався, що десь у горах не любителька, а справжня гейша вчиться по його нотах. Та ще й як старанно вчиться!

— Коли я працювала в Токіо молодою гейшею, мене навчили переважно танцю. Про гру на сямісені в мене збереглися невиразні спогади. А тут, якщо забуду, ніхто не підкаже. Одна надія на ноти.

— А як у тебе зі співом?

— Поганенько. Пісень, якими супроводжуються танці, яюсь навчилася співати. Нові заучую по радіо або від когось почую і запам'ятаю. От тільки не певна: погано чи добре в мене виходить. Одне слово, співаю, як умію. Смішно, але в мене свій стиль. Перед знайомими втрачаю голос, зате в чужому колі почуваюся чудово.

Вона трохи знітилася, потім опанувала себе і глянула на Сімамура, немов ждала, щоб він заспівав.

Сімамура розгубився.

Вирішивши в торговельному кварталі Токіо, Сімамура змалку познайомився з театром «Кабукі», не раз чув, як

виконують нагаута, але сам ніколи не зачував їх напам'ять. Саме слово «нагаута» викликало в його уяві театральну сцену, а не вечірку з гейшею.

— Ні, такого важкого гостя я зустрічаю вперше!

Комако закусила нижню губу й, поклавши сямісен собі на коліна, розгорнула нотний зошит. За мить вона наче перемінилась.

— Я вам заграю те, що вивчила цієї осені.

То була балада «Кандзінтьо»¹.

Сімамура відчув, як зненацька холод пронизав його від голови до п'ят, а тіло ніби стало прозорим. У його голові, що, здавалось, тепер уміщала в собі цілий світ, відлунювали звуки сямісену. Сімамура був приголомшений, ні — скорше немов збитий влучним ударом. Йому, охопленому божественним екстазом, омитому хвилями каяття, безпорадному, лишилося одне: з насолодою віддатися на волю потоку звуків, що линули з-під рук Комако.

«Чи ж можна було сподіватися від цієї молоді провінційної гейші такої гри на сямісені?.. Вона, певне, забула, що грає не на театральній сцені... Мабуть, атмосфера цього гірського краю розбудила в мені піднесені почуття...» — промайнуло в голові Сімамури. Комако навмисне співала речитативом, то вповільнюючи мелодію, то пропускаючи пасаж, важкий для виконання, аж поки не забула про все на світі, крім музики. Її голос став таким сильним і впевненим, а звучання сямісену таким яскравим, що Сімамура відчув щось схоже на страх. Щоб заспокоїтись, він приліг на татамі, з удаваною байдужістю поклавши руку під голову.

Коли балада скінчилася, Сімамура полегшено зітхнув. «Йй-бо, ця жінка в мене закохалась», — подумав він, але відразу засоромився свого недоречного здогаду.

— В такий день і звук особливий, — сказала Комако, глянувши на погідне небо над засніженою землею.

Вся атмосфера цього маленького концерту була особливою. Тут не було ні стін театру, ні публіки, ні міської пилуки, а був чистий, прозорий зимовий ранок і були звуки музики, що линули назустріч далеким горам під сніговим покривалом.

Комако звикла грати на сямісені в цілковитій самотині. Зовсім не свідомо того, вона спілкувалася з величавою

¹ «Кандзінтьо» («Книжка пожертв») — пісня-балада про героя феодального епосу Йосіцуне Мінамото (1159—1189).

природою гір і долин, завдяки чому удари її плектра по струнах повнилися незвичайною силою. Не давши самотності і смуткові заволодіти її душею, Комако зміцнила свою волю. Можливо, в неї й були деякі навички, але, щоб самостійно вивчити по нотах складну п'єсу, засвоїти її і зіграти цілком вільно, для цього потрібні були неабиякі зусилля.

Її життя, що здавалось Сімамури марним, сповненим нездійснених мрій, пульсувало в звуках сямісену, утверджуючи свою самодостатню цінність.

Сімамура, необізнаний з тонкощами гри на сямісені, а здатний сприймати тільки загальне враження від музики, певно, був ідеальним слухачем для Комако.

Коли Комако заграла третю музичну п'єсу, «Міякодорі»¹, сповнену звабливої ніжності, Сімамури вже не здавалося, що його пронизує холод. Розслаблений і задоволений, він тепер уважно дивився на Комако й гостро відчував її фізичну близькість.

Тонкий, прямий ніс Комако, що завжди надавав обличчю сумного виразу, тепер на тлі розпашілих щік наче шептав: «І я тут, і я тут». Її губи, повні й прекрасні, як згорнута кільцем п'явка, що, здавалося, виблискували навіть тоді, коли стгулялися, вабили до себе з такою ж непереборною силою, як і все її тіло. Трохи незвичні очі з прямим, наче під лінійку, розрізом повік, з дугами брів, тепер зовсім по-дитячому світилися вологим блиском. Шкіра Комако, без пудри, подекуди наче прозора після перебування у кварталі розваг Токіо, а тепер обвітрена гірським повітрям, була свіжа, як щойно очищений бутон лілеї, і передусім вражала чистотою.

Комако сиділа випроставшись, у строгій позі, але як ніколи мала вигляд юної дівчини.

Під кінець вона зіграла по нотах ще одну п'єсу — «Урасіма», пояснивши, що саме зараз вона вивчає її. Скінчивши грати, Комако мовчки запхала плектр під струни й, перемінивши позу, розслабилася.

І нараз від неї повіяло пристрастю.

Сімамури наче одібрало мову, а Комако зовсім не цікавилася його думкою, просто вона в душі раділа.

— Ти можеш угадати на слух, хто з гейш грає?

— Звичайно, можу. Адже їх тут і двадцяти немає.

¹ «Міякодорі» — пісня-балада на мотив з «Ісемоногатарі», поетичного збірника, супроводжуваного прозаїчним текстом.

Найлегше впізнати, коли грають «Додоіцу». В цій п'єсі найвиразніше виявляється манера виконання.

Комако знову взяла сямісен і поклала на литку зігнутої в коліні правої ноги. Її стегна ледь-ледь пересунулись ліворуч, а тулуб зігнувся праворуч.

— Ось так я вчилась, коли була малою...— І, втупивши погляд у гриф, вона по-дитячому заспівала:— Ку-ро-каамі-но...

— «Куроками» — це перша п'єса, яку ти вивчила?

— Ага,— як і колись у дитинстві, кивнула вона головою

Після цього, залишаючись ночувати, Комако вже не намагалась будь-що вернутися додому перед світанком.

«Кома-тян!» — іноді з коридора гукала, наголошуючи на закінченні слова, трирічна донька власника готелю. Комако звичайно брала її на руки, залазила з нею під ковдру біля kotaцу, й вони, забувши про все на світі, гралися, а потім ішли в купальню.

Після купання, розчісуючи мокре волосся, Комако розповідала:

— Ця мала, тільки побачить гейшу, кричить: «Кома-тян». І завжди підвищує голос на кінці. І фото, і картина, де жінки з японськими зачісками,— все це в неї «Кома-тян». Я люблю дітей, і вона це відчуває. Кімі-тян, ходімо в гості до Кома-тян.

Комако піднялась, але роздумала й знову вмостилася у плетене крісло на веранді.

— Ось вони, непосидючі токійці! Вже на лижах.

З Сімамуриноного номера на узвишші було добре видно схил гори, де каталися лижники.

Сімамура, відвернувшись від kotaцу, глянув у вікно: на схилі тільки де-не-де був сніг, а кілька лижників у чорних лижних костюмах спускалися вниз по полях, розміщених на узгір'ї терасами. Снігу було мало, і лижники пересувалися поволі й незграбно.

— Мабуть, студенти... Сьогодні, здається, неділя. Невже їм приємно?

— Що ж, вони в хорошій спортивній формі.— Комако наче говорила сама з собою.— Кажуть, гості дивуються, коли зустрічають гейш на лижній базі. Гейша привітається, а гість їй: «О, невже це ти?» Воно й не дивно, адже гейша від сонця і снігу вмить засмагає. А ввечері — пудра...

— Ви теж катаєтесь в лижних костюмах?

— Ні, в гірських хакама. Неприємно, коли тобі не вечірці кажуть: «Може, стрінемось завтра на лижній базі?» Цього року я, мабуть, і не ставатиму на лижі... Ну добре, бувайте! Кімі-тян, ходімо!.. Сьогодні вночі випаде сніг. Перед тим, як випаде сніг, увечері завжди холодно.

Сімамура сів у плетене крісло на веранді. Комако тим часом уже верталася додому крутою дорогою мимо лижної бази. Вона вела за руку Кіміко.

На небі з'явилися хмари. Подекуди гори затягло тінями, а подекуди ще проглядало сонце. Світло й тіні щохвилини переміщалися, і в цій грі було щось похмуре й холодне. Незабаром і лижна база поринула в сутінки. Сімамура глянув униз, під вікно: на сухих кущиках хризантем висіли бурульки, ніби краплі желатину. Однак сніг на даху розтавав і краплини води безперервно відзвонювали у риштаку.

Снігу вночі не було. Спочатку пішов град, потім — дощ.

Напередодні від'їзду Сімамура ще раз запросив Комако до себе. Була ясна місячна ніч. Об одинадцятій годині надворі був лютий холод, але Комако заявила, що хоче прогулятися. Вона майже силоміць відтягла Сімамуру від kotaцу.

Дорога замерзла. Селище спало, скуте холодом. Комако підгорнула поділ кімоно й заплала його за обі. Місяць сяяв, як кинджал, устромлений в голубий лід.

— Ходімо на станцію.

— Ти що, збожеволіла? Туди й назад цілий рі.

— Ви ж скоро їдете. Підемо глянемо на станцію.

Сімамура зовсім задубів, холод скував його від голови до ніг.

Коли вони вернулися в номер, Комако враз посмутніла. Підсівши до kotaцу, вона засунула руки під ковдру й низько опустила голову. Навіть від купання відмовилась. Такого з нею ще не бувало.

Була приготована одна постіль. Кінець матраца впирався в kotaцу, а ще одна ковдра краєм лежала на тій, що вкривала kotaцу. Комако сиділа понурена, боком до kotaцу.

— Що з тобою?

— Я піду додому.

— Не вигадуй!

— То ви лягайте. А я так посиджу.
— Чого тобі заманулося йти?
— Та ні, я не йду. Я побуду тут до світанку.
— Що за химера? Чого ти така вперта?
— Зовсім я не вперта.
— То чого не лягаєш?
— Мені тяжко...
— Та чого ти?.. — Сімамура засміявся. — Лягай, я тебе не чіпатиму.

— Не хочу.
— Дурненька! Навіщо бігала в такий холод?
— Я йду.
— Ну, чого тобі йти? Побудь тут.
— Гірко мені, розумієте? Ви ж їдете. Додому, в Токіо... Гірко... — Комако впала обличчям на kotaцу.

«Гірко... Від власної безпорадності, нічого не може вдіяти, що закохалася в гостя... Від безнадійності цих хвилин розлуки? Невже серце завело її так далеко?» — подумав Сімамура й надовго замовк.

— Ідьте! Я вас не затримую.
— Я й справді вирішив завтра їхати.
— Чому ви від'їжджаєте? — Комако підвела голову, немов прокинулась зі сну.

— А що ж робити? Я все одно не зможу тобі допомогти, скільки б тут не залишався.

Якусь мить вона дивилась на Сімамуру, а потім раптом різко сказала:

— Оце й погано... Ви розумієте, погано...

Зненацька Комако рвучко встала й кинулась Сімамури на шию.

— Що ви сказали? Вставайте! Вставайте, кажу вам! — В нестямі, забувши про все на світі, вона заголосила і впала на постіль коло Сімамури...

Потім вона розплющила очі. Вони світилися теплим вологим блиском.

— Так, справді, вам треба завтра їхати, — сказала вона спокійно і відкинула з чола волосся.

Наступного дня, коли Сімамура, що вирішив їхати о третій пополудні, переодягався в європейський костюм, готельний клерк викликав Комако в коридор. Сімамура чув, як Комако сказала: «Підрахуйте, будь ласка, за одинадцять годин». Мабуть, службовець готелю вирішив, що рахунок на шістнадцять-сімнадцять годин — це занадто.

Коли Сімамура переглянув рахунок, то побачив, що все враховано — коли Комако відходила о п'ятій ранку, а коли о дванадцятій наступного дня.

Накинувши пальто і білий шарф, Комако пішла проваджати його на станцію.

Щоб згаяти час, Сімамура купив подарунки додому — консервованих плодів ліани, маринованих грибів тощо, — і все одно до відходу поїзда лишалось хвилин двадцять. Прогулюючись по станційній площі на невисокому узвишші, Сімамура споглядав засніжені гори, що з усіх боків обступали цей вузький клапоть рівної землі. Чорне волосся Комако на тлі похмурих гір справляло гнітюче враження.

Тільки в одному місці — на схилі гори в пониззі річки — чомусь світилася сонячна пляма.

— А відколи я приїхав, снігу поменшало.

— За два дні його випадає на шість сяку. А якщо він і довше падає, то не видно он тієї лампочки на телеграфному стовпі. От задумаюся про вас, налечу на дроти й поранюся.

— Невже його стільки буває?

— Кажуть, у сусідньому містечку після снігопаду школярі вранці вистрибують з другого поверха гуртожитку голими прямо в сніг. Їхні тіла провалюються вниз. Кажуть, ніби вони плавають під снігом... Он дивіться, снігоочишувач!

— Я з радістю подивився б на ваші сніги. Тільки під Новий рік в готелі, мабуть, повно туристів. А поїзди не зупиняються через снігові завали?

— Видно, живете в розкошах... — Комако уважно глянула на Сімамуру. — Чому б вам вусів не відпустити?

— Так-так... Я оце думаю відпустити...

Погладивши синювате після гоління підборіддя, Сімамура подумав: «У кутиках рота в мене ефектні зморшки, вони виразно відтінюють ніжність щік... Мабуть, Комако тому мене переоцінює...»

— Знаєш що... Коли пудра стирається, то в тебе таке обличчя, мовби ти щойно поголилась.

— Чуєте, зловісно ворон криче! Хотіла б я знати, де він криче?.. Як холодно! — Комако глянула на небо й притиснула до тіла лікті.

— Може, погріємось коло печі в залі чекання?

Саме цієї миті вони побачили, як дорогою до станції чимдуж біжить у своїх гірських хакама Йоко.

— Ой Кома-тян!.. Кома-тян!.. З Юкіо-сан...— Засапана, вона вчепилася в плече Комако, як дитина, що втекла від чогось страшного.— Іди мерщій!.. Йому погано! Мерщій!..

Комако заплющила очі, ніби для того, щоб витримати біду у плечі. Її обличчя зблідло. Та раптом вона заперечливо похитала головою.

— Я не можу зараз піти додому. Я проводжаю гостя. Сімамура був приголомшений.

— Нічого, йди. Не треба мене проводити.

— Ні, не можу! Я ж не знаю, приїдете ви ще чи ні.

— Приїду, приїду!

Йоко ніби й не чула цієї розмови. Вона схвильовано пояснювала:

— Я щойно подзвонила в готель... Мені сказали, що ти на станції. От я й примчала... Тебе кличе Юкіо-сан.

Йоко тягла Комако за рукав, але та мовчки опиралась. Якусь мить Комако роздумувала, та нараз висмикнула рукав і випалила:

— Дай мені спокій!

Потім ступила кілька кроків і заточилась. Її занудило, очі засльозилися, за шкіру проник холод.

Розгублена Йоко невидючими очима дивилася на Комако. Її обличчя, дуже серйозне, нічого не виражало — ні гніву, ні подиву, ні страждання — і скоріше скидалося на якусь примітивну маску.

Не змінивши виразу обличчя, вона обернулась і схопила Сімамуру за руку.

— Пробачте, будь ласка! Відпустіть її! Відпустіть!— з благанням у голосі наполягала Йоко.

— Я ж не тримаю...— Сімамура підвищив голос.— Не роби дурниць, вертайся швидко додому!

— А яке ваше діло? — відповіла Комако й відштовхнула руку Йоко від Сімамури.

Сімамура хотів покликати таксі, але Йоко з такою силою стискала його руку, що та затерпла.

— Я відправляю її на таксі. А ви тим часом ідіть додому. Ідіть, а то люди на нас дивляться.

Йоко кивнула.

— Тільки швидше! — Вона обернулась і зникла. Проводжаючи її очима, Сімамура зовсім недоречно подумав: «І чого ця дівчина завжди така серйозна?»

В його вухах усе ще дзвенів до болю прекрасний голос Йоко, що от-от мав відбитися луною від засніжених гір.

— Куди це ви? — Комако затримала Сімамуру, що зібрався шукати таксі. — Я не поїду додому, не поїду!

Сімамура зненацька відчув до неї ненависть.

— Я не знаю, які стосунки між вами трьома. Але ж син учительки, можливо, зараз умирає. Мабуть, тому покликав, що хоче востаннє тебе побачити. Послухай і йди додому. А то все життя каятимешся. Поки ми тут сперечаємося, він може віддати богові душу. Що тоді? Не будь упертою, прости йому й забудь.

— Ні, ви мене не так розумієте.

— Хіба не він проводжав тебе на станцію, коли тебе продали в Токіо? Про це написано на самому початку твого найдавнішого щоденника. Тож і ти мусиш провести його в останню путь. Хай на останній сторінці його життя буде вписане твоє ім'я.

— Ні! Я не можу дивитися, як помирає людина!

Сімамура розгубився, бо в тих словах вчувалася і холодна безсердечність, і палка любов.

— Тепер я вже не зможу вести щоденник. Я його спав... — бурмотіла Комако, а щоки її заливав рум'янець. — Ви, здається, щира людина. А коли так, то я вам вишлю свої щоденники. Ви з мене не сміятиметеся. Ви ж щира людина...

Зворушеному Сімамурі здалося, що він і справді — найщиріша людина в світі. Він більше не наполягав, щоб Комако ішла додому. Вона теж замовкла.

З'явився готельний агент і повідомив, що вже пускають на перон.

Зійшли з поїзда, а також сіли в нього мовчки тільки тутешні жителі, похмурі, одягнуті по-зимовому.

— Я не піду на платформу. До побачення!

Комако стояла у вікні залу чекання. Вікно було зачинене. З поїзда здавалося, ніби в закіптюженому скляному ящику фруктові крамнички в глухому злиденному селі забули чарівний плід.

Коли поїзд рушив, шибка в залі раптом засяяла. Сімамура подумав: «Ось зараз у цьому світлі запалає обличчя Комако...» Але воно спалахнуло тільки на мить і погасло. Спалахнуло яскравим рум'янцем, як того ранку в дзеркалі на сніговому тлі. І знову для Сімамури той колір був межею, за якою починався інший, нереальний світ.

Поїзд виповз на північний схил гір, що відділяли країну снігу від зовнішнього світу, й пірнув у довгий тунель. Біде проміння зимового надвечір'я, здавалося, погли-

нула підземна темрява, а старенький поїзд скинув у тунелі свою яскраву шкаралупу. Після тунелю поїзд почав спускатися в долину серед звин гір, повитих вечірніми сутінками. На південному схилі снігу ще не було.

Залізниця тяглася вздовж річки й вибігала на рівнину. Над краєм гори з чудернацько пощербленою вершиною і плавною лінією підніжжя висів місяць. Та темно-пурпурава гора чітко вимальовувалася на блідому тлі вечірньої заграви. Місяць не білий, а блідо-жовтий, без того холодного блиску, як то буває зимовими ночами. В небі жодної пташини. Там, де підніжжя гори, широко простелившись ліворуч і праворуч, збігало до річки, виділа біла-білісінька споруда, схожа на гідроелектростанцію. Тільки її можна було розрізнити на тлі сумного зимового вечора за вікном вагона.

Шибка запітніла. Рівнина, що пливла за вікном, темнішала, і в шибках з'явилося напівпрозоре відображення пасажирів. Повторилася та сама гра дзеркала й вечірнього краєвиду. Поїзд на цій лінії відрізнявся від поїздів на магістралі Токайдо — обшарпані, збляклі вагони старого зразка, тьмяне світло. Та й вагонів усього три чи чотири.

Сімамура віддався своїм химерним роздумам. Відчуття часу й простору зникло. Коли його охопив той блаженний стан, одноманітний стукіт коліс видався йому голосом жінки.

Її слова, короткі й уривчасті, наче свідчили про те, як невгамовно пульсує в ній життя, і Сімамура не міг про неї забути саме тому, що слухати їх було для нього мукою. Сімамура щораз далі віддалявся від жінки, і той далекий голос лише посилював дорожній смуток.

Мабуть, Юкіо вже помер. Чому Комако так не хотіла повернутися додому? Чи встигла вона попрощатися з Юкіо перед смертю?

Пасажирів було навдивовижу мало.

Лише двоє — чоловік років п'ятдесяти і рум'яна дівчина — сиділи одне навпроти одного й про щось говорили. Дівчина, в чорному шарфі на повних плечах, вражала своїми щоками, що наче пломеніли яскравим вогнем. Ледь нахилившись уперед, вона уважно слухала свого супутника й радо відповідала йому. Вони скидалися на близьких людей, що пустилися в далеку дорогу.

Та коли поїзд зупинився на станції, за якою височів димар шовкопрядильної фабрики, чоловік швидко зняв

з полиці вербовий кошик й спустив через вікно на платформу

— Бувайте здорові! Може, ще зустрінемося при нагоді, — сказав він і зійшов з поїзда.

Сімамура мало не пустив сльозу. Він сам аж здивувався, що ця сцена так розчулила його. Він чомусь подумав, що чоловік повертається додому після зустрічі з жінкою.

Йому й на думку не спало, що вони у вагоні опинилися випадково. Чоловік, певно, був мандрівним торговцем.

Коли Сімамура від'їжджав з Токіо, дружина нагадала йому, щоб не залишав одержу абиде — не клав у кошик, не вшав на стіну, — бо саме тепер міль відкладає яєчка. І справді, в готелі, куди він знову приїхав, було багато молі. Шість чи сім великих кукурудзяного кольору метеликів прилипли до декоративного ліхтаря, що звисав з піддашся веранди. В сусідній кімнатці невеличка, але товста міль сиділа на вербовому кошику.

Вікна ще з літа були запнуті дротяними сітками від комах. На сітці знадвору теж умостився метеличок з блідо-зеленими, майже прозорими крильцями й тонкими, як пух, вусиками кольору кипарисової кори. Ті крильця були завдовжки з палець Комако. Пасмо гір у світлі надвечірнього сонця вже забарвилось в осінні тони, і блідо-зелена цятка метелика на цьому тлі здавалась безживною. Лише там, де верхні й нижні крильця склалися одне на одне, зелений колір густішав. Коли повівав осінній вітерець, крильця метелика тремтіли, як цигарковий папір.

«Живий чи ні?» — зацікавився Сімамура й стукнув пальцем по сітці. Метеличок не ворухнувся. Тоді Сімамура вдарив по сітці кулаком. Метелик відірвався, як листок з дерева, й легко запурхав у повітрі.

Сімамура уважно придивився — на тлі криптомерієвого гаю пролітали хмарки незліченних бабок. Здавалось, то носиться в повітрі кульбабин пух.

Річка біля підніжжя гори наче витікала з верхівок криптомерій.

Сімамуру зачарував сріблястий блиск буйного цвіту леспедеці, що вкривала схили невисокого пагорба.

Повертаючись з готельної купальні, Сімамура помітив біля входу мандрівну крамарку, росіянку. «Ти диви, забрела в таку глушину!» — подумав Сімамура й підійшов ближче поглянути, чим вона торгує. Нічого особливо-

го — звичайна японська косметика й прикраси для волосся.

Жінці, мабуть, було за сорок. Її обличчя, вкрите неглибокими зморшками, здавалося немитим, зате повна шия була біла-білісінька.

— Звідки ви? — поцікавився Сімамура.

— Звідки? Я? — не знаючи, що відповісти, жінка почала складати свій крам.

Її спідниця, схожа на шмат брудної тканини, обмотаною навколо стану, мало скидалася на європейську одяжку. Затє товар у барвистій хустині жінка понесла на плечах чисто по-японському. На ногах у неї були європейські черевики.

Господиня, що разом з Сімамурою дивилася вслід мандрівній крамарці, запросила його в контору. Там біля вогнища спиною до дверей сиділа огрядна жінка. Коли вони зайшли, жінка підвелася, поправила поділ святкового чорного кімоно з родинним гербом.

Сімамура впізнав цю гейшу. Він бачив її на рекламній фотографії лижної станції поряд з Комако. Обоє були на лижах, у вечірніх кімоно по верх гірських бавовняних хакама. То була вже немолода жінка з вишуканою зовнішністю.

Власник готелю підсмажував на залізних щипцях булочки овальної форми з квасолевою начинкою.

— Будь ласка, пригостайте. То прощальний подарунок гейші, що оце заходила. Скуштуйте хоч шматочок, просто так, для розваги.

— А що, хіба вона кинула свою професію?

— Так, кинула.

— Знаменита гейша.

— Відпрацювала свій строк і тепер на прощання обходить своїх знайомих.

Сімамура подув на булочку й одкусив шматок. Тверда скоринка, трохи кислувата, відгонила цвіллю.

За вікном у надвечірньому промінні грілися стиглі червоні плоди хурми. Відбите від них світло ніби аж проникло навіть у бамбукову трубку з гачком над вогнем.

— Яка довжелезна трава! Що це, сусукі? ¹

Вражений Сімамура дивився на круту дорогу, якою спускалася бабуся зі в'язкою трави на спині. Трава зда-

¹ Сусукі — висока колюча трава на японських луках і пустирях.

валась удвічі вищою за стару, до того ж мала довгу волоть.

— Це міскант.

— Міскант? Невже?

— На виставці, що рекламує гарячі мінеральні джерела, організованій міністерством залізниць, є павільйон — для відпочинку чи для чайної церемонії, не скажу, — так от, стріха на тому павільйоні з місканту. Кажуть, його відкупив якийсь токієць.

— Кажете, міскант? — наче сам до себе повторив Сімамура. — Виходить, це міскант розцвів у горах? А я був подумав, що то леспедеця.

Перше, що впало в очі Сімамури, коли він зійшов з поїзда, — це білі квіти в горах. Сріблястий цвіт буяв на косягорі, а надто біля його гребеня. Здавалось, своїм блиском він не поступався щедрому осінньому сонцю, що в його промінні купалися гори. Сімамура не стримав свого захоплення.

Але зблизька величні стебла місканту мали зовсім інший вигляд, ніж ті, в далеких горах, що так зворушили Сімамуру.

Величезні в'язки закривали постаті жінок, що несли їх на спині. Снопи шурхотіли, тручись об кам'яну огорожу обабіч крутої дороги. Волоть справді була велетенська.

Сімамура повернувся в номер. В передпокої, тьмяно освітленому лампою на десять свічок, товстий метеличок повзав по чорному лакованому кошику, мабуть, відкладав яечка. Метелики під карнизом билися об декоративний ліхтар.

Цикади скрекотіли від самого полудня.

Комако трохи спізнилася.

У коридорі вона зупинилася і глянула Сімамури в вічі.

— Навіщо ви приїхали? Навіщо?

— Зустрітися з тобою.

— Чи ви думаєте, що кажете? Не терплю я токійців! Усі вони брехуни! — Комако сіла й понизила голос. — Ні-защо більше не проводжатиму. Важко передати, що зі мною тоді діялося.

— Ну що ж, цього разу я звідси виїду потай.

— Ні, я хотіла сказати, що тільки не проводжатиму на станцію.

— А що з тим чоловіком?

— Помер, що ж іще...

— Поки ти була зі мною на станції?

— Не в тому річ. Я ніколи не думала, що проводити так важко.

Сімамура гмикнув.

— А де ви були чотирнадцятого лютого? Знову піддурили. А я вас ждала, так ждала! Ні, більше я вам ніколи не повірю!

На чотирнадцяте лютого в цій країні снігу припадає щорічне дитяче свято — Полохання птахів. За десять днів перед цим збираються діти, взуті в солом'яні чобітки, й утоптують сніг на полі. Потім вирізують з нього великі цеглини, завдовжки і завширшки в два саяку. З них будують сніговий храм. Ширина й довжина його — приблизно три кени, висота — більше одного дзю. Чотирнадцятого лютого перед храмом запалюють багаття з традиційних новорічних солом'яних гірлянд. У цьому селищі Новий рік святкують першого лютого, а тому гірлянди висять до чотирнадцятого на дверях кожної хати. Потім, штовхаючись і борюкаючись, діти вилазять на дах цього храму, співають пісень. Після цього заходять у храм і, запаливши лампадки, залишаються там до світанку. А рано-вранці п'ятнадцятого знову співають на даху пісень.

Сподівались, що снігу того року випаде чимало, отож Сімамура пообіцяв приїхати на це свято.

— У лютому я кинула роботу й навідалась до батьків. Але чотирнадцятого повернулась, гадала, ви приїдете. Якби знатя, не верталася б, краще б доглянула...

— А що, хтось хворів?

— Вчителька музики їздила в портове місто й там захворіла на запалення легенів. Я одержала від неї телеграму, коли була в батьків, тож і поїхала її доглянути.

— Одужала вона?

— Ні...

— Погано вийшло...— проказав Сімамура, немов просячи вибачення за те, що не дотримав слова, й водночас засмучений смертю вчительки.

— Справді...— Комако раптом заспокоїлась і взялася хусточкою витирати столик.— Ой, скільки їх!

З обіднього столика на мату посипалися крихітні крилаті створіння. Хмарка метеликів кружляла навколо лампи.

Сітку на вікні знадвору теж обліпила комашня. В прозорому світлі місяця вони виднілися чорними цятками.

— Ой, шунок болить...— сказала Комако й, засунувши руки за обі, опустила голову на коліна Сімамури.

На її густо напудрену шию з відстовбурченим коміром кімоно дощем сипались малюсінькі комашки. Деякі з них відразу ж завмирили.

«Її шия погладшала, розповніла за цей рік. Їй уже двадцять один»,— подумав Сімамура.

Він відчув, що його коліна зігріла тепла волога.

— Тут у конторі сміються: «Кома-тян, заглянь у номер «Камелія»... От капосні! Я оце проводжала на поїзд подругу, тільки повернулася додому, думала відпочити, а мені кажуть: «З готелю дзвонили». Я була така втомлена, що йти не хотілося. А вчора ще перепилася: подруга влаштувала прощальний вечір... А в конторі тільки сміються, а не кажуть, хто дзвонив. Аж це ви! Цілісінський рік вас не бачила. Ви взяли собі за звичку приїжджати раз на рік.

— Я теж скуштував прощальної булочки.

— Ви? — Комако підвела голову. Її обличчя, почервоніле в тих місцях, що були притиснуті до колін Сімамури, раптом прибрало дитячого виразу.

Комако сказала, що провела ту гейшу аж до третьої станції.

— Тепер тут погано, не те що колись. Раніше, бувало, з усіма дійдеш згоди. А тепер усі такі себелюбні, кожна тільки про себе думає. Так, багато чого змінилося. Як на те, зібралися гейші, що ніяк не зійдуться вдачею. Коли Кікую поїхала, мені стало сумно. Вона в усьому була першою, гостям подобалась, та й господарі на руках її носили. Славна була гейша!

Сімамура запитав, що Кікую тепер збирається робити — вийти заміж чи самій відкрити ресторан? Адже вона відробила своє і від'їхала на батьківщину.

— Вона така нещасна! Адже й прибула сюди після невеликого заміжжя.— Комако вмовкла, вагаючись, розповідати далі чи ні, поглянула на тераси полів, залитих місячним світлом.— Бачите он той новий будинок на схилі?..

— Маленький ресторанчик «Кікумура»?

— Ага. Так от, вона його прогавила через свою неврівноважену вдачу. Який жах! Вона звеліла своєму покровителеві звести цей будинок, та коли дійшло до переїзду, то й слухати не захотіла. А все через нового коханця,

бо сподівалася вийти за нього заміж. Та він її обдурив. Після того вона ходила сама не своя. Коханець утік, а вернутися до колишнього покровителя вона вже не могла. Від сорому не знала куди дітися. Вирішила податися світ за очі й почати все спочатку. А подумати, то вона глибоко нещасна людина. Виявляється,— ми, щоправда, цього не знали,— чоловіків у неї було чимало.

— З півдесятка?

— Хто зна...— ледь всміхнулася Комако, відвернувшись від Сімамури.— Кікую піддатлива, боязка...

— Що ж вона могла вдіяти?

— Як що?! Не треба втрачати розуму за кожним, хто тобі сподобався...— Понуривши очі, Комако пошкребла голову декоративною шпилькою.— Як тяжко було її провжджати!

— А як же ресторан?

— В ньому господарює законна дружина.

— Сміхота! Законна дружина господарює в ресторані коханки!

— Іншої ради не було. Адже ресторан уже був готовий для відкриття. От дружина й переселилася сюди з дітьми.

— А їхній колишній дім?

— Ніби бабусю там залишили. Вони селяни, та чоловік любить погуляти. Цікава людина.

— Гультай? Мабуть, уже підтоптаний?

— Та ні, молодий, років тридцяти двох-трьох.

— А хіба Кікую старша за дружину?

— Ні, однакового віку, обом по двадцять сім.

— Ресторан названо на честь Кікую? Дружина не заперечувала?

— Не годиться ж міняти готову вивіску.

Сімамура запнув вилоги кімоно, а Комако підвелася й зачинила вікно.

— Кікую знала все про вас. Це вона мені сказала, що ви приїхали.

— Я бачив, як вона приходила в контору прощатися.

— Вона вам що-небудь казала?

— Нічого.

— Ви розумієте, що діється в мене на душі?

Комако розсунула щойно зачинені сьодзі й сіла на підвіконня. За якусь хвилю Сімамура озвався:

— Тут зорі не такі, як у Токіо. Вони наче висять у порожнечі.

— Тільки не сьогодні. Бо місяць занадто яскравий... Цього року страх скільки снігу насипало.

— Кажуть, і поїзди часто не ходили.

— Ага, аж страшно було. Та й автомашини почали їздити на місяць пізніше, ніж звичайно, аж у травні. Пам'ятаєте крамницю на лижній станції? Так там снігова лавина провалила дах. Будинок двоповерховий, внизу начебто ніхто нічого не помітив. Тільки шум якийсь почули, думали, пацюки вовтузяться на кухні. Дивляться — ніяких пацюків, а на другому поверсі снігом вибило віконниці. Зсунувся лише верхній шар снігу, але й про це радіо розголосило повсюди. Лижники злякалися, й носа сюди більше не потикали. Я теж вирішила, що не стану більше на лижі, ще наприкінці минулого року їх збулася. Однак разів два-три з гори спускалась... Я змінилась?

— Де ти була, коли померла вчителька музики?

— Чого вас це турбує? В усякому разі, в лютому я ждала вас тут.

— Чому ж ти не написала мені з портового міста?

— Не могла! Не могла писати жалюгідні листи, які б вам не страшно було показати своїй дружині. А брехати не хочу, бо боюсь комусь завдати клопоту.

Комако говорила швидко, різко. Сімамура мовчав.

— Може б, ви світло загасили? Он скільки комашні налетіло...

Місяць сяяв так яскраво, що було видно звивини жіничних вух. Проникаючи глибоко в татамі, місячне сяйво забарвлювало їх у бліді, холодні тони.

Губи Комако були гладкі, як згорнута кільцем п'явка.

— Ні, не треба! Пустіть мене додому.

— А ти анітрохи не змінилася.— Сімамура підвів голову й зблизька глянув на овальне, трохи опукле обличчя Комако.

— Всі кажуть, ніби я не змінилася, відколи приїхала сюди сімнадцятирічною. Певно, тому, що живу весь час однаково.

На її обличчі залишився густий рум'янець, властивий дівчатам з півночі. А випещена, як у гейш, шкіра вилискувала у місячному світлі, наче перламутрова черепашка.

— Ви знаєте, що я тепер мешкаю в іншому домі?

— Після смерті вчительки? Покинула ту кімнатку, де розводили шовкопрядів? Певно, живеш тепер у справжньому будиночку для гейш?

— Який там будиночок! Крамниця, де продають дешеві солодоші й цигарки... Я там сама. Тепер я на справжній службі, за контрактом... Коли повертаюся пізно, читаю при свічці.

Сімамура засміявся і обняв її за плече.

— Я не можу марно витратити електрику. Адже в них є лічильник.

— Он як...

— Господарі мене цінують, аж не віриться, що я в наймах. Як дитина зарюмсає, господиня виходить з нею надвір, тільки б мені не заважати. Нічого мені не бракує, одне лиш погано — постіль нерівно стелять. Коли пізно прийду додому, вона вже застелена, але то ковдра косо лежить, то простирадло зібгане. А це мені не подобається! Але ж перестелювати не годиться — люди ж старалися для мене.

— Заведеш свою сім'ю — важко тобі буде.

— Всі так кажуть. Така вже в мене вдача. А там, де я мешкаю, четверо дітей. Безлад, звичайно, великий. Я цілий день тільки те й знаю, що прибирати за ними. От розумію, що все знову порозкидають, тільки я відвернусь, але нічого не можу вдіяти з собою. Хочеться жити чисто, наскільки можливо...

— Атож...

— Ви розумієте, що в мене на душі?

— Розумію.

— Коли розумієте, то скажіть — що! — Голос Комако став різким, суворим. — Скажіть!.. Нічого ви не розумієте. Вам би тільки дурити мене. Ви легковажна людина, живете в розкошах... Нічого ви не розумієте. — Потім, уже лагідніше, додала: — Сумно!.. А я дурепа... Ви їдьте собі завтра ж додому.

— Чого ти прискіпуєшся? Ніби так усе просто?

— А то ні? Жорстокий ви... — В голосі Комако вчувся розпач. Але за мить вона заплющила очі й, немов упевнившись, що Сімамура розуміє її становище, спокійно мовила: — Хоч раз на рік, а приїжджайте. Неодмінно приїжджайте хоч раз на рік, поки я тут.

Вона, мовляв, найнялася в гейші на чотири роки.

— Коли я їздила до батьків, мені й не снилося, що знову стану гейшею. Я навіть лижі віддала, коли їхала. Одного я тільки досягла — відучилася курити.

— Так, ти раніше багато курила.

— Коли клієнти частували цигарками, я нишком ховала їх у рукав. Прийду, бувало, з вечірки й витрушу на столик цілу купу.

— Чотири роки, кажеш? Довго...

— Незчуюся, як і промайнуть...

— Яка ти тепла...— Сімамура пригорнув Комако до себе.— А вранці та ввечері тут у вас уже холодно, ма-буть?

— П'ять років, як я вже тут. Спочатку така туга брала за душу... Невже, думаю, доведеться жити в такій глушині? Перед тим як провели залізницю, тут було ой як сумно... Та от ви вже третій рік приїжджаєте сюди...

За неповних три роки Сімамура побував тут тричі. «Й щоразу,— подумав він,— в житті Комако ставалися якісь зміни».

Нараз засюрчали коники.

— От набридлива комашня!

Комако встала з колін Сімамури.

Дмухнув вітер з півночі, й метелики спурхнули з сітки на вікні.

Вже знаючи, що густі вії Комако створюють враження, ніби її очі напівзаплющені, Сімамура все-таки придивився зблизька, щоб зайвий раз упевнитися, що це справді так.

— От бачите, тільки перестала курити, як одразу поповніла.

Справді, Сімамура помітив, що в талії вона розповніла. І раптом воскресла давня ніжність, повернулося все, що приспали час і відстань.

Комако приклала руку до грудей.

— Одна трошки повніша.

— От дурненька! Напевне, то його звичка — її одну...

— Як вам не соромно! Схаменіться!

Комако враз перемінилася. «Таке вже з нею траплялося»,— пригадав Сімамура.

— А ти скажи йому, щоб обоє однаково...

— Обоє однаково? Так і сказати: обоє однаково? — Ніжні очі Комако наблизилися до Сімамури.

З цієї кімнати на другому поверсі було чути, як навколо готелю стрибають ропухи й квакають. Тому кваканню не було кінця.

Коли вони повернулися з готельної купальні в номер, Комако, вже заспокоєна, взялася розповідати про своє життя.

Навіть розповіла, що на першому медичному огляді з неї посміялися й довели до сліз, бо вона роздяглася тільки до пояса. Мовляв, вона думала, що це такий же огляд, як і для гейш-учениць. На одне з питань Сімамури вона відповіла:

— Воно в мене настає на два дні раніше, ніж попереднього місяця.

— Гадаю, воно тобі не заважає приймати запрошення?

— Ні... А хіба ви щось у цьому тямите?

Комако щодня купалась у гарячих водах, відомих своїми лікувальними властивостями, ходила на запрошення пішки від старого до нового джерела, жила в гірській закутині, де люди не засиджуються до пізньої ночі, а тому була міцна й здорова. Щоправда, як здебільшого і всі гейші, вона мала вузькі стегна. І все-таки Сімамуру тягло до неї, і він приїжджав у цю глушину аж з Токіо. Йому було жаль її.

— Цікаво, чи могла б я мати дітей? — цілком серйозно запитала Комако. І відразу ж додала: якщо, мовляв, вона підтримує стосунки тільки з одним, то, виходить, вони — подружжя.

Оце вперше Сімамура почув, що в Комако хтось є. Вона розповіла, що знайома з тим чоловіком п'ять років, відтоді, як їй сповнилось сімнадцять. Лише тепер Сімамура збагнув те, що його раніше так дивувало — чому в деяких речах вона була такою необізнаною і легковажною.

Все, мовляв, почалося тоді, коли вмер перший покровитель, який викупив її з гейш-учениць, і вона повернулася в портове місто. Правда, той новий покровитель їй ніколи не подобався, ні колись, ні тепер; вона не могла відкрити йому своєї душі.

— Це ж добре, що ваші стосунки тривають ось уже п'ять років.

— Я двічі могла з ним порвати. Перший раз, коли найнялася сюди гейшею, а вдруге — коли перебралася з дому вчительки на теперішню квартиру. Та, на жаль, в мене воля слабка. Наполегливості не вистачає.

Той чоловік живе в портовому місті. Він передав її під нагляд учительки, коли та переїжджала сюди, бо утримувати жінку там, де сам мешкаєш, йому незручно. Людина він добра, і їй, мовляв, жаль, що вона ні разу не підпустила його до себе. Він уже в літах, а тому рідко до неї навідується.

— Я часто думаю, як би з ним порвати? В розпусту вдатися, чи що?..

— Розпуста до добра не доведе.

— Та я й на це не здатна, не такої вдачі. Я дорожу своїм тілом. Якби гуляла, з ким трапиться, то чотири роки за два роки відробила б. Та я себе не силую, здоров'я бережу. Звичайно, я б чимало заробила, якби пустилася по цій дорозі. Однак мені досить і того, що хазяїн не зазнає збитків за той строк, на який мене найняв. Ввесь борг розподілено по місяцях. Сюди ще входять проценти на позичену суму, податок і харчування, ото й усі видатки. Досить їх покрити, а за зайвими грішми не варто гнатися. Якщо вечірка мені не подобається, я нішком тікаю додому, на ніч у готель мене не викликають, хіба що до давнього знайомого. Якби я хотіла розкошувати, то мусила б працювати набагато більше. Та я волю скромне життя. Більшу половину боргу я вже сплатила. За неповний рік. І все-таки щомісяця мені застається яких тридцять ієн на дрібні витрати.

Комако сказала, що сто ієн на місяць — непоганий заробіток. Минулого місяця, небагатого на гостей, вона заробила шістдесят. Її запрошували дев'яносто разів, частіше, ніж будь-яку іншу гейшу. З кожної вечірки вона мала свою частку. Чим більше в неї запрошень, тим більший заробіток. Хазяїнові, щоправда, це не вигідно. Нарешті вона пояснила, що тут, на гарячих джерелах жодній гейші ще не доводилося продовжувати контракт для сплати боргу.

Наступного дня Комако прокинулася рано-вранці.

— Мені снилося, ніби я прибираю цю кімнату разом з учителькою ікебана¹, і я прокинулась.

У дзеркалі біля вікна відбивався багрянець лісистих гір і яскравий блиск осіннього сонця.

Цього разу одержу Комако принісла донька хазяїна крамнички дешевих солодошів. Сімамура не почув, як колись, до болю прекрасного, прозорого голосу Йоко.

— А що з Йоко?

Комако зиркнула на Сімамуру.

— Все ходить на цвинтар. Гляньте, он там, край лижної станції, видно поле під гречкою. Там ще біліє цвіт... Так от — цвинтар ліворуч.

¹ І к е б а н а — мистецтво складання букетів.

Коли Комако пішла додому, Сімамура подався в село на прогулянку.

Під білою стіною дівчинка в новісіньких гірських хакама з червоної фланелі гралася гумовим м'ячиком. Сімамури ця сцена ще раз нагадала, що справді настала осінь.

Удовж вулиці тяглися будинки старосвітської архітектури, здавалося, споруджені ще за часів, коли тут проїжджали місцеві князьки. Піддашшя звисало низько над землею, широкі віконні сьодзі були низенькі. Фасади будинків заслоняли плетені з місканту штори.

Струнки блідо-жовті стебла сусуки буяли на глиняній огорожі. Їхні билинки казковим фонтаном тяглися до сонця.

На солом'яній маті, розстеленій на осонні край дороги, якась дівчина лушила квасолію. То була Йоко.

Квасолилки вистрибували з пересохлих стручків скалочками світла.

Йоко з обв'язаною рушником головою, мабуть, не помітила Сімамури, а, розставивши коліна, лушила квасолію й співала тим до болю прекрасним голосом, що от-от ніби мав відбитися звідкись луною:

Співає все у горах —
Метелики і коники,
І цвіркуни не знають впину.

«Який великий той ворон, що злітає з криптомерії у потік надвечірнього вітру!» — написано в одному вірші. Як і вчора, на тлі криптомерієвого гаю, що простягався перед вікнами готелю, Сімамура бачив хмарки бабок. Коли заходили сутінки, вони немов чимраз більше непокоїлися і прискорювали свій політ.

Від'їжджаючи з Токіо, Сімамура купив у привокзальному кіоску новий путівник по тутешніх горах. Неуважно переглядаючи його, Сімамура вичитав, що поблизу однієї з вершин на межі провінцій — вікно його кімнати в готелі виходило саме на ці гори — понад стежкою серед прекрасних озер і боліт на вологій смузї землі буйно цвітуть різноманітні високогірні рослини і влітку в цьому царстві спокою літають безтурботні червоні бабки, які сідають туристам на шапки, на руки й навіть на оправу окулярів. Ті бабки, мовляв, як небо від землі відрізняються від своїх замучених міських посестер.

Сімамура дивився, як у повітрі снують бабки, і йому здалося, ніби їх щось переслідує. А може, вони щодуху гасали для того, щоб їхні силуети не розтанули на тлі криптомерій, потемнілих перед настанням вечора?..

Коли призахідне сонце освітило далекі гори, було видно, як їхні схили, починаючи з вершин, поступово вкриваються багрянцем.

«Людина — тендітне створіння. Кажуть, хтось упав зі скелі й розбив собі голову, поламав кістки. А от ведмідь зірветься з кручі й на ньому подряпини не побачиш...» — пригадалося Сімамурі. Ці слова сказала Комако сьогодні вранці, коли вона показала на гору, де знову стався нещасний випадок.

Якби людині таку товсту й цупку шкіру, як у ведмедя, то й чутливість її була б, напевне, іншою... Та люди люблять ніжну й гладку шкіру... Споглядаючи гори у промінні надвечірнього сонця, Сімамура затужив за жіночим тілом.

«...Метелики й коники...» Того раннього вечора, коли Сімамура сів вечеряти, десь співала гейша під невправний супровід сямісену.

Путівник по тутешніх горах давав короткий опис маршрутів, місць ночівлі та пов'язаних з мандрями видатків. Але й цього вистачало, щоб розбудити спомини Сімамури. Він згадав, як уперше зустрівся з Комако, коли спустився в курортне селище з гір, щойно зазеленилих з-під клаптів снігу. І от тепер, споглядаючи ці гори, які сходив власними ногами, Сімамура відчув, що вони його причаровують. Тим паче, що осінній туристський сезон саме був у розпалі.

Йому, що звик до безтурботного життя, мандри по горах, зайві труднощі, здавалися прикладом марних зусиль. І саме завдяки цій суперечності зі здоровим глуздом вони його вабили.

Коли Комако не було поблизу, Сімамура сумував за нею. А коли приходила, заспокоювався. Мабуть, завдяки близьким стосункам з нею його прагнення до жіночої ласки й принада гірських мандрів тепер утратили свою гостроту, ніби давній сон. Минулу ніч Комако провела в його номері. А зараз Сімамура сидів у тиші своєї кімнати й усе сподівався, що Комако прийде й без його запитання. Поки за вікном збуджено гомоніли школярки, що вирушали в похід попутними автомашинами, Сімамуру зморив сон. Не дочекавшись вечора, він заснув.

Вночі, здається, йшов короткий осінній дощ.

Наступного ранку Сімамура розплющив очі й побачив, що Комако статечно сидить край столика й читає книжку. На ній було хаорі й звичайне шовкове кімоно.

— Вже прокинулись? — обернувшись до Сімамури, тихо спитала Комако.

— А що ти тут робиш?

— Вже прокинулись?

«Невже вона тут ще звечора?» — подумав Сімамура й оглянувся навколо. Потім підняв годинник в узголів'ї: було тільки пів на сьому.

— О, як рано!

— А покоївка вже принесла жару для котацу.

Зовсім по-ранковому з чайника виривався струмок пари.

— Час уставати! — Комако сіла коло його подушки. Вона поводитись точнісінько, як дружина. Сімамура потягся й позіхнув. Його рука намацала на коліні Комако її руку й погладила маленькі пальці з мозолями від гри на сямісені.

— Спати хочеться. Хіба вже сонце зійшло?

— Добре спалося самому?

— Ага...

— А ви все-таки не відпустили вусів?

— Так-так, пригадую, останнього разу ти казала — заведіть вуса.

— Та нічого. Я знала, що ви забудете. Зате ви завжди чисто голитесь, аж до синяви.

— А в тебе, коли зітреш пудру, щоки теж наче поголені.

— У вас лице начебто розповніло... Уві сні воно таке бліде й кругле, що вуса дуже личили б.

— А хіба не приємно, коли обличчя гладеньке?

— Воно у вас якесь ненадійне.

— Значить, роздивлялась мене. Це вже негарно!

— Еге, — кивнула Комако й раптом засміялася; її руки, що тримали пальці Сімамури, мимоволі стиснулися. — Я сховалася в шафу. Покоївка навіть не помітила.

— Коли?.. І довго ти там сиділа?

— Тільки коли покоївка заходила в кімнату.

Комако не могла стримати сміху, пригадавши, мабуть, свою витівку, та зненацька почервоніла по самі вуха й, щоб приховати збентеження, взялася смикати ковдру.

— Вставайте! Скільки можна спати!

— Холодно! — Сімамура вчепився за ковдру. — А в готелі вже всі повставали?

— Не знаю. Я зайшла через задвірок.

— Через задвірок?

— Від криптомерієвого гаю видряпалася прямо сюди.

— Хіба там є дорога?

— Дороги нема, зате близько.

Сімамура здивовано глянув на неї.

— Ніхто й не знає, що я тут. Хіба що в кухні почули, як я заходила. Парадні двері, певно, ще замкнуті.

— Ти й тепер рано прокидаєшся?

— Сьогодні не могла заснути.

— А вночі був дощ?..

— Невже?.. То он чому бамбукове листя мокре. Ну гаразд, я піду, а ви ще поспіть.

— Який там сон! Я вже встаю! — Не випускаючи руку Комако, Сімамура підвівся. Потім підійшов до вікна й глянув туди, звідки недавно Комако пробралася в готель. Пагорб від криптомерієвого гаю й до середини схилу потопавав у чагарниках. Прямо під вікном росли звичайні-сінькі овочі — редька, солодка картопля, цибуля тощо. Під ранковим сонцем, вони вразили Сімамуру розмаїттям зелених відтінків. Він ще наче такого й не бачив.

З галереї, що вела до купальні, службовець готелю кидав у ставок поживу червоним коропам.

— Погано їдять. Мабуть, тому, що похолодніло, — сказав він Сімамури, поглядаючи, як пожива — крихти сушених лялечок шовкопряда — плаває на воді.

Коли Сімамура вернувся з купальні, Комако сиділа в тій же статечній позі.

— В такому затишному місці тільки б шити.

Кімната вже була прибрана. Осіннє сонце проникало глибоко в трохи потерті татамі.

— Хіба ти вмієш шити?

— Та ви що? Я мусила працювати більше за будь-кого з моїх сестер. Відколи я себе пам'ятаю, наша сім'я не вилазила із злиднів, — задумливо промовила Комако, а потім уже жвавіше додала: — Покоївка страшенно здивувалася... Кома-тян, каже, коли це ти сюди забралася?.. А я мовчу, не знаю, що відповісти. Не могла ж я знову ховатися в шафу... То я піду. Я сьогодні дуже зайнята. Вночі ніяк не могла заснути, думала, встану раніше та помию голову. Треба ще висушити волосся, укласти зачіску до обіднього бенкету. У вашому готелі теж буде

вечірка. Мене сюди ще вчора запрошували, та запізно — я вже погодилась бути на іншому бенкеті. Сьогодні субота, важкий день. Тож до вас завітати я не зможу.

Однак Комако наче й не збиралася йти.

Забувши усі свої справи, вона повела Сімамуру на задвірок. Під галереєю, через яку Комако, мабуть, прослизнула в готель, лежали її мокрі гета й табі.

Зарості низькорослого бамбука, крізь які Комако пробралася в готель, здалися Сімамурі непролазними. Тому вони пішли вздовж городів, туди, звідки долинав плюскіт води. Там була річка з крутим берегом. З каштана долинали дитячі голоси. На траві під ногами валялися зелені каштани. Комако наступала на них і каштани вилітали назовні. Вони були ще зовсім дрібненькі.

Крутий схил гори на протилежному березі, порослий міскантом, мінився сліпучим сріблом у промінні вранішнього сонця. Ні, то мінилося не срібло — то плив осіннім небом прозорий образ скороминущого життя.

— Ходімо он туди, де видно могилу твого нареченого.

Комако випросталась, пильно глянула на Сімамуру й раптом кинула в нього жменею каштанів.

— Ви що, глузуєте?

Сімамура не встиг ухилитися й каштани влучили йому в чоло. Було боляче.

— З якого дива вам заманулося йти на його могилу?

— Чого ти така сердита?

— Бо багато пережила останнім часом. Я ніколи не легковажила, як дехто, схожий на вас.

— Хто легковажить? Я? — промимрив Сімамура.

— Навіщо ж тоді казати — наречений? Я ж вам казала, що він не був моїм нареченим? Чи забули?

Ні, Сімамура не забув.

Сімамура пам'ятав, як вона сказала:

— Гарзд, я поясню. Певно, був час, коли вчителька мріяла нас одружити. Тільки мріяла, але вголос цього не висловлювала. Щоправда, ми з ним здогадувалися, що в неї на душі. Та між нами нічого особливого не було. Та й ми майже весь час жили окремо. От і все. Коли мене продали в Токіо, він один проводжав мене на станцію.

А коли над тим хлопцем нависла смертельна небезпека, Комако, залишившись ночувати в Сімамури, випадила:

— Як людина при смерті може стати мені на перешкоді? Я робитиму те, що мені подобається.

Хіба можна про таке забути? Цей Юкіо вмирав саме тоді, коли Комако проводжала Сімамуру на станцію. А коли прибігла Йоко й сказала, що хворому погіршало, Комако не пішла додому й, мабуть, не попрощалася востаннє з бідолахою. Сімамура ніяк не міг забути того Юкіо.

Що ж до Комако, то вона вперто уникала розмови про нього. Нехай він і не був її нареченим, але ж вона ніби й пішла в гейші, щоб оплатити його лікування, отже, її ставлення до нього не було таким вже легковажним.

Комако якусь мить не могла збагнути, чому Сімамура не розгнівався, коли вона кинула в нього жменю каштанів, та враз наче надломилась і припала до нього.

— А все-таки ви щира людина! Правда? Вам прикро?

— Діти он з дерева дивляться...

— Я вас не розумію... Ви, токійці, всі якісь складні. Навколо вас метушня й шум, тож і в душі цілковитий розлад.

— Все розладналося...

— Глядіть, а то ще й життя розладнається! То підемо на цвинтар?

— Сам не знаю...

— От бачите! Вам узагалі не хотілось іти на цю могилу.

— Ти ж сама вагаєшся.

— Я ще ні разу туди не ходила, тому й вагаюся. Справді, ні разу. А тепер перед учителькою незручно, вони лежать поруч. Я не піду, бо то саме блюзнірство.

— А ти, бачу, складніша за мене.

— Чому?.. З живим не була відвертою, то хоч з мертвим буду.

Крізь криптомерієвий гай, де тиша, здавалось, от-от закапає холодними краплями, вони вийшли до лижної станції, а звідти рушили вздовж залізничної колії. Цвинтар містився на невеличкому пагорбі, що розділяв рисові поля. Тут стояло кілька замшілих надгробків і фігура Дзідзо — покровителя дітей та подорожніх. Навкруги — пуста. Жодної квітки.

Несподівано з тіні дерев за фігурою Дзідзо виринула постать Йоко. Її обличчя, і так завжди поважне, вмить перетворилося на кам'яну маску, а очі запалали вогнем. Незграбно вклонившись, Сімамура завмер на місці.

А Комако почала:

— Йоко-сан, так рано?.. А я до перукарки...

Та нараз і Комако, і Сімамура зіщулились, наче від раптового зловісно-чорного урагану.

Зовсім поряд з гуркотом промчав товарний поїзд.

— Йоко! Йоко! — почулося крізь цей несамовитий гуркіт. Хлопець у дверях чорного вагона махав картузом.

— Сагіро! Сагіро! — гукнула Йоко.

Її голос... Той самий, яким вона зверталася взимку до начальника станції. До болю прекрасний голос, що немов кликав людину на далекому кораблі, яка його ніколи не почує.

Поїзд промчав, і вони побачили, як по той бік залізничного насипу цвіте гречка. З їхніх очей наче спала полуда. Всюди цвіт, тільки цвіт на червонястих стеблах.

Зустріч з Йоко була настільки несподіваною, що вони й не помітили, як наблизився поїзд. Він пронісся мимо й розвіяв початкове напруження.

І тепер, здавалося, в повітрі дзвенів не стукіт коліс, а голос Йоко, що от-от мав відбитися луною чистого кохання.

Йоко проводжала очима поїзд.

— Може, сходити на станцію? На поїзді мій брат...

— Але ж поїзд не ждатиме.

— Справді...

— Щоб ти знала, я не ходжу на могилу Юкіо-сан.

Йоко кивнула головою, мить повагалась, а тоді присіла перед могилою, побожно склавши руки.

Комако не ворухнулась.

Сімамура відвернувся, кинув погляд на Дзідзо. Трилике, довгобразе божество. Одна пара благально складених рук спереду, дві — з боків.

— Іду зачіску вкладати, — кинула на прощання Комако й межею подалася до села.

Край стежки, якою вони йшли, селяни в'язали снопи. Тут снопи вішають сушити на дерев'яних і бамбукових жердинах, перекинутих з одного дерева на інше. Кілька рядів таких підвішених на жердинах снопів рису нагадують ширму.

Дівчина в гірських хакама, вигнувшись, подавала снопи вгору. Чоловік згори підхоплював їх і, ніби розчесавши солому, насаджував на жердину. Звичні, спритні рухи повторювалися з машинальною одноманітністю.

Комако погойдала на долоні колосся, що звисало зі снопа, немов зважувала якусь коштовність.

— Гарно вродило! Такий рис приємно в руки взяти. Не те, що торік.

Її очі звузились, вона ніби відчувала невимовну насолоду від дотику колосків. Безладна зграйка горобців пролетіла над її головою.

Старе оголошення над дорогою промовляло: «Робітникам на пересадці рису — дев'яносто сен на день, харчування безплатне. Жінкам — шістдесят процентів названої суми».

Коло будинку Йоко, що стояв у глибині городу осторонь від дороги, теж сушилися рисові снопи. Вони висіли на жердинах у лівому кутку двора, між деревами хурми, що росли вздовж білої стіни сусіднього будинку. Між двором і городом, під прямим кутом до дерев хурми, теж висіли снопи. З одного краю у снопах був прохід. Двір скидався на курінь, побудований не з рогожки, а з рисових снопів. На городі серед прив'ялих жоржин і троянд розкинуло своє велетенське листя таро. Стіна снопів затуляла ставок з червоними коропами й лотосом. За нею ховалося й вікно мансарди для розведення шовкопрядів, де торік мешкала Комако.

Майже сердито кивнувши головою на прощання, Йоко зникла в проході між снопами.

— Вона тут сама живе? — запитав Сіамура, проводжаючи очима ледь зсутулену постать Йоко.

— Може, й не сама! — відрізала Комако. — Аж гидко! Не піду я робити зачіску... Не дали людині й побувати на могилі. І все через вас! Завжди ви пропонуєте зайве.

— Це ти через свою впертість не захотіла побути з нею на могилі!

— Ви ж не розумієте, що в мене на душі... А голову я таки помию, якщо встигну... Може, трохи припізнюся, але й до вас прийду. Неодмінно прийду.

Була третя година ночі.

Сіамура прокинувся від різкого стукоту сьодзі. І відразу ж йому на груди впала Комако.

— Сказала прийду — і прийшла... Сказала прийду — і от, бачите, прийшла.

Вона важко дихала, аж груди здіймалися.

— Яка ти п'яна!

— От бачите, сказала прийду — і прийшла...

— Та так! Прийшла!

— Дороги зовсім не видно. Зовсім. Ой, як мені погано!..

— І як же ти видряпалася сюди таким крутим схилом?

— Не знаю, нічого я не знаю. — Вона хитнулася назад і впала на Сімамуру.

Сімамури сперло дух, він силкувався встати, але знову впав на постіль. Його голова лягла на щось гаряче. Він аж розгубився.

— О, та ти ж уся гориш!

— Невже? Вогняна подушка... Глядіть, не обпечіться...

— Справді, можна обпектися. — Сімамура заплющив очі й відчув, як той жар шугає йому в голову й пробуджує його до життя. Уривчасте дихання Комако нагадувало, що це не сон. Його душа, переповнена солодким каяттям, здавалось, спокійно ждала заслуженої розплати.

— Сказала, що прийду, і прийшла... — повторювала Комако. — Прийшла, а тепер і додому можна. Голову митиму...

Вона простягла руку до склянки й ковтнула води.

— Та хіба ти дійдеш така?

— Дійду... Я не сама... А де мої купальні речі?

Сімамура підвівся й увімкнув світло. Комако обхопила обличчя долонями й уткнулася в татамі.

— Не треба світла!

На ній було яскраве муслінове кімоно в стилі генроку, облямоване на вилогах чорним шовком, стан перехоплював вузький пояс. Коміра спіднього кімоно не було видно. Навіть її босі ноги, здавалось, були п'яні. Щоб схватися, вона згорнулася в клубок, та все одно мала на диво привабливий вигляд.

На маті валялися мило й гребінець — видно, Комако розгубила свої купальні речі.

— Переріж, я ножиці принесла.

— Що перерізати?

— Ось що! — Її рука торкнулася потилиці. — Думала, вдома заплітки одріжу. Та руки не слухаються, тому й до вас заскочила, щоб допомогли.

Сімамура обережно розрізав заплітки. Пасмо за пасмом волосся розпустилося й Комако трохи заспокоїлась.

— Котра зараз година?

— Вже третя.

— Ой, як пізно! Обережно, не обріжте волосся.

— Ого, скільки в тебе тих запліток!

При коренях її волосся Сімамура відчув пальцями вологе тепло.

— Уже третя? Я, напевне, відразу заснула, коли вернулася з вечірки. Я раніше домовилась з подругами піти в купальню, от вони й узяли мене з собою. А зараз, мабуть, хвилюються — куди це я запропастилась.

— Вони ждуть тебе?

— У громадській лазні, їх троє. В мене було шість запитань, але я встигла побувати лише в чотирьох місцях. Наступного тижня листя зовсім стане багряним, наїде багато гостей, і я буду дуже зайнята... Спасибі!

Вона підвела голову, розчісуючи волосся і мружачись від усмішки.

— Ой, як смішно! Навіть не знаю чому.— Комако не уважно збрала волосся.— То я піду, незручно перед подругами. Коли повертатимусь, уже не знайду до вас.

— А знайдеш дорогу?

— Знайду!

Однак, піднявшись з місця, вона наступила на поділ кімоно й заточилася.

«Двічі на добу такої незвичної пори — о сьомій ранку й о третій ночі — Комако знаходила час забігти до мене»,— згадував Сімамура наче про щось особливе.

Службовці готелю прикрашали ворота багряним листям, як під Новий рік сосновим гіллям і бамбуком: йшли приготування до прийому туристів, охочих милуватися золотими барвами осені.

Усім самовпевнено керував один із тимчасово найнятих службовців, що жартома називав себе перелітним птахом. То був один із тих, що працюють на тутешніх джерелах від зеленої весни до багряної осені, а зимою шукають заробітків на півострові Ідзу — в Атамі або Нагаока. Повертаючись сюди навесні, він не обов'язково влаштовувався в той самий готель, що й торік. Розводячись про свій досвід роботи на людних курортах Ідзу, він поза очі гудив порядки в тутешніх готелях. З клієнтами він був влєсливий, та його вигляд виказував у ньому брєхливого жєбракє.

— Панє, ви куштували коли-небудь плоди акебїї? Якщо захочете, я можу роздобути,— звернувся він до Сімамури, коли той вертався з прогулянки.

Плоди акебїї разом з лозиною службовець прив'язав до клєнової гїлки.

Багряні клєни, зрубані, мабуть, у горах, були високі — до піддашшя, з навдивовижу великим листям і такі яск-

раві, що парадні двері, здавалось, сяяли їхньою барвою.

Стискаючи в руці холодні плоди акебії, Сімамура випадково глянув у бік конторки. Там біля вогнища сиділа Йоко.

Господиня підігрівала в мідному казанку sake. Йоко сиділа навпроти й щоразу, коли до неї зверталися, кивала головою. Замість гірських хакама й хаорі на ній було щойно випране й випрасуване просте шовкове кімоно.

— Нова служниця? — ніби знічев'я спитав Сімамура.

— Так би мовити, з вашої ласки. Гостей наїхало чимало, а робочих рук не вистачає. От і найняли її.

— З тієї ж причини, що й вас.

Йоко в номерах не з'являлась, видно, працювала на кухні. Пожилеці переповнювали готель, гомін у кухні дужчав, але прекрасного голосу Йоко не було чути.

Якщо вірити покоївці, Йоко мала звичку співати, купаючись перед сном у басейні. Але й того співу Сімамура не чув.

Сама думка, що Йоко тут, у готелі, бентежила Сімамуру, він навіть вагався — запрошувати до себе Комако чи ні. Любов Комако до нього видалась йому марним зусиллям. Виною тому, певно, була його власна душевна порожнеча, схильність до химерних фантазій. Однак вона давала йому можливість відчутти пульс того життя, яким намагалася жити Комако. Жаліючи Комако, Сімамура жалів і себе. Що ж до Йоко, то Сімамурі здавалося, що поглядом своїх невинних очей, схожим на промінь світла, вона зможе проникнути в його душу й зрозуміти його розгубленість. Тому його й вабило до неї.

Комако часто приходила до нього й без запрошення.

Якось Сімамура вирядився в гірську ущелину — милуватися гірським потоком в облямівці багряного листя. Коли він проїжджав мимо будинку Комако, вона, зачувши гуркіт автомашини й вирішивши, що це Сімамура, вискочила з дому. Та він навіть не озирнувся. Вона його за це назвала безсердечним. Одержавши запрошення в його готель, вона заходила в номер Сімамури. По дорозі в купальню навідувалася теж. Якщо її запрошували на бенкет, вона приходила на годину раніше й сиділа в його номері доти, доки її не кликала покоївка. Часто крадькома залишала гостей, прибігала в номер Сімамури й перед дзеркалом пудрила обличчя, поправляла зачіску, та за хвилику похлопувалася і казала:

— Зараз піду працювати, в мене ж робота. Ви розумієте, робота!

Наче вмисне, вона забувала в нього якусь річ — футляр для плектра, хаорі чи щось інше, — щоб мати причину вдруге заскочити в його номер.

— Вчора ввечері прийшла додому, а в чайнику хоч би крапелька окропу. Щоправда, на кухні залишився суп з м'ясо¹ й мариновані сливи, то й уся моя вечеря. Все холодне... Сьогодні вранці мене не розбудили, і я заспала — прокинулась о пів на одинадцятю, а збиралася ж устати о сьомій. Все пішло шкереберть...

І ще розповідала, в якому готелі була спочатку, куди пішла згодом, з усіма подробицями описувала вечір.

— Я ще прийду, — казала їй, випивши склянку води, вже від порога додавала: — А може, й ні. Бо на тридцять гостей нас, гейш, всього три. Роботи стільки, що й на хвилику не вислизнеш.

Та незабаром вона поверталася.

— Так важко! На тридцять гостей — тільки три гейші! А мені перепадає найбільше, бо одна гейша вже в літах, а інша — ще зовсім молода, недосвідчена. Та й клієнти абиякі — самі скупердяги... Напевне, якась туристична група. На таку юрбу треба принаймні шість гейш. От піду нап'юся та налякаю всіх!..

І так повторювалося щодня. Комако ладна була крізь землю заpastися —,мабуть, боялася за себе, не знала, куди заведе її теперішній душевний стан. Закоханість, оповита відчуттям самотності, надавала їй якоїсь особливої чарівності.

— Коли я йду до вас, підлога в коридорі рипить, і мені соромно, що про мене все знають. Хоч і намагаюсь тихо ступати, все одно чують. Іду повз кухню, а вони сміються: «Кома-тян, знову в номер «Камелія»?» Ніколи не думала, що так буду соромитися...

— Та це ж і не дивно, адже ти живеш у такому маленькому селищі, де все на видноті.

— Про нас уже все знають.

— Це неприємно...

— Атож. У такому селищі як пустять про тебе славу, то, вважай, тобі кінець, — сказала вона, та, глянувши на Сімамуру, всміхнулась. — Та нічого, для нас робота всюди знайдеться.

¹ М'ясо — густа маса з перекислої сої, використовується для приготування супу.

Для Сімамури, що жив на успадкованому від батьків добрі, щирість Комако була цілковитою несподіванкою.

— А хіба не однаково, де заробляти? Тож не варто переживати.

В її байдужому тоні Сімамура почув чисто жіночі нотки.

— Нема чого журитися, правда?.. А взагалі тепер тільки жінки вміють любити по-справжньому... — Комако злегка почервоніла й опустила очі.

Комір її кімоно, що відстовбурчився трохи назад, одкривав її плечі — розкриті біле віяло. Густо напудрене тіло, кругле й чомусь сумне, здавалось схожим і на вовняну тканину, й водночас на шкіру якоїсь тварини.

— Справді, в теперішньому світі... — промимрив Сімамура й аж похолов від безглуздої порожнечі власних слів.

— Завжди так було, — просто сказала Комако й, підвівши голову, додала: — А ви хіба не знали?..

Коли Комако підвела очі, прилипле до тіла червоне спідне кімоно сховалося під коміром.

Сімамура перекладав твори Валері й Алена, статті французьких авторів про російський балет у період його розквіту у Франції. Ці переклади він готувався видрукувати власним коштом у розкішному оформленні й невеличким тиражем. Така книжка зараз не могла принести жодної користі для сучасного театрального життя Японії, але, мабуть, саме це його влаштувало. Глузувати з власної роботи — в цьому Сімамура, здається, знаходив втіху. Можливо, тут зародився жалюгідний світ його химерних фантазій. Одне слово, квапитися було нікуди. Та ще й тепер, коли він подорожував.

Сімамура уважно спостерігав, як умирають маленькі крилаті створіння.

Надворі щодень холоднішало, комахи залітали в його номер й неживі падали на татамі. Жучки перекидались на спину й більше не ворушилися. Бджоли спотикались, повзли й нарешті витягували ніжки. Їхня смерть була такою ж природною, як і зміна пір року. Спершу здавалось, що комахи вмирають тихо й без мук. Та придивившись уважніше, Сімамура побачив, що їхні лапки й вулики тремтять у смертельній агонії. Для цих маленьких смертей простір на вісім татамі був безмежним.

Іноді, взявши пальцями мертву комаху, щоб викинути її у вікно, Сімамура раптом згадував своїх дітей.

На дротяній віконній сітці завжди сиділи метелички, та несподівано Сімамура помітив, що деякі з них уже мертві — вони падали на землю, як сухі листочки. Деякотрі падали зі стін. Підбираючи мертвого метелика, Сімамура задумувався: навіщо його створено таким гарним?

Згодом сітки з вікон зняли. Комашиного дзижчання більше не було чути.

Червоно-рудувата барва гір на межі країни снігу стала густішою. У промінні надвечірнього сонця їхні схили, вкриті осіннім листям, тьмяно виблискували, наче були вирізьблені з холодного мінералу. Готель переповнили гості — настала пора милуватися красою багряних кле-нів.

— Сьогодні я, мабуть, не зможу прийти. Наші тутешні влаштовують бенкет, — одного вечора сказала Комако, забігши на хвилику у номер Сімамури.

Невдовзі з бенкетного залу долинули звуки барабана й жіночий вереск. Крізь цей гамір несподівано зовсім поряд Сімамура почув ясний, прозорий голос:

— Пробачте, будь ласка... Це вам... Кома-тян просила передати.

Йоко простягнула руку стоячи, як листоноша, але відразу похопилась і ввічливо опустилася на коліна. Поки Сімамура розгортав листа, за нею і слід загув. Сімамура не встиг їй нічого сказати. На папері п'яною рукою було написано: «Веселюся, галасую. П'ю sake».

Та не минуло й десяти хвилин, як з'явилася Комако. Хо-да її була невпевнена, ноги запліталися.

— Йоко заходила? Щось принесла?

— Так, принесла.

— Отже, принесла? — Комако весело примружила одне око. — В мене так радісно на душі! Я сказала, що йду замовляти sake, а сама тихенько вислизнула. Порт'є помітив, що я тікаю, й насварив. Та мені байдуже! Хай сварить! Нехай і підлога в коридорі рипить!.. Ой, як мені погано! Тільки знайду до вас, відразу п'яною. А в мене ж ще робота...

— Справді, ти вся аж червона!

— А мене ще робота жде... Що вона сказала? Ви знаєте, вона така ревнива!

— Хто?

— Вона таки когось уб'є!

— І вона, здається, тут прислуговує?

— Розносить пляшечки з підігрітим sake. Стоїть у тіні коридора й стежить. А очі блищать! Вам такі очі подобаються, правда?

— Мабуть, вона дивиться на вас і думає: яке жалюгідне видовище!

— Тому я і послала її до вас із запискою... Пити хочу! Дайте води!.. А яка жінка нікчемна, не дізнаєшся, поки її не зведеш. Скажіть, я п'яна?

Вона заглянула в дзеркало й мало не впала, але встигла схопитися за туалетний столик. Потім випросталась і, вийнувши подолом кімоно, гордовито вийшла з кімнати.

Банкет, видно, скінчився, бо людський гомін раптом стих, лише дзенькотів порцеляновий посуд. Тільки-но Сімамура подумав, що, мабуть, Комако повели в інший готель, як Йоко знову принесла від неї записку.

«Відмовилась від готелю «Гірський вітер». Йду в номер «Слива». На добраніч».

Сімамура збентежено посміхнувся.

— Дякую!.. А ти тут прислуговуєш?

— Так.— Йоко кивнула, зиркнувши на нього своїми проникливим, чарівними очима.

Сімамура вкрай збентежився.

Дівчина, яку він часто зустрічав і якою щоразу захоплювався, тепер сиділа перед ним спокійно й невимушено. Сімамуру охопила якась дивна тривога. Надто вже серйозною була вона, ніби опинилася в гушті якихось незвичайних подій.

— Ти завжди начебто зайнята.

— Ага... Але ж я нічого не вмю.

— Я тебе стільки разів зустрічав! Вперше, коли ти поверталася додому з хворим... Ти його так доглядала у поїзді!.. Пам'ятаєш, ти ще просила начальника станції доводити до розуму твого брата?

— Так, пам'ятаю.

— Кажуть, перед сном ти співаєш у басейні?

— Ой, як погано!.. Я така невихована!

Її голос був на диво чарівним.

— Мені здається, наче я про тебе знаю все.

— Невже?.. Вам Кома-тян розповідала?

— Ні, вона мені нічого не розповідала. Вона взагалі не любить про тебе говорити.

— Невже? — Йоко одвела погляд.— Кома-тян добра, але вона нешасна. Будь ласка, не кривдіть її!

Вона промовила це одним духом, а наприкінці її голос ледь-ледь затремтів.

— Але ж я не можу їй нічим допомогти...

Здавалось, Йоко от-от задрижить усім тілом.

Ухилившись від небезпечного блиску її очей, що, ніби насхилились на нього, Сімамура всміхнувся.

— Можливо, для неї було б краще, коли б я швидше вернувся в Токіо.

— Я теж збираюся в Токіо.

— Коли?

— Байдуже коли.

— Може, вдвох поїдемо?

— Ой, з радістю! — не роздумуючи, але цілком серйозно сказала Йоко, аж Сімамура розгубився.

— А домашні не заперечуватимуть?

— В мене нікого немає, тільки молодший брат, що працює на залізниці. Я можу сама вирішувати, що мені робити.

— А до кого ж ти звернешся в Токіо?

— Не знаю.

— Ти з нею радилась?

— З Кома-тян? Ні, не радилась. Вона мені не подобається.

Вологими від хвилювання очима Йоко глянула на Сімамуру й він відчув, як душу його полонять її дивні чари. Та в цю ж мить любов до Комако спалахнула новим вогнем. Повертатися в Токіо з незнаним дівчиською, немов з коханкою — хіба це не жорстоке визнання провини перед Комако? А може, й розплата?

— А ти не боїшся їхати з чужим чоловіком?

— А чого боятися?

— Та невже тебе не лякає, що в Токіо тобі ніде притулитися? До того ж, ти навіть ще не вирішила, що роби-тимеш.

— Нічого, самотня жінка якось собі зарадить, — сказала Йоко, і її прекрасний голос наче підкреслив кінець фрази. Вона пильно глянула на Сімамуру й додала: — Може, візьмете мене до себе служницею?

— Що ти! Служницею?

— Коли щиро, то я не хочу бути служницею...

— А ким ти працювала, коли жила в Токіо?

— Медсестрою.

— В лікарні чи в школі медсестер?

— Та ні, я тільки збиралася нею стати.

Перед очима Сімамури знову зринув вагон і постать Йоко, що старанно доглядала хворого сина вчительки. «Певно, в тій старанності і втілилась її заповітна мрія», — подумав Сімамура й усміхнувся.

— А тепер ти хочеш вивчитися на медсестру?

— Ні, не хочу.

— Погано, якщо ти не можеш щось твердо вирішити.

— Не розумію, до чого тут це? — немов відкидаючи обвинувачення, засміялася Йоко.

Той сміх здався б недоречним, якби не був таким прозорим й дзвінким. Однак до глибини Сімамурино серця він не дійшов, а розтанув у повітрі.

— Чого ти смієшся?

— Бо я могла доглядати тільки одного хворого!

— Не розумію.

— Більше я нікого не зможу доглядати...

— Он що... — тихо проказав Сімамура, наче приголомшений несподіваним ударом. — А тепер, кажуть, ти щодня ходиш на цвинтар біля гречаного поля...

— Так, ходжу.

— І ти гадаєш, що ніколи в житті не доглядатимеш іншого хворого, не ходитимеш на іншу могилу?

— Ні.

— А як же ти покинеш могилу й поїдеш у Токіо?

— Ой, пробачте!.. Візьміть мене з собою!

— Комако сказала, що ти страшенно ревнива. А хіба той хлопець не був її нареченим?..

— Юкіо-сан? Неправда! Все це неправда!

— То чому ж ти ненавидиш Комако?

— Кома-тян? — промовила Йоко так, наче кликала Комако, й пильно глянула на Сімамуру. — Прошу вас, допоможіть Кома-тян!

— Чим же я їй допоможу?

В очах Йоко зблиснули сльози. Вона схопила пальцями метелика, що впав на татамі, й схлипнула.

— Кома-тян казала, що я збожеволюю, — промовила вона й вибігла з кімнати.

Сімамура відчув, що його морозить.

Він відчинив вікно, щоб викинути метелика, що його придушила Йоко, й побачив, як Комако грається в кен¹ з клієнтом. Вона саме зігнулася так, наче готувалася ки-

¹ Кен — гра з пальцями.

нутись йому навздогін. Небо було похмурим. Сімамура подався у купальню.

У суміжне, жіноче, відділення зайшла Йоко з донькою хазяйки готелю.

Приємно було чути, як Йоко, купаючи дівчинку, розмовляє з нею ніжно й лагідно, як мати зі своєю дитиною.

А невдовзі знайомий голос заспівав:

На задвір'ї три соснини,
А за ними — три кедрини.
Знизу ворон гніздо звив,
Угорі горобчик сів...
А в коника-стрибунця
Пісня довга, без кінця...
Де кедри віти розпустили,
У землі лежить мій милий...

Йоко співала дитячу пісеньку для гри в м'яч з такою дитячою безпосередністю, так жваво, що Сімамура за-сумнівався: чи справді оце недавно вона заходила до нього, чи то тільки сон?

Йоко з дівчинкою вийшла з купальні, а її голос усе бринів і бринів, як звуки флейти. Сімамура чомусь зацікавився сямісеном у павловнієвому футлярі, що стояв на чорній лискучій підлозі біля парадних дверей, чітко виділяючись на тлі тихої осінньої ночі. Він підійшов, щоб прочитати ім'я власниці інструмента, як з того боку, звідки долинав дзенькіт посуду, з'явилася Комако.

— Що це ви розглядаєте?

— Він залишився тут ночувати?

— Хто?.. А-а... Ви про сямісен? Думаєте, такий тягар легко носити щодня з собою? Іноді інструменти по кілька днів залишаються тут, а гейші ночують дома.

Комако засміялась, але, відразу ж задихнувшись, заплющила очі. Похитнувшись, вона наступила на поділ кімоно й притулилася до Сімамури.

— Проведіть мене додому.

— Навіщо тобі додому?

— Ні-ні, я мушу йти. З бенкету, що влаштували місцеві клієнти, всі подалися в інший готель ще на одну вечірку, одна й відстала. В мене тут було ще одне запрошення, тож ніхто не заперечував... Та якщо подруги по дорозі до купальні не застануть мене вдома, то це вже занадто.

Хоча Комако добряче впилася, проте крутим схилом спускалася досить упевнено.

— Навіщо ви довели дівчину до сліз?
— Ти знаєш, вона й справді трохи дивна.
— Хіба вам цікаво дивитися на людей з такого боку?
— Ти ж сама їй сказала, що вона зійде з розуму! Коли вона згадала твої слова, їй стало жаль себе, й, мабуть, тому заплакала.

— Хай буде так.

— А знаєш, хвилини через десять вона вже співала в купальні. Голос такий приємний...

— Це в неї така звичка — співати в купальні.

— І дуже просила, щоб я тобі допоміг.

— От дурненька! Та ви могли б мені цього й не казати.

— Не казати?.. А чого ти стаєш дибки, як тільки заходить розмова про неї? Ніяк не второпаю.

— То, може, вам її захотілося?

— Та що ти кажеш?!

— Я не жартую. Як гляну на неї, то не можу позбутися відчуття, що вона стане прикрим тягарем для мене. Не знаю чому, але так мені здається. Якщо вона вам не байдужа, то придивіться до неї уважніше й тоді зрозумієте, що я маю на увазі.— Повиснувши на його плечі, Комако раптом захитала головою: — Ні-ні! Якщо вона потрапить до рук такому, як ви, то, може, й не збожеволіє. А ви б не зняли з мене цей тягар?

— Не кажи дурниць!

— Думаєте, я п'яна і тому базікаю казна-що? Якби я була певна, що ви її любитимете, я згодна поховати себе живцем у цих горах. Яка б я була рада!..

— Слухай!..

— Перестаньте!..

Комако пустилася бігти. З розгону налетіла на віконниці будинку, в якому жила.

— Зачинили, думали, що вже сьогодні не повернешся.

— Зараз відчиню.

Комако налягла й відчинила пересохлі рипучі двері.

— Заходьте,— прошепотіла вона.

— В такий час?

— Всі вже сплять.

Ясна річ, Сімамура впирався.

— Тоді я вас проведу.

— Гарзд...

— Е ні. Ви ще не бачили моєї теперішньої кімнати.

Вони зайшли через задвірок всередину, й Сімамура побачив безладно розкидані тіла сонних мешканців цього дому. Тьмяно-жовто світила лампочка, а на матрацах з такої ж твердої бавовняної тканини, що й гірські хакама, старих і вилинялих, спали — хто як — господар, господиня й зо п'ятеро дітей. Найстаршій доньці було років сімнадцять. То була картина повна безнадії й водночас непереборної жаги до життя.

Тепле дихання сонних людей ніби штовхнуло Сімамуру назад, і він несамохіть позадував до дверей, та Комако вже зачинила за собою двері й сміливо затупала по підлозі. Сімамура навшпиньки поспішив за нею. Серце в нього тьохкало від сумнівної нічної пригоди.

— Почекайте тут. Я запалю нагорі світло.

— Навіщо?

Сімамура навпомацки побрався сходами вгору. Оглянувся. Внизу, за мирними обличчями сонних людей, видно приміщення крамниці.

На другому поверсі було чотири кімнатки з потертими, як у селянських домах, татамі.

— Для мене однієї тут занадто просторо, — сказала Комако.

Старі меблі й домашнє начиння в кутку, розсунуті фусума між кімнатками, вузенька постіль під закіптявілою стіною і вечірнє кімоно на гачку — все це разом здалося Сімамурі лігвом лисиці-чародійки¹.

Комако запропонувала Сімамурі один-єдиний дзабутон, а сама сіла на постіль.

— Ой, яка я червона! — здивувалася вона, глянувши в дзеркало. — Невже я така п'яна?

А потім понишпорила на комоді.

— Ось мої щоденники, — мовила до Сімамури.

— Ого, скільки їх!

Поряд зі щоденниками на комоді стояла маленька скринька з цигарками.

— Гості частують, а я кладу їх у рукав або запихаю за пояс, тому вони трохи зім'яті. Зім'яті, але не брудні. Яких тільки гатунків тут нема! — Спершись рукою на татамі, Комако розгорнула свої трофеї. — А от сірників нема. Та вони й зайві, бо я перестала курити.

— Чудово! А як з шиттям?

¹ В японському фольклорі лисиця може перетворюватися у людей.

— Часу обмаль. Гостей багато. Всі спішать милуватися золотом осіннього листя.

Комако обернулася і прибрала з-перед комода шитво.

Комод з чудовим візерунком деревини — мабуть, пам'ятка з часу перебування в Токіо — й коштовна червона лакована скринька були такими ж, як у мансарді вчительчиного будинку, схожого на стару паперову коробку; серед цих злиднів вони видавалися зовсім недоречними.

Від лампочки до постелі тягся тонкий шнурок.

— Коли перед сном кінчаю читати, смакаю за нього й гашу світло.

Граючись цим шнурком і чомусь бентежачись, Комако сиділа статечно, як одружена жінка.

— Ти як лисиця-чародійка, що збирається заміж.

— Справді.

— І в цій кімнаті тобі доведеться жити чотири роки?

— Півроку вже минуло. Промайне і решта.

Розмова поволі згасала. Знизу доносилося дихання сонних людей, Сімамура заквапився додому.

Перш ніж зачинити за ним двері, Комако висунула голову, глянула на небо.

— Хмари віщують сніг... Кінчилася вже золота осінь, — сказала вона.

А коли вийшла надвір, згадала вірш:

Багряне листя не опало,
Та сніг іде,
Бо ця хатина в горах.

— Ну, на добраніч!

— Стривайте! Я вас проведу. До готелю.

Та Комако зайшла і в номер.

— Лягайте, добре? — сказала вона й кудись зникла.

За хвилину повернулася з двома склянками холодного sake й звеліла:

— Пийте! Пийте, кажу!

— Де ти роздобула?

— Я знаю, де роздобути.

Вона, певно, вже встигла випити, коли наливала sake з бочки в склянки. Хміль, видно, вдарив їй у голову. Вступивши важкий погляд у sake, що переливалося через край, вона сказала:

— У темряві воно не п'ється...

Сімамура одним духом вихилів склянку, що її подала Комако.

Від такої порції годі було сп'яніти, та Сімамура, видно, перемерз надворі і його занудило, розморило. Відчувши, що йому погано, він заплаюшив очі й приліг. Комако заметушилась коло нього. Незабаром гаряче жіноче тіло заспокоїло його, як мати дитину.

Комако була з ним несміливою, горнула його до себе так, як юна дівчина чужу дитину. Підвівши голову, вона здавалось, стежила, як засинає те маля.

Через деякий час Сімамура проказав:

— Ти добра дівчина...

— Чому? Чим це я добра?

— Ти добра дівчина...

— Ну навіщо таке казати! Які ви капосні! Схаменіться! — вигукнула вона уривчасто, немов жбурляючи слова йому в обличчя, і відвернулась.

Потім захихотіла.

— Ніяка я не добра! Прикро мені, прошу вас, їдьте додому. Мені тепер і вдягти нічого. Хотілося приходити до вас щоразу в новій одежі. А де її взяти? Оце кімоно я позичила в подруги. Погана я, правда?

Сімамура не знайшов, що відповісти.

— Що ви знайшли в мені доброго? — Голос Комако зів'яв. — Коли я вас уперше зустріла, то подумала — от неприємна людина... І справді — хто б посмів так зухвало зі мною говорити? Ви мене так принизили!

Сімамура похнюпився.

— А ви знаєте, чому я досі про це не згадувала? Бо коли жінка таке каже, то це вже кінець.

— Та нічого...

— Ви так гадаєте?

Комако довго мовчала, немов оглядалася на пережите. Її невгамовне ество захлюпнуло його хвилею тепла.

— Ти добра жінка...

— Що значить — добра?

— Добра жінка...

— От дивна людина! — Комако відвернула голову вбік, вона хотіла потерти підборіддям плече, потім зіперлася на лікоть, підвела голову. — Що ви маєте на увазі? Що?

Сімамура здивовано глянув на неї.

— Скажіть, ви заради цього приїжджали до мене? Отже, ви з мене сміялися? Таки сміялися?!

Розпашіла Комако прикипіла до нього поглядом — ждала відповіді. Та нараз її обличчя зблідло, плечі затрусилися від нестримного гніву, а з очей закапали сльози.

— Як прикро! Як прикро!

Вона сповзла з постелі й сіла до Сімамури спиною.

Раптовий здогад, що Комако хибно його зрозуміла, кольнув його в серце. Та Сімамура мовчав, заплющивши очі.

— Як мені сумно! — прошепотіла Комако і, припавши головою до колін, зіщулилась у клубок.

Виплакавшись, вона взялася штрикати татамі декоративною шпилькою, але за хвилину несподівано вийшла з кімнати.

Сімамурі несила було її затримати. Його мучило сумління, адже правда була на її боці.

Та невдовзі Комако нишком повернулася й тонким голосом поклікала з-за сьодзі:

— В купальню підете?

— Що ж, можна...

— Пробачте, я все передумала.

Вона не збиралась заходити в номер, а тому Сімамура, прихопивши рушника, вийшов у коридор. Комако похнюплено спішила попереду, наче спійманий злочинець. Та зігрівшись у теплому басейні, вона аж надміру розвеселилася. Про сон не могло бути й мови.

Наступного ранку Сімамуру розбудив спів «Утаї».

Якийсь час він лежав мовчки й дослухався. Комако, що сиділа перед дзеркалом, обернулася і, всміхаючись, сказала:

— Це в номері «Слива». Мене вчора після бенкету запрошували туди.

— Це хто, гурток любителів «Утаї»?

— Начебто.

— Сніг падав?

— Ага.— Комако встала й розсунула сьодзі.— Кінець багряної осені.

З сірого неба, обрамленого вікном, спадали донизу великі лапаті сніжинки, схожі на пелюстки півоній. Невзвичайна тиша облягла землю. Заспаний Сімамура невидючими очима дивився на сніг.

Виконавці «Утаї» забили в барабан.

Пригадавши, як торік його зачарував уранішній сніг у дзеркалі, Сімамура перевів погляд на туалетний столик. У дзеркалі холодні пелюстки здавалися ще більши-

ми, ніж були насправді. Спадаючи вниз, вони залишали плетиво білих ліній навколо Комако, що сиділа з розкритим коміром і витирала шию рушником.

Її шкіра була такою чистою, наче Комако щойно викупалася. Сімамура не міг повірити, що це та сама жінка, яка недавно образилась на його непродумані слова, сказані несамохіть. Сімамурі чогось стало сумно.

Далекі гори, що кожного дня втрачали своє червонобуре забарвлення, наче ожили, заясніли від першого снігу.

У гаю, обсіпаному білим пухом, вирізнялася кожна криптомерія. Деревя стояли серед снігу, встромивши в небо гострі вершини.

В снігу прядуть, у снігу тчуть, у сніговій воді промивають, на снігу вибілюють. Все в снігу — від першої нитки до зітканої тканини. Ще в давнину хтось написав: «Є сніг — буде крєп. Сніг — батько крєпу».

Той крєп у країні снігу виробляли сільські жінки довгими зимовими вечорами. Сімамура так його вполюбав, що нишпорив за ним по крамницях поношеної одежі й вживав для літнього кімоно. Використовуючи свої давні — від часу захоплення танцювальним мистецтвом — зв'язки з крамницею, що торгувала театральним реквізитом, Сімамура просив хазяїна, якщо трапиться добрий матеріал, з тонкої пряжі, залишати крєп для нього. Він і спідне кімоно шив собі з конопляного крєпу.

Кажуть, у давнину, після першої відлиги, коли сніг розтавав і з вікон знімали бамбукові штори, що захищали оселю від заметів, для того полотна влаштовували спеціальні ярмарки. У містечку були навіть окремі готелі для купців, що наїжджали сюди з великих міст — Едо¹, Осаки й Кіото. На ярмарок ішли люди з навколишніх сіл, щоб подивитися на полотно, зіткане дбайливими дівочими руками за півроку. У такі дні на ярмарку відкривалася сила-силенна рундуків і яток з ткацькими виробами, всюди панувало пожвавлення й радість, як на місцевому святі. До тканини пришивали ярлик з ім'ям ткалі й назвою села, звідки вона родом. Тут же визначався її гатунок — перший або другий. При такій нагоді вибирали її наречених. Здебільшого найкращий крєп виготовляли

¹ Назва Токіо до революції Мейдзі (1867).

дівчата у віці від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти років. У старшому віці ткати ставало важче і тканина не мала потрібної довершеності. Дівчата, певно, старалися як могли, намагаючись потрапити в число найкращих ткаль в околиці. Прясти починали в жовтні, за місячним календарем, а вибілювати закінчували в лютому наступного року. Дівчата вкладали в роботу все своє вміння, всю душу, тим більше, що взимку тут нічим було зайнятися.

Можливо, серед кімоно Сімамури були й зіткані в кінці епохи Едо або на початку правління імператора Мейдзі.

Свій одяг і тепер Сімамура доручав вибілювати на снігу. Ясна річ, щороку посилати старі кімоно, які раніше невідомо кому належали, на вибілювання туди, де їх колись виткали — чималий клопіт, але Сімамура згадував старанність дівчат, котрі в давнину цілу зиму віддавали ткацтву, й переконував себе, що лише тут можна вернути їм утрачений блиск. На саму думку про те, як розіслане на глибокому снігу полотно виграє червоною барвою у промінні ранкового сонця, Сімамурі здавалося, що з кімоно сходить літній бруд і він сам аж очищується. На душі від цього ставало приємно. Однак відбілюванням старих кімоно займалися власники крамниць у Токіо, тому Сімамура не був певен, чи не змінився давній спосіб оновлення тканини.

Відбілювальники велися тут з діда-прадіда. Самі ткалі, кажуть, рідко цим займалися, а віддавали готове полотно відбілювальнику. Білий креп вибілювали зітканим, кольоровий — у пряжі, натягнутій на спеціальні рами. Відбілювали протягом січня та лютого за місячним календарем, розстелюючи креп на засипаних снігом полях і горах.

Тканину чи нитки замочували на ніч у розчині луґу, наступного ранку полоскали в воді й, викрутивши, розстеляли на снігу. Так повторювалося кілька разів. «Із чим іще порівняєш червонястий блиск відбіленого крепу в промінні вранішнього сонця? От би цю красу та показати людям південних провінцій!» — написано в одній стародавній книзі. В країні снігу колись казали: кінчають вибілювати креп, отже, скоро весна.

Батьківщина конопляного крепу лежала неподалік гарячих мінеральних джерел, де ущелина в пониззі річки переходила в рівнину. Її, напевне, було видно з вікна

Сімамуриноного номера. Усі містечка, що колись славилися своїми ярмарками крепу, з'єднала залізниця й тепер вони відомі як осередки текстильної промисловості.

Однак Сімамура не був тут ні в розпалі літа, коли носять креп, ні холодної зими, коли його тчуть, тому й не мав нагоди поговорити про нього з Комако. Не мав він також слушного приводу простежити історію цього народного мистецтва.

До речі, зачувши спів Йоко в купальні, Сімамура подумав: у давні часи ця дівчина, певно б, так само співала, схилившись над прядкою чи ткацьким верстатом. В уяві Сімамури її голос якнайкраще доповнював загальну картину.

Відомо, що з конопляної пряжі, тоншої за вовну, нічого не зробиш без такої природної вологи, як сніг. Отже похмура зимова пора — найперша умова для її обробки. З давніх-давен люди передавали з уст в уста, що полотно, зіткане взимку, приємно охолоджує в спеку. Бо такий закон єдності двох протилежних сил — тепла й холоду, світла й темряви. В душі Комако, що своєю пристрастю не давала Сімамурі спокою, теж, здається, був холод. Тому-то її надмірна жага зворушувала й засмучувала водночас.

Таке її кохання навряд чи тривке. Воно, мабуть, набагато коротше, ніж може служити креп. Хай ця тканина, витвір людських рук, і не довговічна, а все ж кімоно з неї, якщо його шанувати, не зблякне й за п'ятдесят років. А от людська прихильність розвіється куди швидше... Сімамура зненацька уявив собі, що Комако завагітніла від когось іншого й злякано оглянувся. «Невже я так перевтомився?» — подумав він.

Він так забарився тут, що наче й забув про дружину й дітей. Забув, що треба повертатись додому. Власне, ніщо його тут не затримувало — просто він звик щодня ждати приходу Комако. Та чим наполегливішою й відчайдушнішою ставала вона, тим більше Сімамура мучився, що не може кинутись у бурхливі хвилі життя. Відчуваючи холод у власному серці, він здатен був лише на байдуже споглядання. Сімамура ніяк не міг збагнути, чому Комако до самозабуття віддавалася йому. Всі її помисли сходилися на ньому, а він, здається, нічим їй не міг віддячити. У Сімамури було таке відчуття, ніби Комако розпачливо б'ється об глуху стіну, а його серце запорошує сніг... Яка жінка могла б це витримати?

«Наступного разу я вже, мабуть, не приїду на ці мінеральні джерела», — подумав Сімамура й, зіпершись на хібаті, — провісника холодної осені, — почув, як посвистує, наче вітер у верхов'їтти сосен, старий чайник, виготовлений у Токіо, що його приніс Сімамурі власник готелю. Чайник був майстерно інкрустований срібними птахами й квітами. У посвисті того чайника можна було розрізнити два тони — близький і далекий. За далеким Сімамурі марився тонкий безперервний дзенькіт. Сімамура наблизив вухо до чайника й прислухався. І раптом між переливами дзвіночка Сімамура побачив маленькі ніжки Комако, що, віддаляючись, дрібно вистукували влад з одноманітною мелодією чайника. Сімамура стрепенувся й вирішив, що час додому.

І саме тоді йому спало на думку відвідати батьківщину білого крепу. Ця поїздка, вирішив він, буде поштоvhом, щоб остаточно розпрощатися з мінеральними джерелами.

Однак Сімамура не знав, яке саме містечко в пониззі річки вибрати. У велике місто, центр текстильної промисловості, їхати не хотілось, а тому Сімамура висів на глухий, як йому здавалось, залізничній станції й незабаром опинився на головній вулиці, характерній для містечок, розташованих уздовж поштового тракту.

Дахи будинків, підперті з країв рядами дерев'яних стовпів, виступали далеко над вулицею. Такі піддашся, під якими торговці виставляли свій товар, можна було колись бачити перед крамницями в стародавньому Едо. З одного боку піддашся тяглися суцільно, від будинку до будинку, й узимку, коли випадав глибокий сніг, люди вільно ходили під ними, як тротуаром.

Ясна річ, сніг з дахів доводилося скидати на середину дороги й він лежав тут високою греблею. Щоб переходити з одного боку вулиці на інший, жителі містечка робили в ній отвори, схожі на тунель. По-тутешньому це, здається, називалось: «Проникати в лоно великого Будди».

Селище на мінеральних джерелах, де жила Комако, теж лежало в країні снігу, але там піддашся сусідніх будинків не змикалися, як у цьому містечку. Суцільне піддашся Сімамура побачив уперше, воно його зацікавило, й він трохи пройшовся під ним. Під старим дахом панувала темрява. Деякі стовпи похилилися, при землі струхлявіли. Сімамура ніби заглянув у похмурий будинок, споконвіку засипаний кучугурами снігу.

Судячи з вигляду цього старого містечка, життя ткаль, приречених на безперервну роботу під сніговими заметами, не було таким радісним і світлим, як витвір їхніх вправних рук — конопляний крєп. В одній стародавній книзі автор, наводячи слова з поезії Цінь Тао-юя, китайського поета епохи Тан, пише: «В жодному домі ткаль не наймали, бо ткання звичайного полотна забирало багато часу, й тримати робітницю було не вигідно».

Зазнавши чимало злигоднів, безіменні майстрині давно повмирали, залишився тільки крєп на втіху таким, як Сімамура. Вони пошили собі з нього розкішне кімоно, яке і в спеку холодить їхнє тіло. Невже кожен людський вчинок, сповнений найпалкішої любові, коли-небудь надихне когось іншого?.. Отак роздумуючи, Сімамура виїшов з-під даху на середину вулиці.

Як і її давній предок — поштовий тракт, — вулиця була пряма й довга. Вона, певно, починалася в селищі на мінеральних водах, де жила Комако. І гонт, і каміння на дахах — все було таким, як і в тому селищі.

Дерев'яні стовпи, що підпирали дах, кидали на землю біду тінь. Непомітно западав вечір.

Оглядати було нічого, тому Сімамура сів на поїзд і зійшов на наступній станції. Нове містечко нічим не відрізнялося від попереднього. Знічев'я прогулюючись його вулицями, Сімамура змерз і, щоб зігрітись, зайшов у їдальню поласувати локшиною.

Їдальня стояла на березі річки, яка, мабуть, брала початок десь біля мінеральних джерел. Було видно, як через міст безладними купками по двоє, по троє дріботять буддійські черниці. На ногах у них були солом'яні сандалі, за плечима в декотрих метлялися брилі з широкими крисами. Певно, поверталися в монастир з пожертвами мирян. Здавалося, то ворони квапляться до свого гнізда.

— О, скільки черниць! — спробував Сімамура заговорити з власницею їдальні.

— Ага... Там у горах жіночий монастир. У сніг звідти, мабуть, нелегко вибратися. Ото вони й спішать.

Гори по той бік мосту, вже білі від снігу, поволі гасли в надвечірніх сутінках.

У цьому краї, коли опадає листя і дме холодний вітер, дні стають по-зимовому похмурі. Заслане хмарами небо віщує снігопад. Близькі й далекі вершини гір біліють. Місцеві жителі тоді кажуть: «Оббілило верхів'я». Вздовж узбережжя шумить море, а в горах стугонить земля, як

далекий грім. Тоді люди кажуть: «Гори гудуть». Коли оббілить верхів'я, а в горах загуде — значить, бути снігу... Сімамура пригадав, що так написано в одній стародавній книзі.

Перший сніг уже притрусив землю, коли Сімамуру розбудив спів пожилців, що приїхали милуватися багряною осінню. Цікаво, чи відгули вже гори, чи відшуміло море? Невже тут, на гарячих джерелах, де він жив сам, спілкуючись тільки з Комако, в нього загострився слух? Сімамурі досить було подумати про шум моря й відлуння гір, як одразу вчувалося, наче вуха вловлюють далеке гримотіння.

— То невдовзі й черниць сніг відгородить від усього світу? Скільки їх там?

— Та чимало.

— Цікаво, що вони роблять ті зимові місяці? Здається, в давні часи тут навіть у монастирях ткали конопляний крєп.

На слова допитливого Сімамури жінка тільки всміхнулася.

Сімамура добрих дві години чекав на станції зворотного поїзда. Біде сонце сіло за обрій, і на небі заяскріли, немов одшліфовані холодом, зорі. Сімамурі почали мерзнути ноги.

Зовсім забувши, що його спонукало до цієї поїздки, Сімамура повернувся в селище на мінеральних джерелах. Коли таксі, поминувши залізничний переїзд, порівнялося з храмовим гаєм, Сімамура побачив самотній, яскраво освітлений будинок, й полегшено зітхнув. То був ресторанчик «Кікумура». Біля дверей купка гейш про щось розмовляла.

Тільки Сімамура подумав, що, мабуть, і Комако там, як помітив її.

Машина раптом поїхала повільніше: шофер, видно, знав про стосунки Сімамури з Комако.

Сімамура озирнувся назад: на снігу залишилися виразні сліди шин. При світлі зірок очі бачили навдивовижу далеко.

Автомашина порівнялася з Комако, й та стрибнула на приступку. Таксі не зупинилося, а поволі поповзло схилом угору. Зігнута, Комако міцно трималася за ручку.

Комако наче прилипла до дверцят. Її поведінка не видалася Сімамурі ні дивною, ні відчайдушною. В нього було таке відчуття, наче його торкнулося щось тепле.

Одна рука Комако була на шибці. Крізь товсте скло виднів кольоровий рукав нижнього кімоно й пронизав своїм блиском задубілі від холоду повіки Сімамури.

Притиснувшись чолом до скла, Комако дзвінко гукнула:

— Куди ви їздили? Куди?

— Упадеш! Не дурій! — так само голосно крикнув Сімамура, але це була тільки поблажлива гра.

Комако відчинила дверцята й упала йому на коліна. Та в цю хвилину машина зупинилася: попереду височіла гора.

— Куди ви їздили?

— Навіщо тобі знати?..

— Куди?..

— Власне, нікуди...

Комако розгладила поділ кімоно рухом професійної гейші, і Сімамура чомусь здивувався.

Шофер мовчав. Сімамура спіймав себе на думці, що безглуздо сидіти в машині, яка опинилася в тупику.

— Зійдемо? — Комако поклала свою руку на його. — Ой, яка холодна!.. Чого ви мене не взяли?

— А що?..

— Як це — що? От дивна людина!

Весело сміючись, Комако піднімалася крутими кам'яними сходами.

— Я побачила, як ви від'їжджали. Це було десь о другій чи незадовго до третьої...

— Правда...

— Почула гуркіт машини й вибігла на дорогу. А ви навіть не обернулися.

— Що?..

— Не обернулися назад. Чому?

Сімамура збентежився.

— То ви не бачили, що я вас проводжаю?

— Не бачив.

— Я так і знала! — Комако знову весело засміялась і притулилася до нього плечем. — Чому ви не взяли мене з собою? Ой, як холодно!.. Аж неприємно...

Несподівано забив на сполох пожежний дзвін.

Вони обернулися.

— Пожежа! Пожежа!

— Справді.

Посеред села шугав угору стовп іскор.

Комако зойкнула й схопилася за руку Сімамури.

З чорних клубів диму раз по раз вихоплювалися язики полум'я. Здавалось, вогонь поповз убік і вже лиже піддашша сусідніх будинків.

— Де ж це? Біля вчительчиного дому?

— Ні.

— А де?

— Трохи вище. Біля станції...

Вогонь здіймався, рвався все вище в небо.

— Ой, та це ж склад горить! Склад коконів! — Комако притулилась щодо плеча Сімамури. — Склад горить!

Вогонь розгорявся сильніше. Хоча з підгір'я пожежа під безмежним зоряним небом і здавалася іграшковою, все-таки виникало враження, що от-от почується тріск розшалілого полум'я.

Сімамура обняв Комако за плечі.

— Чого ти боїшся?

— Ні-ні... — Комако затрусила головою й схлипнула. Її обличчя в Сімамуриній долоні здавалося меншим, ніж звичайно. На твердих скронях пульсували жилки.

Комако розплакалась, помітивши пожежу, та Сімамура не поцікавився, чому вона плаче, тільки пригорнув її до себе.

Нараз вона заспокоїлась і підвела голову.

— На складі сьогодні показують кінофільм... Людей повно, багато зібралося...

— От жах!

— Покалічаться, згорять...

Зверху долинув людський гомін, і вони стрімголов побігли вгору кам'яними східцями. На другому й третьому поверхах готелю съодзі були розсунуті навстіж. На галереях, залитих світлом з кімнат, стояли люди й дивилися на пожежу. Край саду з темряви виступала грядка зів'ялих кущів хризантеми й ніби відбивала спалахи далекого вогню. За хризантемами теж юрмилися люди. З пільми вигулькнуло кілька готельних службовців.

Напруженим голосом Комако спитала:

— Скажіть, це горить склад?

— Склад.

— А жертви є?

— Людей рятують... Зайнялася півка, а потім усе спалахнуло... По телефону сказали... Гляньте, що діється! — Один із службовців підняв руку. — Кажуть, дітей спускають прямо з другого поверху...

— Що робити? — Комако кинулася вниз по сходах за службовцем.

Їх переганяли люди. Підхоплена натовпом, Комако побігла. Сімамура за нею.

Знизу пожежі майже не було видно. Тільки іноді над дахами витикалися вогненні язики. Дзвін розносив по селу своє бамкання і збільшував тривогу в душі Комако.

— Обережно, не посковзніться! Ожеледь! — Комако зупинилася й глянула на Сімамуру. — А зрештою, чого вам туди? Я — інша річ, мене доля людей турбує.

А й справді, навіщо йому бігти на пожежу?.. Спонтелчений Сімамура мимохить глянув під ноги — перед ним пролягала залізнична колія. Виявляється, вони вже були на переїзді.

— Молочний Шлях... Який гарний!.. — прошепотіла Комако, глянувши вгору, й знову побігла.

Молочний Шлях... Сімамура теж глянув на небо, і йому здалося, ніби його тіло пливе назустріч великій річці. Сяєво Молочного Шляху підступало так близько, що от-от мало б підхопити Сімамуру до себе. Невже й небо над розбурханим морем, яке колись бачив Басьо¹ під час своїх мандрів, було таким же яскравим і безкраїм? Молочний Шлях, немов палаючи жагою обійняти голу нічну землю, спадав униз. Нестерпна спокуса! Сімамурі ввижалося, наче його власна маленька тінь падає на ту велетенську дорогу. Небо було таке прозоре, що на ньому вирізнялися не тільки міриади зірок, а й сріблясті пилінки осійних туманностей. І все ж погляд тонував у його безодні, як у чорному проваллі.

— Гей-гей! — кликав Сімамура Комако.

— Агов! Ідіть сюди!

Комако бігла в напрямку Чорної гори, над якою нависав Молочний Шлях.

Видно, Комако підхопила поділ верхнього кімоно, бо щоразу, коли вона змахувала рукою, у світлі зірок нижнє кімоно мерехтіло своїм червоним кольором.

Сімамура щодуху наздоганяв Комако.

Вона вповільнила біг й, опустивши поділ кімоно, взяла Сімамуру за руку.

— Ви теж туди?

— Ага...

¹ Б а с ь о (1644—1694) — знаменитий японський поет у жанрі хокку.

— Що, цікаво? — Комако знову підняла зі снігу поділ кімоно. — Вертайтеся, а то люди з мене сміятимуться!

— Та я недалеко...

— Незручно перед людьми... Скажуть, аж на пожежу привела...

Сімамура кивнув і зупинився, та Комако й далі йшла, тримаючи його за рукав.

— Десь тут зачекайте. Я невдовзі повернуся. Де вам зручніше?

— Байдуже де.

— Тоді проведіть мене ще трохи. — Комако заглянула йому в очі, та нараз захитала головою. — Ні, я так більше не можу!

І кинулася йому на шию. Сімамура аж похитнувся. Край дороги з-під неглибокого снігу виступала грядка цибулі.

— Які ви безсердечні! — сказала Комако скоромовкою. — Пам'ятаєте, ви сказали, що я добра жінка? Навіщо ви це сказали? Ви ж все одно від'їжджаєте...

Сімамури згадалося, як Комако штрикала татамі декоративною шпилькою.

— Я заплакала, пригадуєте? Потім і вдома плакала. Мені страшно розлучатися з вами... Але їдьте... І швидше... Так буде краще... Я не забуду, як ви довели мене до сліз.

Серце в Сімамури стислося з жалю, що просте непорозуміння так глибоко вразило Комако. Але ту хвилину від пожежі долинули людські голоси, у небо сипонув новий стовп іскор.

— Ой, знову запалало!

Вони побігли, немов у цьому знайшли порятунок.

Комако бігла швидко. Її гета наче й не торкалися примерзлого снігу, руки не метлялися, а міцно прилягали до тіла. Вся її сила ніби зосереджувалась у тугих грудях. «Яка вона зграбна!» — подумав Сімамура. Йому невдовзі забило дух. Та ще й він біг, не спускаючи очей з Комако. Однак і вона скоро задихалась і, похитнувшись, пригорнулася до Сімамури.

— Аж очі сльозяться від холоду.

Щоки пашіли, а очам було холодно. І в Сімамури очі засльозилися. Він кліпнув повіками й побачив, як став розпливатися Молочний Шлях... Стримуючи неслухану сльозу, Сімамура промовив:

— Молочний Шлях щовечора такий?

— Молочний Шлях?.. А правда, гарний?.. Не кожного вечора... Сьогодні небо дуже прозоре.

Молочний Шлях пролягав туди, куди вони поспішали. На обличчі Комако, здавалось, застигло його світло.

А проте її тонкий, гострий ніс не мав чітких обрисів, а маленькі уста втратили свій колір. «Невже таке бліде те сяйво, що заливає небо?» — здивувався Сімамура. Зоряне світло, без сумніву, блідіше за світло місяця-молодика, а Молочний Шлях набагато ясніший, ніж місяць уповні, та все одно він не залишав на землі жодної тіні. Обличчя Комако спливало в цій напівтемряві як стародавня маска. І дивно було усвідомлювати, що навіть під тією маскою б'ється жіноче серце.

Сімамура ще раз глянув на небо, й знову йому здалося, ніби Молочний Шлях поривається обійняти землю.

Його світло, як велетенське сяйво, пронизало Сімамуру, викликавши відчуття, ніби він стоїть на краю світу. Холодний смуток, змішаний з зачарованим подивом, оповив його душу.

— Як тільки ви поїдете, я заживу чесно,— сказала Комако, пригладжуючи волосся.

Вона ступила кілька кроків і знову обернулася:

— Що з вами? Я так більше не можу...

Сімамура стояв як укопаний.

— То почекайте. А потім підемо разом у номер...

Ледь піднявши ліву руку, Комако побігла. Її постать наче розчинилася на тлі чорної гори. Молочний Шлях наразився на хвилясті гори й, наче відбившись у небо широким віялом, залишив їх у ще більшій темряві.

Коли Сімамура рушив, Комако вже завершила на головну вулицю і зникла за будинками.

— Давай!.. Давай!.. Давай!.. — почувлися дружні вигуки.

По дорозі гурт людей тяг помпу. Ззаду спішили селяни. Сімамура вискочив на головну вулицю з бічної, що виходила до неї під прямим кутом.

З'явилася ще одна помпа. Її тягли на довгій мотузці кілька чоловік, решта пожежників підштовхували. Курнедне вдовище — помпа маленька, ручна, дерев'яна й стара-престара. Сімамура пропустив її, побіг ззаду.

Комако теж зійшла з дороги, пропускаючи людей з помпою. Помітивши Сімамуру, вона побігла разом з ним. Людський натовп розступався перед помпою, а потім кидався услід так, наче його зтягувала якась сила. Комако й Сімамура були часткою юрби, що мчала на пожежу.

— Таки не дає спокою? Цікавить?

— Ага... Жалюгідна помпа! Мабуть, зроблена ще до епохи Мейдзі.

— Мабуть... Обережно, не впадїть!

— Справді, слизько.

— А ви хоч раз приїхали б сюди зимою, коли завиває хурделиця! Але ви не приїдете... Тоді зайці та фазани самі у двір забігають...

Збуджений, ясний голос Комако перемішувався з вигуками пожежників, з мірним тупотом юрби. Ноги ніби самі несли Сімамуру.

Тепер вони почули, як гуготить полум'я, побачили зблизка вогняні язики. Комако вхопилась за лікоть Сімамури. У спалахах пожежі низькі чорні дахи будинків уздовж вулиці то виринали з темряви, немов дихали, то знов щезали. Під ногами текла вода від насосів. Комако й Сімамуру перепинив людський вал. До запаху згаришч примішувався й інший — наче варили коконів.

Тут і там люди голосно казали, що спочатку зайнялася кіноплівка, що дітей спускали прямо з другого поверху, що, на щастя, ніхто не постраждав, що, слава богу, на складі не було ні коконів, ні рису... І все ж навколо панувала тиша, наче на картині, де завмерли людські голоси й зупинився час. Здавалося, люди тільки слухали, як бурхає полум'я і розбризкує воду помпа.

Іноді хтось підбігав і гукав своїх родичів. І тоді у відповідь лунали радісні крики — тільки вони порушували тишу. Дзвону вже не було чути.

Щоб не привертати уваги, Сімамура непомітно відступив од Комако і став за дитячим гуртом, який від жару поволі задкував. Сніг під ногами наче розм'як. А далі й зовсім розтанув, перетворився у квашу.

Сімамура стояв на городі перед складом разом з іншими людьми, що збіглися на пожежу.

Зайнялося, певно, біля виходу, де стояв кінопроектор, і вогонь уже встиг поглинути півбудинку. Стовпи та балки ще тримались, але й вони поволі горіли. Склад — і дах, і стіни, і поміст — був дерев'яний, та ще й порожній, а тому всередині його майже не було диму. Хоча гонтова покрівля, рясно полита водою, ніби не горіла, та все-таки полум'я де-не-де пробивалося. Три струмені води відразу кидались на цей спалах,— і звідти, пирскаючи іскрами, валив чорний дим.

Іскри розсипалися по небу й гасли, і Сімамурі знову

примарилось, ніби він пливе назустріч Молочному Шляху. Дим піднімався вгору, а в цей час Молочний Шлях спадав униз. Іноді струмінь води не влучав у покрівлю, а розлітався білястими бризками, що, здавалось, відбивали сяйво Молочного Шляху.

Комако, з'явившись бозна-звідки, стиснула руку Сімамури. Він обернувся, але нічого не сказав. Комако дивилась на вогонь, а на її зосередженому, трохи розпашілому обличчі витанцьовували відблиски полум'я. Сімамура відчув, як його груди стисло. Волосся в Комако покуйовдилося, шия напружено витяглась. Сімамури кортіло її погладити. Його рука була тепла, її — гаряча. Сімамура чомусь виразно відчув, що час розлуки близько.

Біля дверей знову спалахнуло — видно, зайнявся стовп. В ту ж мить бризнув струмінь води — балка й крокви зашипіли й почали хилитися.

Натовп ойкнув і завмер: згори падало жіноче тіло.

Будівля складу мала й другий поверх — ярус для глядачів на випадок, коли тут буде вистава, щоправда, дуже низький. З нього тіло мало б упасти за секунду, та людям здалося, що воно падало дуже довго — вони виразно простежили, як воно летіло вниз. Певно, тому, що жінка падала якось дивно, наче лялька. Відразу було ясно, що вона непритомна, бо впала на землю, навіть не скрикнувши. Скрізь було мокро, тому й пилюки не знялося. Жінка впала якраз посередині між новим язиком полум'я і старим, що здійнявся з-під попелу.

Жіноча постать виринула на другому поверсі саме тоді, коли дугастий струмінь води шугнув на спалах вогню. Жінка падала якось дивно — зовсім горизонтально. Сімамура завмер від несподіванки, навіть не встигши відчутти страху. То було щось нереальне. Тіло, щойно туге, невіддатливе, у повітрі наче розм'якло, падало вільно й безживно, без усякого опору, як лялька. Здавалось, воно застигло на грані життя і смерті. В Сімамури майнула лише одна тривожна думка: тільки б голова не опустилася нижче, не вигнулися стегна, не зігнулися коліна й не порушили цієї ідеальної горизонтальної лінії. Таке могло статися, але не сталося — тіло впало так само горизонтально, як і падало.

— О-о-ой!

Комако зойкнула і, затулила обличчя долонями, Сімамура дивився на все це, не кліпнувши очима.

Коли ж Сімамура збагнув, що ця жінка — Йоко? І пе-

реляк у юрбі, і зойк Комако, і судома, що пробігла по нозі Йоко, — все, здавалось, сталося за одну мить.

Розпачливий крик Комако ризонув Сімамуру. Конвульсія ноги Йоко обдала його морозом з голови до ніг. Серце шалено забилося від нестерпного смутку й болю.

Конвульсії Йоко були ледве помітні й невдовзі припинилися.

Сімамура помітив їх пізніше, а перед тим він побачив обличчя Йоко й червоне кімоно з візерунком летючих стріл. Йоко впала навznak. Поділ кімоно задерся й оголив одне коліно. Вона, напевне, була непритомна, бо коли вдарилась об землю, тільки нога конвульсивно сіпнулася. Сімамура ще чомусь не відчув її смерті. Йому здалося, що в житті Йоко зайшла тільки якась зміна, якась перевтілення.

На другому поверсі, звідки впала Йоко, кілька балок нахилились і запалили над її обличчям. Її прекрасні, проникливі очі були заплющені, підборіддя випнуте, шия напружена. По обличчю пробіг хисткий відблиск полум'я.

Серце защеміло знову, коли Сімамура пригадав, як кілька років тому, їдучи на зустріч з Комако, він побачив на обличчі Йоко, відбитому в шибці вагона, спалах далекого польового вогника. За одну мить той вогник освітив ніби прожектором, роки, проведені з Комако. Нестерпний біль і смуток знов кольнули в серце.

Комако кинулась уперед. Це сталося майже відразу після того, як вона, зойкнувши, затулила обличчя руками, а натовп затамував дух.

В довгому кімоно гейші, спотикаючись на згарищі, залитому водою, Комако підбігла до Йоко, взяла її на руки й ступила кілька кроків. Під її відчайдушно напруженим обличчям звисала голова Йоко. Здавалось, вона от-от знесеться в небо — таким блаженним було її непритомне обличчя. Комако йшла так, наче несла чи то свою жертву, чи то розплату.

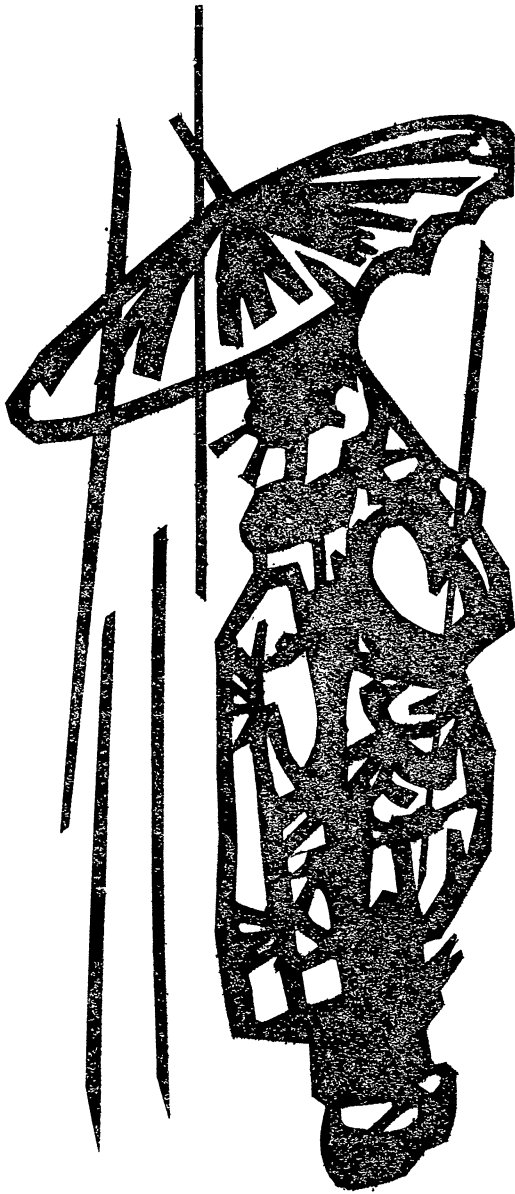
Враз юрба одностайно загула і, розступившись на мить, щільно зімкнулася навколо Комако.

— Дайте пройти! Дайте пройти!..

Сімамура почув крик Комако:

— Вона збожеволіла!.. Збожеволіла!..

Сімамура кинувся на цей нестямний голос, але, відтиснутий чоловіками, що спішили забрати Йоко з рук Комако, похитнувся. А коли встояв на ногах і звів очі вгору, Молочний Шлях з гуркотом наринув на нього.



Тікака Журавлів

Повість

I

Навіть опинившись на території храму Енгакудзі в Камакура, Кікудзі все ще вагався: йти чи не йти на чайну церемонію? Все одно він запізнився.

Влаштовуючи чайну церемонію в павільйоні храмового саду, Тікако Курімото завжди посилала йому за прощення. Але після батькової смерті він ні разу там не був. Кікудзі нехтував ними, бо вважав це лише формальним виявом пошани до покійного батька.

Однак цього разу в запрошенні була приписка: «Хочу познайомити вас із однією своєю ученицею».

Прочитавши її, Кікудзі мимохіть пригадав родиму пляму на тілі Тікако.

Одного разу — йому тоді було років вісім чи дев'ять — батько взяв його з собою до цієї жінки. Ще з передпокою вони побачили Тікако, що сиділа в ідальні розхристана й маленькими ножичками стригла волосся на родимій плямі. Та, темно-фіолетова, пляма, завбільшки з долоню, покривала половину лівої груді й доходила до ямочки внизу. На ній, очевидно, росло волосся, ото його вона й стригла.

— Ой, та ви з хлопцем!

Тікако ніби розгубилась, хотіла мерщій закрити груди, але, певно, збагнула, що покvapність у такій ситуації — погана помічниця. Отож ледь відвернулась і, поволі загнувши вилоги, заклала кімоно за обі.

Мабуть, її збентежив Кікудзі, а не батько. Те, що батько прийшов, вона мала б знати — про це її сповістила служниця, яка зустріла їх на порозі.

Батько не зайшов у ідальню, а присів у суміжній кімнаті — вітальні, де Тікако давала уроки чайної церемонії.

Неуважно поглядаючи на какемоно¹ в токонома¹, батько спитав:

— Можна чашку чаю?

— Зараз,— відповіла Тікако, але вставати не поспішала.

На газеті, розстеленій на її колінах, Кікудзі помітив волоски, точнісінько такі, як на бороді в чоловіків.

Був ясний день, а на горищі гасали пацюки. Біля веранди цвіло персикове дерево.

Присівши біля вогнища, Тікако заходилась готувати чай. Щось її ніби непокоїло.

А десятьма днями пізніше Кікудзі почув, як мати розповідала батькові, наче неабияку таємницю: мовляв, Тікако не вийшла заміж через родиму пляму на грудях. Мати гадала, що батько про це нічого не знає. В її очах вбачалося співчуття.

— Атож... Атож... — погоджувався батько, вдаючи здивованого. — А втім, нічого страшного, якби вона й показала ту пляму женихові... Важливо, щоб він про неї задалегідь знав... перед одруженням...

— І я так кажу! Але жінка є жінкою. Чи ж вона признається, що в неї на грудях родима пляма?

— Що ж тут такого?.. Вона вже не першої молодості...

— Все одно соромно... От якби така пляма була в чоловіка, то він міг би й посміятися... Навіть коли б про неї стало відомо після шлюбу...

— То вона показувала тобі ту пляму?

— Де там! Таке скажете!

— Тільки розповідала?

— Сьогодні вона приходила давати мені урок, от ми й розговорилися... Щось на неї найшло й вона призналась...

Батько мовчав.

— А все-таки що сказав би чоловік, якби дізнався про пляму тільки після одруження?..

— Було б неприємно, що ж іще?.. Та, зрештою, в такій таємниці теж є своя принада. Лихо не без добра... А втім, як подумати, то й вада незначна.

— І мені так здається... Я її заспокоюю, кажу: нічого страшного. А вона заперечує — мовляв, усе-таки погано, пляма на самих грудях...

¹ Т о к о н о м а — заглибина в стіні, де вішають какемоно — японську картину або каліграфічний напис на довгастій смужці шовку чи паперу.

— Гм...

— Найприкріше, якби дитина вродилась і довелося б годувати її груддю... Чоловік ще як не є, а от з малям був би клопіт...

— Молока не було б через ту пляму?

— Та ні, не в цьому річ... Її турбує, що дитина побачить пляму. Мені таке й на думку не спадало... Але, мабуть, таки її правда. З першого дня, як маля почне ссати, як уперше гляне на світ, воно побачить огидну пляму на материних грудях... Де знаття, що це найперше враження не переслідуватиме його все життя?..

— Може, й так... Але, як на мене, ці побоювання даремні.

— Звісно... Кінець кінцем дитину можна поїти коров'ячим молоком або найняти мамку.

— Пляма — це дрібниця, важливо, щоб молоко було.

— Боюсь, що ні... Я стільки про це наслухалась, що аж заплакала. Ні, я не змогла б годувати нашого Кікудзі, якби в мене на грудях була родима пляма!

— Можливо...

Кікудзі справедливо обурився — навіщо батько вдає, ніби нічого не знає! До того ж і його має за ніщо. Адже Кікудзі теж бачив пляму на грудях Тіако.

А тепер, через якихось двадцять років, Кікудзі не стримав посмішки: певно, батько тоді добряче перехвилювався!

Ще довго Кікудзі був під враженням від побаченого й почутого. Йому минуло вже десять років, а він усе не міг забути материних слів й побоювався, що в нього раптом з'явиться брат або сестра, які ссатимуть груди з огидною плямою.

Кікудзі не лякало, що його брат чи сестра народяться в чужому домі, лякало тільки те, що вони взагалі можуть з'явитися на світ. Йому не давала спокою думка, що дитина, вигодована грудьми з волохатою плямою, матиме щось від нечистої сили.

На щастя, Тіако не народила дитини. Можна здогадуватися, що цього не допустив сам батько. Напевно, ця історія з малям і родимою плямою, яка так засмутила матір, змусила його відрадити Тіако від такої загії. В усякому разі, в Тіако не було дітей ні від батька, ні від когось іншого після його смерті.

Тіако, мабуть, вирішила випередити події, і тому від-

крила матері свою таємницю, бо побоювалась, що хлопець все одно вибазікає.

Замість вона не вийшла. Невже родима пляма визначила її долю?..

А втім, і Кікудзі не міг забути тієї плями. Очевидно, вона мала відіграти якусь роль і в його житті...

І коли Тікако з нагоди чайної церемонії сповістила, що хоче познайомити його з однією дівчиною, Кікудзі відразу згадав ту пляму й подумав: якщо вже Тікако рекомендує дівчину, то в неї, певно, шкіра чиста, як перлина.

«Цікаво, чи батько часом не гладив пальцями цієї плями? А може, й покусував зубами?..» — І такі химерні думки іноді зринали в голові Кікудзі.

А тепер, коли він проходив храмовим гаєм у горах, що дзвенів пташиним щебетом, ті ж самі думки обсідали його.

Відколи Кікудзі бачив пляму на її грудях, Тікако дуже змінилася. За якихось два роки після цього вона стала чоловікоподібною, а останнім часом і зовсім перетворилася на безстатеву істоту.

От і сьогодні вона вестиме чайну церемонію з підкресленою гідністю... А в самої груди з родимою плямою, мабуть, уже зів'яли... Кікудзі мало не засміявся, та в цю мить його наздогнало двоє дівчат.

Даючи їм дорогу, Кікудзі зупинився.

— Скажіть, будь ласка, цією стежкою я дійду до чайного павільйону Курімото-сан? — спитав Кікудзі.

— Так! — в один голос підтвердили дівчата.

Кікудзі міг обійтися і без розпитів, бо святкові кімоно свідчили, що й дівчата йдуть на чайну церемонію. Кікудзі запитав навмисне, щоб покласти край власним ваганням.

Дівчина, що несла в руці рожеве крепдешинове фуросікі з вибитими на ньому білими журавлями, була вродлива.

II

Кікудзі підійшов до чайного павільйону саме тоді, коли дівчата перевдягали табі¹ й готувалися зайти всередину.

¹ Табі — шкарпетки з окремим великим пальцем, пошиті з цупкої матері.

З-за їхніх спин він глянув у кімнату: досить простора, на вісім татамі¹, і повна людей. Жінки сиділи впритул одна коло одної, всі у яскравих кімоно.

Тікако відразу помітила Кікудзі й поспішила йому назустріч. На її обличчі був подив і радість.

— О, такий довгожданий гість! Заходьте, заходьте! Ласкаво просимо! — Вона вказала на сьодзі поряд з токонома.

Кікудзі зашарівся, відчувши на собі жіночі погляди.

— Тут, здається, самі дами?

— Так. Були й чоловіки, та вже розійшлися. Тепер ви один будете окрасою нашого товариства.

— Ну що ви, яка з мене окраса!

— Е ні, Кікудзі-сан, ви цілком гідні бути нею. Не сумнівайтесь.

Кікудзі дав знак рукою, що хотів би зайти через бокові двері.

Дівчина, загортаючи табі в фуросікі з журавлями, ввічливо пропустила Кікудзі вперед.

Кікудзі зайшов у суміжну кімнату. На татамі валялися коробки з-під печива, з-під начиння для чайної церемонії, лежали різні речі. В кутку служниця мила посуд.

Прийшла Тікако й сіла перед Кікудзі.

— То як, подобається? Гарна дівчина?

— Яка? Та, в якій фуросікі з журавлями?

— Фуросікі?.. Не знаю... Я маю на увазі вродливу дівчину, яка щойно стояла в передпокої. Доньку Інамури-сан.

Кікудзі непевно кивнув.

— О, ви помітили таку дрібницю, як фуросікі? З вами треба пильнуватися... Я навіть здивувалась — от, думаю, Кікудзі-сан спритний, вже встиг познайомитися з дівчатами!.. Гадала, що ви прийшли разом.

— Та що ви!

— Якщо ви вже зустрілися на дорозі, значить, так судилося. До речі, й ваш батько був знайомий з Інамурами.

— Хіба?

— Інамура-сан з багатого купецького дому. Колись у Йогогамі вони торгували шовком-сирівцем. Дівчина й гадки не має... Нічого про наші наміри не знає. Тож можете спокійно за нею стежити.

¹ В Японії площу кімнат вимірюють на татамі. Одне татамі — 1,5 кв. м.

Тіако говорила голосно, й Кікудзі побоювався, що гості за тонкою фусумою можуть почути. Та раптом Тіако нахилилась до нього й прошепотіла на вухо:

— Все було б гаразд, якби не одна прикрість... Прийшла Оота-сан та ще й з донькою...— Вона допитливо глянула на Кікудзі.— Не думайте, що я її запросила... Так уже ведеться, що на чайну церемонію може зайти будь-хто. Скажімо, нещодавно тут побувало дві групи американських туристів. То ви вже не сердьтєся... Я ж не винна, що вона довідалась про чайну церемонію і прийшла. Однак про ваші наміри вона, звісно, нічого не знає.

— А я сьогодні й не...— Кікудзі хотів сказати: «А я сьогодні й не збираюсь влаштувати оглядини», але слова наче застрягли в горлі.

— Нехай їй буде незручно, а не вам. Ви поведьтєся так, наче й нічого не сталося.

Ця порада роздратувала Кікудзі.

Напевно, любовні стосунки Тіако з його батьком були нетривалі й не дуже серйозні. До його смерті Тіако часто була в їхньому домі, не тільки допомагала влаштувати чайні церемонії, але й прислужувала на кухні, коли збиралися гості.

Ревнувати до неї батька було б просто смішно — настільки чоловікоподібною вона стала останнім часом. Врешті-решт мати, певно, здогадалася, що батько був добре обізнаний з родимою плямою на грудях Тіако, але на той час буря пролетіла мимо, й Тіако, вдаючи, ніби все забулося, стала материною спільницею.

Та й ставлення Кікудзі до цієї жінки змінилося: він поступово звик, що Тіако ладна задовольнити будь-яку його примху, й непомітно огида перейшла в легку зневагу.

Можливо, втративши жіночу привабливість і ставши незамінною помічницею в сім'ї Кікудзі, Тіако обрала собі, відповідно до своєї вдачі, нове заняття.

В усякому разі, завдяки їхній родині Тіако здобула собі сяку-таку славу вчительки чайної церемонії.

Після батькової смерті Кікудзі навіть трохи жалів її: хто зна, можливо, цей короткочасний любовний зв'язок з батьком був першим і останнім у її житті.

Мати не виказувала до Тіако особливої ворожості. А пояснювалось це тим, що на той час її турбувала Оота-сан.

Коли помер чоловік пані Оота, батьків приятель по чайній церемонії, батько взяв на себе розпродаж чайного начиння небіжчика і зблизився з удовою.

Тікако негайно сповістила про це матір Кікудзі.

Відтоді Тікако стала її ревною спільницею. Аж надто ревною. Вона висліджувала батька, не раз заявлялася в дім пані Оота з докорами й погрозами. Здавалося, в її грудях прокинулась давно приспана ревність.

Мати, сором'язка й неспілива жінка, зовсім розгубилася від такого діяльного втручання у свої справи й жила в постійному страху перед можливим скандалом.

Тікако навіть при Кікудзі ганила пані Оота. А коли мати висловила своє невдоволення цим, Тікако заявила, що Кікудзі воно не завадить.

— А оце нещодавно, коли я їй вичитувала, її мала, виявляється, сиділа за стіною і підслуховувала... Я обурююсь, і раптом чую — за стіною хтось схлипує...

— Донька?.. — Мати насупилась.

— Атож! Їй років зо дванадцять, певно. Ні, таки в тої Оота-сан не всі вдома. Я гадала, вона висварить малу. Так ні, пішла в сусідню кімнату, повернулась з донькою, обняла її й посадила собі на коліна. Їй уявляєте, обидві артистки, старе й мале, взялися лити переді мною сльози.

— Бідолашна дитина...

— До речі, через неї можна вплинути на Оота-сан... Бо вона про матір геть усе знає. Гарненька дівчина, круглолиця. — Перевівши погляд на Кікудзі, Тікако додала: — А наш Кікудзі теж міг би сказати батькові кілька слів...

— Не розпускайте так свого язика! Він у вас повен отрути! — дорікнула мати.

— А ви собі тільки шкодите, що тримаєте отруту в собі. Ви б краще її виплюснули... Гляньте, як ви змарніли, а вона все гладшає та гладшає. Її справді десятої клепки бракує — думає, її пожаліють, якщо на людях заплаче... А знаєте, у вітальні, де вона приймає вашого чоловіка, на видноті красується фото покійного господаря! Як це ваш благовірний терпить!

І от тепер, після батькової смерті, та жінка, яку Тікако лаяла на всі заставки, з'явилася на чайну церемонію, та ще й не сама, а з донькою.

Кікудзі здригнувся, наче хтось обдав його холодною водою.

Навіть якщо повірити Тікако — мовляв, Оота-сан прийшла сьогодні без запитань, — то все одно не виключено, що після батькової смерті вони знайшли спільну мову. Напевно, Оота-сан водить свою доньку на уроки чайної церемонії в павільйоні Тікако... Ці здогади були для Кікудзі цілковитою несподіванкою.

— Якщо вам неприємно, я можу спроводити Оота-сан... — сказала Тікако, заглядаючи Кікудзі в очі.

— Мені байдуже. Та якщо вона сама здогадається піти, тим краще.

— Якби ж то вона була така догадлива, то вашому батькові й матері не довелося б зазнати стільки прикрощів.

— Кажете, вона прийшла з донькою?

Кікудзі ще жодного разу не бачив доньки Оота-сан.

«Прикро, що знайомство з дівчиною з журавлями має відбутися на очах Оота-сан... А ще гірше вперше зустрітися тут з її донькою», — подумав Кікудзі.

Надокучливий голос Тікако дратував, отож Кікудзі підвівся.

— В усякому разі, Оота-сан уже знає, що я тут. Не буду ж я тікати.

Він розсунув сьодзі поряд з токонома й, зайшовши в кімнату для чайної церемонії, сів на почесному місці.

Тікако поспішила за ним.

— Знайомтеся, Мітані-сан. Син покійного Мітані-сана, — офіційно відрекомендувала вона Кікудзі.

Кікудзі ще раз уклонився, потім підвів голову і побачив жінок.

Мабуть, він трохи збентежився, бо спочатку в його очах замерехтіли тільки яскраві кімоно, обличчя розпливалися.

Та коли Кікудзі опам'ятався, то побачив прямо перед собою пані Оота.

— О! — вигукнула вона. В її голосі вчувалася неприхована радість, яку, певно, помітили й присутні. — Ми так давно не бачилися! Пробачте, що я так довго не давала про себе знати.

Вона легенько смикнула доньку за рукав — мовляв, скоріше привітайся! Дівчина, мабуть, розгубилась, бо почервоніла й опустила очі.

Кікудзі здивувався: в поведінці пані Оота не було й крихти ворожості чи недоброзичливості. Здавалося, її переповнює радість. Видно, несподівана зустріч з Кікудзі

Її надзвичайно втішила. Її не обходило, що подумає про неї жіноче товариство.

Її донька сиділа мовчки, втупивши очі у підлогу.

Схаменувшись, пані Оота зашарілася, але не спускала лагідного, промовистого погляду з Кікудзі.

— Ви теж захоплюєтесь чайною церемонією?

— Ні, я в ній нічогосінько не тямлю.

— Невже? А я думала, у вас озветься батькова кров...

Мабуть, на пані Оота наринувли спогади, бо очі в неї зволожіли.

Кікудзі бачив її востаннє на батьковому похороні.

За цих чотири роки пані Оота майже не змінилася.

Та ж сама біла довга шия, що не пасувала до округлих плечей, та ж, як на її вік, надто молода постать. Колись і рот, і ніс здавалися Кікудзі малими порівняно з очима. А тепер, уважно придивившись, він помітив, що ніс гарний, правильної форми, а губи іноді, коли пані Оота говорила, ледь-ледь випиналися вперед.

Донька, видно, успадкувала від матері довгу шию і круглі плечі. Зате рот у неї був більший, ніж у матері, й міцно стулений. Це здалося Кікудзі дивним.

В очах, чорніших за материні, проглядав смуток.

Кинувши погляд на зотлілі вуглини у вогнищі, Тікако сказала:

— Інамура-сан, ви не могли б почастувати чаєм Мітані-сана? Здається, ваша черга ще не пройшла.

— Будь ласка.

Дівчина з журавлями на фуросікі підвелася.

Кікудзі помітив, що вона сиділа біля пані Оота. Однак, побачивши ту з донькою, він уже не наважувався глянути на цю дівчину.

Звелівши доньці Інамури подати чай, Тікако, видно, хотіла звернути на неї увагу Кікудзі.

Зупинившись перед чайником, дівчина обернулася до Тікако.

— А в якій чашці?

— Справді... — завагалася Тікако. — Може, в оцій «орібе»?¹ Мені подарував її покійний Мітані-сан. Це його улюблена чашка.

Кікудзі добре пам'ятав чашку, яка зараз стояла перед дівчиною. Справді батько нею завжди користувався. А перейшла вона до нього від удови Оота.

¹ «Орібе» — чашка в стилі Орібе Фурута, відомого майстра чайної церемонії XVI століття.

Бідолашна пані Оота! Чи могла вона сподіватися, що чашка її покійного чоловіка перекочує від батька Кікудзі до... Тікако?

Кікудзі вразила бездушність Тікако.

Зрештою, і пані Оота не відзначалася особливою тактовністю.

На тлі заплутаного, невиразного минулого двох літніх жінок донька Інамури, що зосереджено готувала чай, видалася Кікудзі напрочуд гарною.

III

Дівчина з журавлями на фуросікі й не здогадувалася, що Тікако вирішила показати її Кікудзі.

Спокійно, без зайвої сором'язливості вона приготувала чай і піднесла його Кікудзі.

Випивши чай, Кікудзі глянув на чашку. Це була чорна орібе: на одному боці, в білій поливі, був нанесений чорний візерунок — паростки папороті.

— Ви, мабуть, пам'ятаєте її? — запитала Тікако.

— Начебто... — непевно відповів Кікудзі, опускаючи чашку.

— Пагінці папороті викликають у пам'яті гірську місцевість, правда? Ця чашка особливо годиться для ранньої весни. Ваш батько пив із неї саме в таку пору... Тепер вона, звичайно, трохи не по сезону, але для вас, Кікудзі-сан...

— Та що ви!.. Для такої чашки нічого не значить, що нею користувався мій батько... В неї така багата історія! Її, мабуть, передавали з покоління в покоління від самого Рікю з епохи Момояма¹. Протягом кількох сотень років не один знавець чайної церемонії дбайливо зберігав її для нащадків, — сказав Кікудзі, намагаючись забути, як людські долі переплелися навколо цієї чашки.

Чашка від пана Оота перейшла до його вдови, від неї — до батька Кікудзі, а від батька — до Тікако. З них двоє — чоловіки — померли, а жінки тут, на чайній церемонії. Вже цього досить, щоб визнати долю чашки незвичайною.

Цю чашку брали руки пані Оота і її доньки, Тікако

¹ Сен-но Рікю (1521—1591) — видатний майстер чайної церемонії; епоха Момояма — 1574—1602 рр.

й доньки Інамурі, та й інших дівчат; її країв торкалися їхні губи.

— Я б теж хотіла випити з цієї чашки. Останнього разу я пила з іншої,— раптом сказала пані Оота.

Кікудзі її слова знову неприємно вразили: що з нею — з глузду з'їхала чи совсім сорому позбулася?

На її доньку, що не сміла підвести очей, жаль було й дивитися.

Інамура приготувала чай і для пані Оота. Всі дивилися на дівчину. Вона, певно, не здогадувалася, які пристрасті вирують навколо чашки. Завченими рухами виконувала чайний обряд.

Робила все щиро, без жодної манірності. Від її стрункої постаті віяло благородством.

На сьодзі позад дівчини падала тінь від молодого листа, а її яскраве кімоно немов світилося м'яким відбитим сяйвом. Волосся теж ніби промінилося.

Як для чайної церемонії в кімнаті було надто видно, зате світло підкреслювало вроду дівчини. Її шовкова серветка, червона, як полум'я, вражала не так м'якістю, як свіжістю. Здавалось, у руках дівчини розпускається червона квітка.

Кікудзі здавалось, ніби навколо дівчини от-от закружляють невеличкі білі журавлики.

Пані Оота взяла орібе в руки.

— Зелений чай у чорній чашці — яка це краса! Мимоволі спливають у пам'яті зелені весняні бруньки... — сказала вона. А про те, що ця чашка належала її чоловікові, не проходила й словом.

Потім почався традиційний огляд чайного начиння. Дівчата не дуже на цьому розумілися, а тому слухали дещо з пояснень Тікако.

Глечик і бамбуковий черпачок теж належали батькові Кікудзі, але Тікако про це не згадала, Кікудзі промовчав і собі.

Поки Кікудзі сидів і дивився, як розходяться дівчата, до нього підійшла пані Оота.

— Пробачте мою недавню нечемність! Ви не сердитесь на мене?.. Коли я вас побачила, на мене наринували спогади...

— Умгу...

— Як ви змужніли! — З її очей, здавалось, от-от бризнуть сльози. — Так-так... От і ваша мати... Я навіть вирішила піти на похорон, та не посміла...

Кікудзі скривився.

— Спочатку батько... а за ним і мати... Ви, мабуть, дуже самотні...

— Атож...

— Ще не збираєтесь додому?

— Побуду ще трохи...

— Я б так хотіла коли-небудь поговорити з вами...

З сусідньої кімнати гукнула Тікако:

— Кікудзі-сан!

Пані Оота неохоче підвелася. У саду на неї чекала донька.

Вони вклонилися на прощання й пішли. В очах доньки було благання.

У суміжній кімнаті Тікако з кількома найулюбленишими ученицями й служницею наводила лад.

— Що вам казала Оота-сан?

— Нічого особливого...

— Остерігайтеся цієї особи. В неї слова ласкаві, та думки лукаві...

— А проте у вас вона ніби частий гість? Відколи це? — вколов Кікудзі.

На Кікудзі ніби війнуло отруйними випарами, і він швидко вийшов.

Тікако подалась за ним.

— То як? Гарна дівчина?

— Гарна... Та вона б сподобалася мені ще більше, якби я зустрівся з нею десь-інде, де не було б ні вас, ні пані Оота, де не витав би дух мого батька.

— І вас турбують такі дрібниці? Оота-сан не має до неї жодного відношення.

— Можливо... Але мені незручно перед дівчиною.

— Чому?.. Якщо Оота-сан вам дошкулила, то я, звичайно, прошу пробачення... Хоч я її і не запрошувала... Тож можете бути певні, що донька Інамури не має нічого спільного з Оота-сан.

— А тепер бувайте...

Кікудзі підвівся. Якби він не урвав розмови, то Тікако, мабуть, не так скоро відчепилася б від нього.

Лишившись на самоті, Кікудзі помітив, що дика азалія на схилі гори вбралася в пуп'янки. Він глибоко вдихнув повітря.

Кікудзі сердився на себе за те, що спокусився на лист Тікако. Зате дівчина з журавлями на фуросікі не йшла з думок.

Зустріч з двома батьковими коханками не справила гнітючого враження, певно, тому, що Кікудзі побачив доньку Інамури.

Однак, згадавши, що ці жінки живуть собі й балакають про покійних батьків, Кікудзі відчув, як його повнить гнів. Перед очима спливла огидна родима пляма на грудях Тікако.

Знявши шапку, Кікудзі поволі простував назустріч вечірньому вітру, що хвилями пробігав по молодому листю.

Ще здалеку він помітив, що в тіні храмових воріт стоїть пані Оота.

Кікудзі озирнувся, гарячково думаючи, як би її обминути. Якщо видряпатися на будь-який пагорб обабіч дороги, то, напевно, можна було б вибратися з території храму, не проходячи через ворота...

Однак Кікудзі пішов прямо. Обличчя його напружилось.

Вдова поспішила йому назустріч, її шоки паленіли.

— Я вас чекала, хотіла ще раз побачити... Може, це й зухвало, але... я не могла інакше... Хтозна-коли ми ще зустрінемося.

— А де ж ваша донька?

— Фуміко пішла з подругою...

— А вона знає, що її мати чекає на мене? — спитав Кікудзі.

— Знає. — Глянула йому прямо в вічі пані Оота.

— Мабуть, їй неприємно... Вона ніби й не сподівалася побачити мене на чайній церемонії. Мені аж стало жаль її...

Кікудзі підбирав слова так, щоб вони були й одвертими, й не дуже різкими.

Пані Оота щиро визнала:

— Так, їй було тяжко зустрітися з вами.

— Певно, тому, що вона настраждалася через мого батька.

Кікудзі хотів додати: «Так само, як і я через вас», — але стримався.

— Та що ви! Ваш батько завжди був лагідний до неї... Я хотіла б коли-небудь докладно розповісти вам про це... Щоправда, спочатку Фуміко цуралася його, хоч як батько намагався прихилити її до себе. Та от наприкінці війни, коли почастішали повітряні нальоти, її ставлення до батька раптом перемінилось. Не знаю, що з нею сталося, але несподівано вона почала піклуватися про

нього... Роздобувала для нього і курятину, і свіжу рибу. А куди тільки не ходила по рис! Уявляєте, яка вона була відчайдушна, адже тоді людину на кожному кроці підстерігала смерть... Ваш батько не міг надивуватися, чому це вона раптом стала такою доброю. Та й я дивувалась тій переміні... Вкрай зворушена, я тільки дивилася на доньку й відчувала докори сумління...

Аж тепер Кікудзі збагнув, що в ті важкі часи благодійницею їхнього дому була Фуміко. Невже подарунки, які іноді несподівано приносив батько, роздобувала саме вона?

— Я й сама до пуття не збагну, чому Фуміко так різко перемінилася. Може, тому, що всім нам тоді загрожувала небезпека. А може, вона мене жаліла, тому так ревно доглядала вашого батька.

Очевидно, Фуміко бачила, як серед воєнних злигоднів її мати чіпляється за свою любов до батька Кікудзі. Без сумніву, вона багато пережила, якщо зуміла відійти від минулого — забути свого покійного батька — й перейнятися теперішньою матірною долею.

— Ви помітили перстень на руці Фуміко?

— Ні.

— То подарунок вашого батька. Він нерідко йшов від нас додому й під час повітряної тривоги. Тоді Фуміко завжди його проводжала, і ніхто не міг її відрадити. Бо, мовляв, дорогою все може трапитися... Та одного разу вона не повернулася того ж вечора. Добре, думаю собі, якщо у вас заночувала... А раптом обоє загинули?.. Вранці вона прийшла, розповіла, що провела батька аж до воріт, а на зворотному шляху пересиділа ніч в якомусь бомбосховищі. Коли наступного разу ваш батько навідався до нас, то щиро подякував Фуміко й подарував на згадку про той випадок перстень... Йй, певно, було незручно вам його показувати.

Кікудзі слухав, а в душі наростала неприязнь до пані Оота. Невже вона хоче викликати співчуття до себе?

А проте ненависті й ворожості до неї Кікудзі не відчув. У ній була якась теплота, що відганяла геть його настоженість.

А чи не клопоталася Фуміко про батька Кікудзі тому, що переживала за свою матір?

Кікудзі здалося, що, розповідаючи про доньку, пані Оота насправді розповідає про власну любов.

Очевидно, їй кортіло вилити комусь душу. Вона наче забула, що перед нею не її коханець, а його син. В її очах було стільки любові, що можна було подумати, ніби вона розмовляє не з Кікудзі, а з покійним батьком.

Ворожість, яку Кікудзі з матір'ю відчував до пані Оота, не те щоб цілком зникла, а якось зблякла. Іноді йому навіть здавалося, ніби вона його любила, бо ж він і батько — одне й те саме... З голови не виходила спокуслива думка, що він давно знає цю жінку.

Аж тепер Кікудзі збагнув, чому батько так швидко порвав стосунки з Тікако, а пані Оота не залишив до самої смерті. «Напевне, Тікако й досі знущається зі своєї суперниці», — подумав Кікудзі. В ньому раптом прокинулася жорстокість — йому захотілося дошкулити пані Оота якомога болючіше.

— А ви ніби досить частенько буваєте на чайних церемоніях у Курімото-сан? Як це розуміти? Вона ж вам стільки попсувала крові...

— Правда ваша... Я одержала від неї листа, коли ваш батько помер... А мені тоді було так важко, так сумно... — Пані Оота опустила голову.

— А донька завжди ходить з вами?

— Ні, не завжди. Іноді.

Вони перетнули залізничну колію, проминули станцію Північна Камакура і рушили до гори, що височіла навпроти храму Енгакудзі.

IV

Вдова Оота була старша за Кікудзі років на двадцять — їй тепер було десь років сорок п'ять, — та йому здавалося, ніби він тримає в обіймах набагато молодшу за себе дівчину.

Кікудзі поділяв з нею задоволення, яке давала їй досвідченість, не відчуваючи скутості, властивої молодому парубкові.

Він уперше зрозумів, на що здатна закохана жінка, а також на що здатен він сам. Кікудзі вразило власне пробудження. Він ніколи й не уявляв, що жінка може бути такою піддатливою, покірною і водночас такою спокусливою. Йому здавалося, мовби він тоне в теплих запахах її тіла.

Раніше інтимна близькість з жінкою кінчалася для нього чимось схожим на огиду. А от цього разу, коли її, здавалось, саме й треба було сподіватися, Кікудзі відчув солодке задоволення.

Звичайно в такі хвилини він намагався відсунутися від жінки, а тепер усе було навпаки: він втішався теплом її жагучого тіла. З ним ще не траплялось, щоб пристрасть накочувалася на нього хвилями. Ті хвилі заколисували його, і в напівдрімоті він наче відчував задоволення переможця, якому рабиня обмиває ноги.

Водночас від неї віяло чимось материнським.

Втягнувши голову в плечі, Кікудзі несподівано запитав:

— А ви знаєте, у Курімото ось тут велика родима пляма?

Він одразу відчув недоречність своїх слів, але розслабленим мозком не міг збагнути, що таким чином завинив перед Тікако.

— Ось тут вона покриває груди...— додав Кікудзі, просягнувши руку до пані Оота.

Щось наче смикало випалити ці слова, ніби кортіло заперечити самому собі й дошкулити пані Оота. А може, таким способом Кікудзі хотів приховати своє збентеження від того, що хоче глянути на те місце, де в Курімото родима пляма.

— Ні, не треба.— Пані Оота поволі запнула кімоно. Здавалося, вона все-таки чогось не розуміє.— Вперше чую. А хіба з-під кімоно її видно?

— Чому ж ні?

— Та невже?

— А хіба ось тут її не було б видно?..

— Отакої! Може, хочете перевірити, чи і в мене немає такої плями?

— Та ні... Цікаво, що відчувала б жінка ось зараз, якби в неї була така пляма?..

— Де? Тут? — Пані Оота глянула на груди.— І що це вам спало в голову? Хіба вам не все одно?

Пані Оота нелегко було розворушити. Отрута, яку виплюснув Кікудзі, її не зачепила. Зате сам він відчув, як вона проникла в його душу.

— Ви так гадаєте? А я от побачив цю пляму тільки раз, коли мені було років вісім, і досі вона в мене перед очима.

— Чого це?

— Думаю, що й вам ця пляма далася взнаки. Хіба Курімото не дошкуляла вам навіть удома, вдаючи, що захищає мої і материні інтереси?

Пані Оота кивнула й трохи відсунулася від Кікудзі. Він пригорнув її до себе.

— А я гадаю, вона й на мить не забувала про свою пляму, й тому була така злюща.

— Та що ви кажете! Який жах!

— А що, можливо, вона хотіла помститися батькові!..

— За віщо?

— Бо, певно, вважала, що всі її нещастя — постійне приниження і врешті-решт розрив із батьком — від родимої плями.

— Прошу вас, годі про це. Неприємно.

Видно, пані Оота так і не могла зрозуміти до кінця зловісної ролі родимої плями.

— Курімото-сан живе собі тепер спокійно й ніяка пляма не заважає їй. Всі її страждання вже позаду.

— А хіба страждання не завдають душевних ран?

— Минає час і минуле з його стражданнями будить у наших душах солодкі спомини...

Пані Оота говорила наче в нестямі.

Раптом Кікудзі випалив те, чого й не збирався казати:

— На чайній церемонії поряд з вами сиділа дівчина...

— Юкіко-сан? Донька Інамури...

— Курімото запросила мене вмисне, щоб показати цю дівчину...

— Он як! — Великі очі пані Оота розширились і втупились у Кікудзі. — Виходить, це були ваші оглядини? А я й не здогадувалась...

— Та які там оглядини...

— Як же так... І після оглядин... ми...

З очей пані Оота закапали на подушку сльози. Її плечі затремтіли.

— Як гидко! Як гидко!.. Чому ж ви не сказали раніше?

Жінка схлипувала, уткнувшись у подушку.

Кікудзі зовсім не сподівався такого.

— Гидко-то гидко... Але з оглядинами це не пов'язане, — впевнено мовив Кікудзі.

Перед його очима зненацька сплила постать дівчини, що подавала чай. І рожеве фуросікі з журавлями.

В цю хвилину Кікудзі було неприємно дивитися на заплакану пані Оота.

— Як гидко!.. Я грішниця!.. Такий сором!..— Її круглі плечі тряслися.

Кікудзі не каюся, бо тоді відчув би до себе огиду. Якщо навіть не через оглядини, то через те, що жінка була колись батьковою коханкою.

Але до останньої хвилини Кікудзі ні в чому не каюся і не відчував ніякої огиди.

Він і сам гаразд не пам'ятає, як усе сталося... Знає тільки, що зовсім просто й природно. От вона зараз плаче й, мабуть, кається, що спокусила його... Та хіба вона його звабила? Такого він не пригадує. Просто вони потяглися одне до одного, не відчуваючи ніякого внутрішнього опору. А про якісь моральні міркування нічого й казати.

Вони піднялися на пагорб навпроти храму Енгакудзі, зайшли в готель і разом повечеряли. Певно, тому, що пані Оота не вгаваючи розповідала про батька, Кікудзі не мав особливого бажання її слухати. Але вона цього не помічала, віддавшись приємним спогадам. Пані Оота так тепло розповідала про батька, що Кікудзі проїнявся до неї ніжністю, відчув, як його охоплює пристрасть.

А ще Кікудзі здалося, що батько був з нею щасливий.

О, ця теплота... Якщо й сталося щось огидне, то почалося воно з цієї теплоти. Кікудзі пропустив мить, коли ще міг звільнитися від пані Оота, й віддався приємному душевному розслабленню.

І все ж у глибині його серця залишався неприємний осад. Мабуть, щоб позбутися його, Кікудзі й бризнув отрутою — заговорив про Тітако й доньку Інамури.

Отрута була надто сильна, і в Кікудзі почала прокидатися відразу до самого себе. Та зараз було не до каяття: воно могло тільки посилити огиду до себе й вилитися в потік жорстоких слів проти пані Оота.

— Давайте забудемо про все, — проказала пані Оота. — Нічого не було, нічого не сталося.

— Ви тільки згадали про батька...

— Ой! — вона злякано підвела голову. Від плачу її повіки почервоніли. Навіть білки помутніли. В розширених зіницях Кікудзі помітив легку тінь недавньої знемоги. — Я навіть заперечити не можу... Несчасна я жінка!..

— Неправда! Ви все забули! — Кікудзі грубо розірнув кімоно на її грудях. — Інша річ, якби у вас була родима пляма... Таке не забувається...

Навіть Кікудзі приголомшили власні слова.

— Ні-ні! Не треба!.. Я вже не молода...

Ошкіривши зуби, Кікудзі припав до її грудей.

Знову, як і раніше, наринала тепла хвиля.

А потім Кікудзі спокійно заснув.

Уві сні він почув пташине щебетання. Йому здалося, ніби вперше в житті його розбудили пташині голоси.

Вранішній туман зросив зелені дерева й, ніби проникнувши під череп, промив мозок Кікудзі. В голові не зосталося жодної думки.

Пані Оота лежала спиною до Кікудзі. «Дивно, коли це вона відвернулася?» — подумав він, і зіпершись на лікоть, глянув на обличчя жінки, огорнуте ранковою сутінню.

V

Минуло з півмісяця після чайної церемонії в Тікако. Одного дня до Кікудзі завітала донька пані Оота.

Провівши її у вітальню, Кікудзі заметушився — відкрив буфет і сам розіслав на тарілці тістечка. Йому не давала спокою думка: Фуміко прийшла сама чи з матір'ю? Може, пані Оота не наважилась зайти всередину і жде надворі?..

Коли Кікудзі з'явився на порозі вітальні, дівчина встала з крісла. Йому впало в очі, що її голова опущена, а уста з випуклою нижньою губою міцно стиснуті.

— Пробачте, що змусив вас чекати.

Кікудзі пройшов за спиною дівчини й розчинив скляні двері в сад.

Проходячи мимо неї, він уловив ледь відчутний запах білих півоній у глечичку. Дівчина зіщулилась, нахиливши вперед круглі плечі.

— Прошу,— сказав Кікудзі й першим опустився в крісло.

Дивна річ, він цілком заспокоївся. Певно, тому, що в образі Фуміко побачив її матір.

— Мені незручно, я прийшла так несподівано...— промовила вона, не підводячи голови.

— Та що ви!.. Я радий, що ви знайшли дорогу.

— Так...

Кікудзі раптом пригадав: адже під час повітряної тривоги вона проводжала батька до самих воріт! Про це

йому розповіла пані Оота після чайної церемонії біля храму Енгакудзі.

Він хотів нагадати про це, але стримався, тільки глянув на дівчину.

Йому стало тепло, як від гарячої води — на нього нарінули хвилі пані Оота. Кікудзі згадав, як покірно вона віддавалась йому, як на нього находило заспокоєння.

Можливо, те заспокоєння було причиною того, що зараз Кікудзі не відчував остраху перед Фуміко. Однак глянути їй в очі він не наважився.

— Я... — Дівчина запнула й підвела голову. — Я прийшла вас просити... за матір...

Кікудзі затамував віддих.

— Прошу вас, пробачте їй!

— Пробачити?.. За віщо?.. — Приголомшений Кікудзі збагнув, що в пані Оота немає таємниць від доньки. — Якщо й пробачити комусь, то тільки мені.

— І за батька пробачте...

— Якщо вже зайшлося про це, то за батька треба було б просити пробачення... Але ж моєї матері нема на світі... Тож і ні в кого...

— Я часто думаю: невже моя мати винна в передчасній смерті вашого батька... та й матері?.. Я про це їй недавно сказала.

— І даремно! Хоч би ви пожаліли її.

— Було б краще, якби раніше вмерла моя мати...

Здавалося, Фуміко не знає, куди подітися від сорому.

Та раптом до Кікудзі дійшло, що це ж вона говорить про нього! Якою ганьбою, яким приниженням обернувся для неї той випадок!

— Прошу вас, пробачте їй! — розпачливо благала дівчина.

— Йдеться зовсім не про те, — з притиском сказав Кікудзі. — В усякому разі, я вдячний вашій матері.

— Це мати в усьому винна! Вона страшна жінка! Облиште її!.. Хай вона вас не турбує... — Фуміко майже захищалася, голос її тремтів. — Забудьте її, благаю!

Кікудзі зрозумів, який зміст вона вклала в слово «пробачити». Мовляв, не тільки пробачити, а й покинути, забути...

— І ще... Не дзвоніть їй по телефону...

Щоки у Фуміко паніли. Долаючи сором, вона підняла голову й глянула на Кікудзі. На очах її блищали сльози.

В тих широких чорних очах зовсім не було гніву — саме благання.

— Я вас розумію. Пробачте! — сказав Кікудзі.

— Я вас благаю!..— Рум'янець залив не тільки її щоки, а й довгу шию й добирався вже до білої облямівки коміра, що підкреслювала красу тієї шиї.— Мама обіцяла вам прийти, але не прийшла. Це я її не пустила. Вона будь-що хотіла вийти з дому, та я обняла її і затримала...

Вона заспокоїлась і вже говорила рівним голосом. -

Кікудзі дзвонив удові Оота на третій день після тієї ночі. Відчувалося, що вона страшенно зраділа. Вони домовилися зустрітись у кафе, та вона не прийшла.

Відтоді він з нею не бачився.

— Пізніше я її жаліла, але тієї хвилини була сама не своя, тільки хотіла будь-що затримати її. Вона мене просить: Фумі-тян, хоч передай, що я не прийду... Я підійшла до телефону, зняла трубку, а слова не вимовлю. Мати дивиться на телефон, а сльози кап-кап... Певно, їй здалося, що ви, Мітані-сан, взяли трубку. Отака моя мати...

Запала мовчанка. Потім Кікудзі сказав:

— А чому тоді, після чайної церемонії, ви залишили матір? Ви ж знали, що вона чекає мене.

— Бо я хотіла, щоб ви переконалися, що мати не така вже й погана...

Фуміко понурила очі. Невеличкий, гарної форми ніс, повні губи. Ніжний овал обличчя, як у матері.

— Я давно знав, що в пані Оота є донька. Іноді навіть уявляв собі, як ми з нею розмовляємо про мого батька...

Фуміко кивнула.

— Я теж інколи про це думала.

«Якби між Оота-сан і мною нічого не було, я міг би невимушено розмовляти з цією дівчиною про мого батька», — подумав Кікудзі.

Але саме тому, що між ними щось було, він тепер щиро простив пані Оота і не осуджував батька за зв'язок з нею. «А може, це жахливо?»

Мабуть, Фуміко подумала, що засиділась, бо раптом стрепенулась і підвелася з крісла.

Кікудзі пішов її проводити.

— От було б добре, якби нам випала часина спокійно поговорити про благородну вдачу вашої матері. Та й про мого батька...

Кікудзі відчув, що трохи перестарався. Та він не кривив душею, бо справді так думав.

— Атож... А ви незабаром одружитесь... Це правда?

— Я?..

— Так... Мені казала мати... З Юкіко Інамурою. Ви ж були на оглядинах?

— Не зовсім так...

Одразу за ворітьми дорога спадала вниз. Десь на середині схилу вона починала звиватися, і звідти, якщо обернутися, можна було бачити лише вершини дерев навколо дому Кікудзі.

Слова Фуміко нагадали йому про дівчину з журавлями. Фуміко спинилась і попрощалася.

Кікудзі обернувся й пішов назад схилом угору.

Вечірня заграва над лісом

I

Тікако подзвонила Кікудзі в контору:

— Ви з роботи йтимете додому?

Власне, він нікуди заходити не збирався, та цього разу скривився.

— Не знаю...

— Прошу вас, прийдіть сьогодні раніше. Заради пам'яті вашого батька. Саме цього дня він щороку влаштовував чайну церемонію. Коли я про це згадала, то вже не могла всидіти на місці...

Кікудзі мовчав.

— Алло!.. Алло!.. Поки я прибирала, мені захотілося хоч щось приготувати...

— А де ви зараз?

— У вас, у вас дома... Пробачте, забула відразу сказати.

Ця новина приголомшила Кікудзі.

— Я собі пригадала той день і вже не могла всидіти... Побачила, що не заспокоюсь, поки не приберу в чайному павільйоні. Треба було подзвонити раніше, та я боялась, що ви будете проти...

Після батькової смерті чайний павільйон запустів.

Тільки мати іноді заходила туди й сиділа на самоті. Вогню вона не запалювала, а приносила з собою чайник з окропом. Кікудзі непокоївся, коли мати замикалася в чайному павільйоні. Про що вона там думала? Кікудзі не раз думав піти разом з нею, та все не заходив. При батькові в павільйоні порядкувала Тікако. Мати була там рідкою гостею.

Після материнної смерті чайний павільйон стояв замкнутий. Лише кілька разів на рік його провітрювала стара служниця.

— Ви давно його прибирали? Бо скільки я не проти-рала татамі, вони тхнуть пліснявою... — Голос Тікако став зухвалим. — Поки я прибирала, мені закортіло щось приготувати... Закортіти-то закортіло, але на ваших запасах не розженешся... А все-таки я дещо придумала... Отож прошу, щоб ви відразу прийшли додому.

— Гм... Казна-що!

— Самому, певно, вам буде сумно. Може б, ви привели з собою кількох товаришів з роботи?

— Марна справа! На чайній церемонії тут ніхто не розуміється.

— От і добре, що не розуміються! Вона ж буде скромна, нашвидкуруч. Нехай прийдуть, розважаться...

— Нічого не вийде! — випалив Кікудзі.

— Невже? Шкода! Що ж його робити? Може, покликати когось з батькових приятелів по чайній церемонії?.. Теж не годиться... Тоді, може, доньку Інамури?

— Це ж несерйозно!.. Нічого не треба!

— Чому? Що ж тут поганого? Інамури до вас ставляться прихильно, і ви матимете нагоду зустрітися з дівчиною, поговорити з нею наодинці. Якщо вона прийме ваше запрошення, значить, усе йде, як слід...

— Нічого я не хочу! — Кікудзі перехопило дух. — І взагалі, киньте з цим возитися! Я все одно не прийду додому!..

— Ну, добре, добре... А втім, це не телефонна розмова. Поговоримо пізніше. В усякому разі, вам треба якомога швидше прийти додому.

— Що значить — треба? Я нічого не хочу знати!

— Ну гаразд... Тоді вважайте, що я все роблю на власний розсуд.

Настирливий голос Тікако дратував.

Мимохіть перед очима Кікудзі знову сплила велика родима пляма, що захоплювала половину грудей Тікако.

У голові загуло, як у чайному павільйоні, що його шкребла й мила Тікако. Наче аж по душі дер шурхіт віника й чвакання мокрої ганчірки.

В грудях Кікудзі оживала колишня ненависть. От нахабство! Його немає вдома, а вона забралася в кухню й там хазяйнує!

Нехай би прибрала чайний павільйон, поставила свіжі квіти в глечик — ще можна б миритися. Все ж таки заради пам'яті батька! А так...

Та крізь морок гніву пробився промінь світла — образ доньки Інамурів.

Цілком природно, що після батькової смерті Тікако поступово відходила від родини Кікудзі. Невже тепер вона хоче знову втертися в його довір'я, використавши Юкіко як приманку?

Як завжди, її голос по телефону був вкрадливий, здатний викликати посмішку і водночас приспати увагу. А ще в його настирливому тоні відчувалася погроза.

«Я сприйняв його як погрозу, мабуть, тому, що сам слабкий», — зробив висновок Кікудзі. Через власну слабкість він не зміг дати Тікако гідної відсічі.

А вона, намацавши його слабинку, мабуть, уже святкує перемогу...

Кікудзі вийшов з контори, рушив по Гіндзі, потім забрів у тісну пивничку.

Ясна річ, йому доведеться піти додому, як і домагалася Тікако. Усвідомлення того, що в ньому легко знайти вразливе місце, тягарем лягло на душу.

Та навряд чи Тікако дізналася, що після чайної церемонії в храмі Енгакудзі пані Оота й Кікудзі ночували в готелі... Хіба вона з нею зустрічалася?

Нав'язливий голос Тікако по телефону викликав підозру, що за її нахабством приховується щось більше.

А може, це вона таким способом намагається зблизити його з Юкіко?..

І в пивничці Кікудзі не міг заспокоїтися. Його потягло додому, і він сів на електричку.

Коли після кварталу Юракутьо поїзд уже наближався до Центрального токійського вокзалу, увагу Кікудзі привернула алея, обсаджена високими деревами.

Алея ця, що пролягала зі сходу на захід майже перпендикулярно до залізничної колії, у променях надвечірнього сонця виблискувала сліпучо, як полірований метал. Дерева Кікудзі бачив проти світла, а тому їхня зелень

видалася йому густою і темною, а тінь прохолодною. Ряснолисте гілля нависало над дорогою. Обабіч тяглися ряди міцних будівель у європейському стилі.

Та дивна річ, навколо все наче вимерло — ніде ні душі, ні машини. Тільки безлюдна алея, а вдалині — стіни імператорського палацу.

Цієї чарівної надвечірньої пори з вікна переповненого вагона вона видалася Кікудзі куточком якоїсь далекої заморської країни.

Він раптом уявив собі, що тинистою алеєю йде Юкіко з вузликом, загорнутим у рожеве кресдешинове фуросікі з білими журавлями.

На Кікудзі війнуло свіжістю.

А коли він подумав, що, може, дівчина жде в його домі, в нього солодко зайшлося серце.

Та чому ж Тікако спочатку хотіла, щоб він привів своїх товаришів, а лише тоді, як Кікудзі відмовився, запропонувала запросити Юкіко? Невже вона заздалегідь надумала її покликати? Кікудзі не міг нічого второпати.

Коли він повернувся додому, Тікако вибігла зустрічати його в передпокій.

— Ви самі?

Кікудзі кивнув.

— От і добре, що самі! Вас уже чекають. — Вона підійшла і взяла в нього шапку й портфель. — Ви, певно, кудись заходили?..

«Невже по мені видно, що я пив?» — подумав Кікудзі.

— Де ви були? Я дзвонила вам ще раз на роботу. Мені сказали, що ви вже пішли. Я прикинула, скільки часу треба на дорогу...

— Ви мене дивуєте!

Бач, а про те, що самовільно забралася в дім і порядкує, ні слова!

Тікако пішла вслід за Кікудзі, щоб допомогти йому переодягтися. Вона потяглася до кімоно, яке подала служниця.

— Не треба! Я сам.

Він скинув піджак і, щоб спекатися її, поспішив у гардеробну.

Вона вже сиділа й чекала його.

— Ох, ви, одинаки!.. Які ви молодці!..

— Атож...

— І не хочеться вам махнути рукою на своє неодоладне життя?..

— Я дечого навчився на гіркому досвіді мого батька...

На хвилину погляд Тіако спинився на Кікудзі.

Тіако була в халаті служниці, що колись належав матері. Вона засукала рукави — від зап'ястя руки були на диво білі й повні, в ліктях наче перетягнуті ниткою. Кікудзі не сподівався, що вони в неї такі м'язисті.

— Гадаю, найкраще буде в павільйоні. Я тим часом провела дівчину до вітальні,— трохи офіційно повідомила Тіако.

— Я не певен, чи є в павільйоні електричне світло. Щось не пригадую, щоб там коли-небудь горіла лампочка.

— Тоді запалимо свічки. Це ще цікавіше.

— Ні в якому разі!

Немов згадуючи, Тіако розповідала:

— Так от, коли я подзвонила, Юкіко спитала: прийти з мамою? А я кажу: будь ласка, вдвох було б іще краще... Та матір затримали якісь справи, отож ми вирішили, що Юкіко прийде сама.

— Хто — ми? Це ви все вирішуєте на свій розсуд! Не вже чемно запрошувати в гості без попередження?

— Я розумію... Але дівчина вже тут, і забудьмо про мою нечемність.

— Чому?

— А от чому! Дівчина прийшла, значить, ви її цікавите. І хай вас не обходить, як я цього досягла. Коли все втрясється, ви будете сміятися: от, мовляв, Курімото — дивна жінка! Я по собі знаю, що важливо залагодити справу, а як — неістотно.

Тіако говорила самовпевнено, мовби читала думки Кікудзі.

— А з її батьками ви розмовляли?

— Аякже! Звичайно.

Вона ніби хотіла сказати: «Чого ж ти зволікаєш! Вирішуй!»

Кікудзі вийшов на галерею і попростував до вітальні. Проходячи мимо гранатового дерева, спробував перемінити вираз обличчя. Бо ж не годиться показувати дівчині, що ти не радий її приходу.

Темна тінь гранатового дерева викликала в уяві родину пляму на грудях Тіако. Кікудзі труснув головою, немов проганяючи це видиво. На кам'яну доріжку перед вітальною лягли останні відблиски надвечірнього сонця.

Сьодзі у вітальні були широко розсунуті, Юкіко сиділа майже на порозі кімнати.

Здавалося, від неї струменить якесь сяйво й освічує тьмяні закутки просторої вітальні.

У токонома в плоскій вазі стояли жовті болотяні півники.

А на обі дівчини були вибиті білі борові півники. Випадковість?.. Навряд, бо півники — поширений символ раннього літа.

В токонома стояли не білі півники, а жовті болотяні, з високими стеблами й довгим шпичастим листям. Було видно, що Тікако їх щойно поставила.

II

Наступного дня, в неділю, йшов дощ.

Після обіду Кікудзі зайшов у павільйон — прибрати трохи після вчорашньої чайної церемонії.

А ще його вабила туди згадка про Юкіко — а раптом у павільйоні лишився вчорашній аромат?

Звелівши служниці подати йому парасольку, він уже спускався з вітальні на кам'яні плити садової доріжки, як помітив, що ринва продірявилась і дощова вода хлюпає на землю біля гранатового дерева.

— Треба полагодити, — мовив Кікудзі служниці.

— Авжеж, треба.

Кікудзі згадав, що дощовими ночами цей хлюпінг не давав йому заснути.

— Якщо візьмешся лагодити одне, то виявиться, що й інше прогнило. Краще вже продати, поки будинок ще не завалився.

— Тепер усі, в кого великі будинки, так вважають. Ось і вчора панночка дивувалася, що у вас такий просторий дім. Напевне, збирається у вас жити.

Служниця мовби хотіла сказати: «Не продавайте будинок».

— Чогось наговорила учителька Курімото?

— Так. Коли панночка прийшла, пані вчителька все їй показала, всюди поводи́ла.

— Ще цього не вистачало!

А вчора Юкіко про це навіть і словом не проходила.

Кікудзі думав, що вчора вона пройшла тільки з вітальні

до чайного павільйону, а тому сьогодні вирішив піти по її слідах.

Вчора йому не спалося.

Йому здавалося, що в павільйоні витає запах Юкіко, і він ладен був серед ночі встати й піти туди.

«Вона для мене недосяжна»,— думав Кікудзі, силкуючись заснути.

А тепер його вразило, що ця сама недосяжна дівчина разом з Тікако спокійно оглядала його оселю.

Кікудзі наказав служниці принести в павільйон жару, а сам рушив кам'яною доріжкою в глибину саду.

Тікако мешкала в Північній Камакура і вчора пішла додому разом з Юкіко, доручивши служниці прибрати посуд.

Власне, прибрати було нічого — чайне начиння і так стояло в кутку, та Кікудзі виразно не уявляв собі, куди його скласти.

— Тікако знає, куди його поставити,— промимрив він, зупинившись перед токонома.

На стіні висіла мініатюра Содацу¹ з портретом стародавнього поета, окресленим легкими штрихами блідою тушшю.

Вчора Юкіко спитала:

— Хто це?

Кікудзі не міг відповісти.

— Справді, хто ж це?.. Віршів нема, і я не можу впізнати. Ці поети такі схожі один на одного.

— Певно, Мунеюкі²,— втруtilась Тікако.— Картину намальовано до вірша: «І сосна вічнозелена весною наче молодіє». Щоправда, зараз вона трохи не відповідає порі року. Ваш батько її дуже любив і виставляв саме весною.

— Майже неможливо розпізнати, кого зображено — Мунеюкі чи Цураюкі³,— заперечив Кікудзі.

І навіть зараз він, як на те, не міг зрозуміти, чий образ на картині.

Короткі штрихи... Мініатюра... А образ поета здавався величним. Від нього віяло свіжістю.

І мініатюра, і півники у вазі нагадували про Юкіко.

¹ Нономура Содацу (? — 1643) — відомий японський художник.

² Мінамото Мунеюкі (? — 939) — японський поет-класик.

³ Кі-но Цураюкі (? — 945) — японський поет-класик, укладач знаменитої збірки «Кокінсю» (905).

— Вибачте, що спізналась, воду кип'ятила. Думала, краще підігріти, ніж нести сиру, — промовила служниця, що з'явилася на порозі з вуглинами й чайником.

Кікудзі не збирався пити тут чай, йому тільки хотілося вогню, бо в павільйоні було вогко.

Однак служниця чомусь подумала, що треба прихопити й чайник.

Кікудзі недбало кинув вуглини у вогнище й повісив над ним чайник.

Кікудзі змалку звик бувати з батьком на чайних церемоніях, та сам не виявляв бажання вивчати її досконало. Зрештою, батько й не силував його до цього.

Тепер, коли вода закипіла, він сидів у задумі, тільки протягнув руку й ледь-ледь відсунув покришку чайника.

Відгонило цвіллю. Татамі теж, здається, були вогкі.

Стіни м'якого, спокійного кольору, що вчора лише відтіняли зграбну постать Юкіко, зараз видавалися похмурими.

У Кікудзі було таке враження, ніби дівчина одержала європейське виховання і тільки на один вечір, для гості, наділа кімоно.

— Мабуть, Курімото завдала вам клопоту, що так несподівано послала запрошення? Та й думка провести вечір у павільйоні теж її, — сказав Кікудзі вчора юній гості.

— Від пані вчительки я довідалася, що саме цього дня ваш батько влаштував чайну церемонію.

— Начебто... Мені це зовсім вилетіло з голови.

— А я от такого урочистого дня одержала запрошення... Невже пані вчителька з мене глузує? Я ж іще так слабо розбираюсь у чайній церемонії... Та ще й останнім часом я пропустила кілька уроків.

— А мені здається, що сама Курімото лише сьогодні згадала про цей день, тому й кинулась прибирати павільйон. Тому й пліснявою й досі тхне. — Кікудзі на мить запнувся. — А взагалі було б краще, якби наше знайомство почалося без її посередництва. Інамура-сан, тому я навіть почуваю себе винним перед вами.

Юкіко здивовано глянула на Кікудзі.

— Чому? Якби не пані вчителька, хто б нас познайомив?

Просте, але доречне зауваження.

Справді, якби не Тікако, то вони навряд чи й зустрілися б.

Кікудзі наче хто вперіщив батогом.

Із слів дівчини було видно, що вона згодна вийти заміж за Кікудзі, принаймні так йому здавалося.

Тому її запитливий погляд був для нього блискучим, як сонце.

Цікаво, як Юкіко дивиться на те, що він називає вчительку чайної церемонії панібратськи — Курімото? Невже знає, що Тікако якийсь час була батьковою коханкою?

— З Курімото в мене пов'язані неприємні спогади... — Голос у Кікудзі мало не затремтів. — Ось чому я не хотів би, щоб вона мала хоч найменший вплив на мою долю... Мені навіть не віриться, що це їй я завдячую знайомством із вами.

Тікако підійшла із своїм столиком, і розмова урвалася.

— Дозвольте й мені приєднатися до вас.

Тікако сіла на татамі. Щоб віддихатись після недавніх клопотів, вона нахилилася вперед і глянула на Юкіко.

— Кікудзі-сан, мабуть, нашій гості сумно в такому вузькому колі. Та ваш батько був би їй дуже радий.

Юкіко скромно опустила голову.

— Ну що ви! Я не заслужила честі бути в чайному павільйоні покійного Мітані-сана.

Тікако пропустила повз вуха ці слова, а взялася пригадувати, як за батька відбувалися тут чайні церемонії.

Справу про одруження Кікудзі та Юкіко вона, певно, вважала вирішеною.

Згодом у передпокої, коли жінки збиралися додому, Тікако мовила:

— І вам, Кікудзі-сан, не завадило б коли-небудь завітати до Інамурів... Тільки про відвідини треба домовитися заздалегідь.

Юкіко кивнула. Видно, хотіла щось сказати, але слова застрягли їй у горлі. Вона тільки засоромилась.

Кікудзі не сподівався такої переміни. Він наче відчув тепло її тіла.

Однак його сковувало щось огидне й брудне.

Навіть зараз у тиші чайного павільйону він не міг позбутися цього відчуття.

Брудною була не тільки Тікако, що познайомила його з донькою Інамурів, брудним був і він сам.

Кікудзі раптом привиділась химера: ніби його батько нечищеними зубами припав до родимої плями на грудях Тікако. Батьків образ мав з ним самим багато спільного.

Юкіко не поділяла його недовіри до Тікако. До певної міри це й було причиною того, що Кікудзі не вистачало рішучості й послідовності у ставленні до дівчини.

Виставляючи напоказ свою неприязнь до Тікако, він тим самим ніби визнавав, що це вона змушує його одружитися з Юкіко. Добре, що Тікако можна використати й для цього!

Кікудзі не сумнівався, що Юкіко бачить його наскрізь. Тому-то йому здалося, наче його оперішили бато-гом. Кікудзі сам був приголомшений своєю поведінкою.

Обід закінчився, і Тікако пішла готувати чай.

— Доля немов послала нам Курімото, — сказав Кікудзі. — Та, здається, щодо цього в нас різні думки.

Його слова прозвучали як виправдання.

Кікудзі колись непокоїло, що після батькової смерті мати усамітнювалася в чайному павільйоні.

А от зараз і він тут сидить. Батько теж сюди навідувався. Значить, кожен приходив сюди зі своїми думками.

Шурхотів по листю дощ.

Крізь той шелест Кікудзі почув інший звук — як хлюпотіла вода по парасольці.

Знадвору гукнула служниця:

— Прийшла Оота-сан!

— Оота-сан? Панночка?

— Ні, пані Оота. Вона так схудла, наче хвора...

Кікудзі миттю підвівся, але завмер на місці.

— Куди її провести?

— Можна сюди.

— Гарзд.

Зайшла пані Оота, без парасольки. Мабуть, залишила її на порозі будинку.

Обличчя в неї було мокре. «Напевне, від дощу», — подумав Кікудзі. Та ні, то були сльози — вони без упину котилися по щоках.

Який він неуважний! подумав, що це краплини дощу!..

— Що з вами? — скрикнув Кікудзі й кинувся їй назустріч.

Пані Оота безсило сіла на веранду.

Вона скоріше не сіла, а впала, нахилившись до Кікудзі.

Підлога навколо неї була мокра.

Сльози текли й текли, і Кікудзі знову подумав: а може, це все-таки дощ?

Пані Оота не спускала з нього очей, ніби шукала в ньому опори, щоб остаточно не впасти. «Як тільки я відвернуся, станеться непоправне лихо», — подумав Кікудзі.

Глибоко запалі очі з синцями внизу, навколо зморшки. Хворобливо зів'ялі повіки, а в гарячому погляді — мука й благання. І невимовна ніжність.

— Пробачте!.. Я так хотіла вас побачити, що не могла всидіти дома... — лагідно сказала вона.

Ніжність бриніла не тільки в голосі — вона проглядала у всій її постаті.

Коли б не ця ніжність, Кікудзі було б нестерпно на неї дивитися — настільки пані Оота була виснажена.

Її страждання озвалося боєм у нього в грудях. Усвідомлюючи, що він — його причина, Кікудзі піддався цій ніжності й відчув, ніби в грудях трохи одлягло.

— Заходьте швидше!.. Ви ж змокли!

Кікудзі підхопив її і завів у кімнату. В його рухах було щось жорстоке.

Жінка намагалась підвестися.

— Пустить!.. Я сама... Бачите, яка я легка?..

— Справді...

— Я така легка... Страшенно змарніла... останнім часом.

Кікудзі аж сам здивувався — як це він її підняв...

— А донька не буде хвилюватися?

— Фуміко?

Вона запитала так, ніби Фуміко була десь поблизу.

— Вона з вами?

— Я від неї крадькома... — Пані Оота захлипала. — Вона з мене ока не спускає. Навіть уночі прокидається, коли я ворухнусь... Через мене вона мало не збожеволіла... Просто жах! Якось сказала мені: «Мамо, а чому ви не народили ще однієї дитини?.. От хоч би від Мітані-сана».

За розмовою вона трохи опам'яталася.

З її слів Кікудзі збагнув, як тяжко страждає Фуміко. Страждає тому, що не може спокійно дивитися на материні горе.

Однак її слова — «от хоч би від Мітані-сана» — кольнули його в серце.

Пані Оота пильно дивилася на Кікудзі.

— Можливо, й сьогодні вона побіжить за мною... Я вискочила з дому, коли вона кудись пішла. Мабуть, думала, що в дощ я не посмію вийти...

— Тільки тому, що дощ?

— Так... Вона думала, що мені не вистачить сили вийти в дощ...

Кікудзі тільки кивнув.

— Цими днями Фуміко була у вас?

— Була. Просила, щоб я вам пробачив. А що я міг їй відповісти?

— Я її розумію... І все-таки я прийшла... Який жаж!..

— Ну що ви! Я вам дуже вдячний!

— Спасибі на доброму слові... Мені й цього досить... Я так мучилася... Пробачте мені!

— Чого ви так переживаєте? Ви ні перед ким не завили. Невже вас тривожить тінь мого батька?

Її обличчя було незворушне, наче вона нічого не чула. Слова Кікудзі мовби канули в порожнечу.

— Забудьмо про все... — сказала пані Оота. — І чого це я так розхвилювалася, коли Курімото-сан подзвонила?.. Мені соромно...

— Вона вам дзвонила?

— Так, сьогодні вранці. Сказала, що між вами і Юкіко-сан усе вже залагоджено... Чому вона мене про це сповістила?

Її очі знову наповнились слізьми, та за мить вона всміхнулася. Не сумною усмішкою, а щирою, просто-душною.

— Нічого ще не вирішено! — заперечив Кікудзі. — Може, вона щось пронюхала?.. Ви з нею після того не зустрічалися?

— Ні, не зустрічалася. Та вона все знає... То страшна жінка. Сьогодні, коли вона подзвонила, щось їй здалося підозрілим. Я не вмю прикидатися... Коли вона сказала, я мало не знепритомніла... щось крикнула... Мабуть, і по телефону вона все зрозуміла, бо попередила мене: «Не заважайте!»

Кікудзі насупився. Він не міг знайти, що сказати.

— Заважати?.. Та хіба я на таке здатна?.. Я почувуюся такою винною перед Юкіко-сан... А тепер ще той телефонний дзвінок! Я так її боюся, тієї Курімото!.. Тому і з дому втекла...

Жінку трусило так, наче в неї вселився злий дух. Кутік рота сіпнувся і перекривився. Було помітно, що вона вже не молода.

Кікудзі підвівся й поклав руку їй на плече.

Вона вхопилася за цю руку.

— Мені страшно!.. Страшно!..— Жінка лякливо огледілась. Сили її покидали.— Це чайний павільйон?

— Так.

— Який гарний...

Кого вона згадувала — покійного чоловіка, який часто тут бував, чи батька Кікудзі?

— Ви тут уперше? — спитав Кікудзі.

— Так.

— На що ви здивилися?

— Просто так... Ні на що...

— Це мініатюра Содацу.

Пані Оота кивнула й безсило опустила голову.

— Хіба ви раніше в нас не бували?

— Ні, жодного разу.

— Невже?

— А втім, яюсь раз була. На батьковому похороні... — Її голос згас.

— Вода вже закипіла, хочете чаю? Відразу пройде втома. Я теж вип'ю.

— Хочу.

Пані Оота спробувала встати, але похитнулася.

Кікудзі вийняв начиння з коробок, що стояли в кутку кімнати. Це був той самий посуд, з якого вчора пила Юкіко. Та Кікудзі все одно його вийняв.

Пані Оота спробувала зняти покришку, рука в неї затремтіла, і покришка, вдарившись об чайник, тоненько задзвеніла.

З черпачком у руці вона схилилася над чайником, і слюзи закапали на нього.

— І цей чайник ваш батько придбав у нас.

— Невже? А я й не знав, — мовив Кікудзі.

Його не здивувало, що чайник колись належав її покійному чоловікові. Не здивувало й те, що вона говорить про це так щиро.

Приготувавши чай, пані Оота сказала:

— Я не можу вам піднести. Візьміть самі, будь ласка.

Кікудзі пересів до вогнища, випив чаю.

Пані Оота, наче непритомна, впала йому на коліна.

Кікудзі обняв її за плечі. Вона майже не дихала, тільки ледь здригалася її спина.

Вона лежала в його обіймах, як слухняне маля.

— Оота-сан!

Кікудзі грубо тряс її, обхопивши руками шию, ніби хотів задушити. Він помітив, що ключиці в пані Оота випинаються тепер більше, ніж колись.

— Скажіть, є різниця між батьком і мною?

— Який ви жорстокий!.. Не треба...

Вона говорила тихо, її очі були заплащені.

Здавалося, вона ніби не хотіла вертатися на землю з іншого світу.

А втім, Кікудзі звертався скоріше не до пані Оота, а до свого розтривоженого серця.

Пані Оота легко заманула Кікудзі в той інший світ — тільки таким він йому видавався, — де ніби стерлася різниця між ним і батьком. І таким сильним було відчуття того іншого світу, що потім Кікудзі вже не віднаходив душевної рівноваги.

Пані Оота, здавалось, не була звичайною земною жінкою, а скоріше первісною або останньою жінкою на цьому світі.

Мабуть, тому вона не відчувала різниці між покійним чоловіком, Кікудзі та його батьком.

— Коли ви згадуєте про мого батька, то вам здається, що він і я — одне й те саме?

— Змилюйтеся!.. Мені так страшно!.. Я — грішниця...

З кутиків її очей покотилися сльози.

— Скоріше б прийшла смерть!.. Я хочу вмерти!.. Як би радо я зараз умерла! Кікудзі-сан, ви щойно мало не задушили мене... Чому ви цього не зробили?

— Що за жарти!.. А втім, ви вгадали мої думки — мені здається, я таки хотів вас задушити...

— Невже?.. Я вам так вдячна! — Пані Оота витягла свою довгу шию. — Мене легко задушити, я так змарніла...

— А вам не жаль доньки?

— Жаль... Та однаково я рано чи пізно помру від виснаження... А Фуміко... Я вас благаю, потурбуйтеся про неї.

— Якби вона була такою, як ви...

Пані Оота широко розплющила очі.

Кікудзі злякався власних слів. Вони вихопилися несамохіть. Що вона подумає?

— Ой, послушайте, як серце то зупиняється, то знову стукоче... Вже недовго мені жити.— Пані Оота взяла руку Кікудзі й приклала її собі під груди.

Може, серце так б'ється від його слів?

— Кікудзі-сан, скільки вам років?

Він не відповів.

— Певно, ще й тридцяти немає?.. Я завинила перед вами. Яка я нещасна!.. А втім, ви цього не зрозумієте...

Спершись на руку, вона трохи підвелася й підібгала під себе ноги.

Кікудзі випростав спину.

— Кікудзі-сан, я не прийшла ганити ваш шлюб із Юкіко. Тепер уже все... кінець...

— Я ще не знаю, чи одружуся з нею... Але ваші слова очистили моє минуле...

— Як це?

— Адже ж Курімото, що набивається мені в свахи, була батьковою коханкою. Вона отруїла моє життя. А ви... ви були останньою жінкою в мого батька, й він, я певен, зазнав з вами щастя...

— Якогога скоріше одружіться з Юкіко!

— Я сам знаю, що мені робити.

Пані Оота задумливо дивилася на Кікудзі. Та раптом вона зблідла, притиснула долоню до чола.

— В голові паморочиться... В очах темніє...

Вона будь-що хотіла додому. Кікудзі викликав таксі й поїхав разом з нею.

Дорогою вона сиділа в кутку машини, заплющивши очі. В її постаті було стільки розпачу, що, здавалось, життя от-от покине її.

У дім Кікудзі не зайшов. Коли вона виходила з машини, її холодні пальці вислизнули з його руки.

Десь о другій годині ночі подзвонила Фуміко.

— Мітані-сан?.. Мама недавно...— Її голос на мить урвався, а потім ожив, — померла..

— Що?! Що з вашою мамою?!

— Померла. Від паралічу серця... Останнім часом вона часто вживала снотворне..

Кікудзі відібрало мову.

— Мітані-сан, у мене до вас прохання..

— Слухаю...

— Серед ваших знайомих немає лікаря?.. Ви не могли б привести його до нас?..

— Лікаря?.. Кажете, лікаря? Зараз?..

Кікудзі здивувався: невже Фуміко ще не викликала лікаря? Але відразу здогадався, в чому річ.

Пані Оота, певно, наклала на себе руки. І щоб приховати це, Фуміко вдалася до Кікудзі.

— Гарзд.

— Будь ласка, не забудьте!

Мабуть, Фуміко наперед усе обміркувала, а вже тоді подзвонила. І довго не пояснювала, а просто сказала, що сталося.

Кікудзі опустився на підлогу біля телефону й заплющив очі.

В його уяві раптом вималювалася заграва, яку він бачив з електрички, коли повертався додому після ночі, проведеної з пані Оота в готелі.

Вона жевріла над лісом навпроти храму Хоммондзі в Ікегамі.

Червоне сонце ніби плало на обрії, ковзаючи по верхечках дерев.

Ліс виступав на небі чорним силуетом.

Сонце пливло над деревами і било в його втомлені очі. Кікудзі склепив повіки.

І тоді йому здалося, немов білі журавлі знялися з фурсікі Юкіко у вечірнє небо, що все палало в його заплющених очах.

Образ на «сіно»

I

Минув сьомий, поминальний день після смерті пані Оота. А наступного дня Кікудзі зробив візит співчуття Фуміко.

Він збирався вийти з контори трохи раніше, ніж звичайно, щоб не з'явитися в домі пані Оота надто пізно. Однак увесь час вагався: казав собі, що ось підведеться й вирушить, та так і не підвівся, — і вибрався в гості лише під кінець робочого дня.

На порозі його зустріла Фуміко.

— Ой боже, це ви!

Вона схилилася перед ним у поклоні. Її руки впирались у підлогу — здавалося, тільки так вона не дасть плечам тремтіти.

— Широ вам дякую за вчорашні квіти.

— Та що ви... Нема за що.

— Ви прислали квіти, і я подумала, що самі вже не прийдете.

— Чому? Адже ж буває так, що квіти посилають раніше, а самі приходять згодом.

— Я про це й не подумала...

— Вчора я був тут неподалік, біля квіткової крамнички...

Фуміко кивнула.

— Квіти були без записки, та я відразу здогадалася, від кого вони.

Кікудзі згадав, як учора в крамничці серед квітів думав про пані Оота.

Згадав, що їхні пахощі ніби пом'якшили в ньому відчуття провини.

А зараз і Фуміко зустріла його доброзичливо.

На ній було біле бавовняне плаття. Обличчя не напудрене. Тільки на обвітрених губах був тонкий шар помади.

— Вчора я вирішив, що поки не слід до вас заходити, — сказав Кікудзі.

Фуміко ледь відступила вбік, запрошуючи його до кімнати.

Мабуть, щоб стримати сльози, вона ще в передпокої заходилась дякувати Кікудзі за квіти. Та здавалося, якщо вона на хвильку замовкне, то от-от заплаче.

— Ви не уявляєте, як я зраділа вашим квітам! А було б ще краще, якби ви прийшли самі... — промовила Фуміко, заходячи слідом за Кікудзі до кімнати.

— Я не хотів ставити вас у незручне становище перед родичами, — якомога невимушеніше пояснив Кікудзі.

— Мені байдуже, що вони подумують, — просто сказала Фуміко.

У вітальні перед урною з останками стояла фотографія пані Оота.

І квіти... Лише ті, що прислав учора Кікудзі.

Він здивувався. Невже інші Фуміко сховала?

А може, на поминки ніхто не прийшов? «Мабуть, що так», — подумав Кікудзі.

— Це ніби глечик для чайної церемонії?

Фуміко здогадалась, що він має на увазі вазочку з квітами.

— Так. Гадаю, вони пасують одне до одного.

— Нічого не скажеш, начебто гарне «сіно»¹.

Як для чайної церемонії, то глечик був замалий.

Зате букет квітів — червоних троянд і блідих гвоздик — якнайкраще підходив до його циліндричної форми.

— Мама теж іноді ставила в нього квіти, тому й не продала після батькової смерті.

Кікудзі сів перед урною й запалив кадильну паличку. Тоді склав руки долонями докупи й заплющив очі.

Він каявся в гріхах. Та до каяття домішувалася вдячність пані Оота за любов, і гріх ставав солодким.

Що призвело до її смерті — гріх чи любов? Її переслідувало відчуття непомітної провини чи невгасима любов?.. Кікудзі цілий тиждень думав над цим і не міг дійти певного висновку.

І ось тепер, сидючи з заплющеними очима перед останками пані Оота, Кікудзі вже не пригадував собі її поста-ті — лише відчував її тепло, п'який запах тіла. Як не дивно, але в його очах це було цілком природно — адже мертва жінка втратила свої обриси й доходила до нього тихою музикою спогадів.

Після її смерті Кікудзі ночами не міг заснути. Навіть снотворне, яке він домішував у sake, не допомагало: Кікудзі бачив сні й легко прокидався.

Щоправда, його не мучили кошмари — прокидаючись, він почував солодке сп'яніння. Навіть зовсім пробудившись, він перебував під приємними чарами снів.

Кікудзі дивувало, що й уві сні пані Оота обдаровує його своєю ласкою. За своє недовге життя він ще ніколи такого не зазнавав.

Пані Оота двічі називала себе грішницею — в готелі Північної Камакури, де вони разом ночували, і в чайному павільйоні Кікудзі. І щоразу ці слова дивно діяли на неї — вона тремтіла й плакала від захвату. А тепер Кікудзі сидів перед її останками й думав: «Якщо це я довів її до смерті, отже, я — грішник...», а в його пам'яті оживав голос пані Оота, що першою визнала свій гріх.

Кікудзі розплющив очі.

За його спиною залишала Фуміко. Мабуть, вона нишком плакала, та цього разу не витримала й схлипнула.

Не обертаючись, Кікудзі спитав:

¹ «Сіно» — глечик у стилі Сіно Сосіна (1441—1522), відомого майстра чайної церемонії.

— Коли зроблено це фото?

— Років п'ять чи шість тому. Фото невелике, довелося збільшувати.

— Он як! Мабуть, знято під час чайної церемонії?

— А як ви здогадалися?

На фотографії було саме обличчя. Для вилогів кімоно й плечей уже не лишилося місця.

— Чому ви гадаєте, що фотографію знято під час чайної церемонії? — спитала Фуміко.

— Так мені здалося. На ній ваша мама ледь-ледь опустила очі, немов внось робить. Плечей не видно, але легко здогадатися, що вона — сама пильність.

— Мама тут дивиться трохи вбік, і я подумала, що це фото не годиться... Але воно їй так подобалось...

— Гарне фото. Таке спокійне обличчя...

— А все-таки погано, що мама дивиться вбік. Вона, мабуть, і не бачить того, хто ставить перед нею кадильну паличку.

— Ага... Справді...

— Вона тут одвернулася і понурила очі.

— Начебто...

Кікудзі згадав скромну чайну церемонію напередодні смерті пані Оота.

Згадав, як вона набирала окріп черпачком, а з очей на чайник закапали сльози. Він підійшов до неї і взяв чашку з її рук. Поки пив чай, сльози на чайнику висохли. Згадав, як пані Оота впала йому на коліна, коли він поставив на підлогу порожню чашку.

— Коли робили цю фотографію, мама ще не була худа, — сказала Фуміко й на мить замовкла, а потім додала: — Як би вам сказати... Мені не хотілося ставити її останнє фото, на якому вона дуже схожа на мене.

Кікудзі різко обернувся.

Фуміко похнюпилася. Певно, вона весь час дивилася йому в спину.

Кікудзі вже можна було відійти від останків і сісти обличчям до Фуміко.

Але якими словами вимолити в неї прощення?

Та, на щастя, на очі навернулося «сіно». Ледь зіпершись на руки, Кікудзі зупинив погляд на глечичку.

З-під білої поливи ледь-ледь проступав багрянець. Кікудзі простяг руку й торкнувся чарівної поверхні глечика: вона була холодна, та від слабкого багрянцю, здавалося, струмувало тепло.

— Гарне «сіно»... І мені воно подобається... Приємне, як сон...

Він хотів сказати: «Приємне, як сон про жінку...» — але вчасно стримався.

— Якщо воно вам до душі, то прийміть його як згадку про маму.

— Ні-ні! Що ви...

Кікудзі швидко перевів погляд на Фуміко.

— Воно вам подобається? Будь ласка, візьміть. Мама теж була б рада. Я певна, що це непогана річ.

— Безперечно.

— Так і мама казала. Тому я в нього й поставила ваші квіти.

На очі Кікудзі раптом навернулися гарячі сльози.

— Широ дякую!

— Мама була б рада...

— Тільки воно в мене не буде для чайних церемоній, а як ваза для квітів.

— От і чудово! Мама теж ставила в нього квіти.

— Гадаю, це не будуть букети для чайної церемонії. Адже ж сумно, коли чайне начиння пристосовують для іншого?..

— Я й сама думаю кинути заняття чайною церемонією.

Тепер, коли зав'язалася розмова, Кікудзі міг відійти від урни. Він підвівся, пересунув дзабутон до самої галереї і сів.

Фуміко знову опинилася за його спиною. Наче покинута напризволяще, вона нерухомо сиділа на татамі посеред кімнати.

Її руки лежали на колінах. Враз напівзвігнуті пальці стиснулися, мабуть, вона боялася, що вони затремтять.

— Мітані-сан, простіть маму! — сказала Фуміко й опустила голову.

Кікудзі злякався — вона, здавалось, от-от упаде.

— Та що ви... Це мені треба молити прощення... Але я не смію про це говорити, бо мені нема прощення... Фуміко-сан, мені так соромно перед вами... Я навіть не знаю, як зважився на цю зустріч.

— Ні-ні, це мені соромно! — Її обличчя спаленіло. — Я ладна крізь землю провалитися.

По її ненапудрених щоках і білосніжній шиї розлився рум'янець. Лише тепер Кікудзі побачив, як виснажили Фуміко душевні переживання.

Рум'янець був такий блідий, що викликав побоювання — чи не хвора Фуміко на малокрів'я?

У Кікудзі стиснулося серце.

— Я думав, що ви зненавиділи мене.

— Зненавиділа? Як ви можете!.. Хіба мама ненавиділа вас?

— Ні... Але ж це я довів її до смерті...

— Вона сама її вибрала. Я так гадаю. Цілий тиждень я над цим думала.

— Увесь цей час ви були самі?

— Так... А чи мені до цього звикати! Адже ми з мамою жили тільки вдвох.

— І через мене вона вкоротила собі віку!..

— Вона вмерла, бо так сама захотіла. Якщо хтось і винен у її смерті, то лише я. Тож і ненавидіти я повинна тільки себе... Винити когось — значить кидати тінь на маму, ганьбити її світлу пам'ять. Запізніле каяття і докори сумління — все це ляже тягарем на душу небіжчиці.

— Ваша правда, але якби я з нею не зустрівся... — Кікудзі запнувся.

— Мені здається, що мертві потребують тільки одного — щоб їх простили. Можливо, й мама померла тому, що хотіла здобути прощення.

Фуміко підвелася й вийшла з кімнати.

Від її слів перед очима Кікудзі наче спала запона.

«Невже можна полегшити душу мертвих?» — подумав він.

Турбуватися про мертвих — так само нерозумно, як і ганити їх. Хіба мертвим не байдуже до моралі живих?..

Кікудзі ще раз кинув погляд на фото пані Оота.

II

Фуміко повернулася з чайною тацею.

На ній стояло дві полив'яні чашки циліндричної форми — одна чорна, друга червона.

Фуміко поставила перед Кікудзі чорну.

Чай був простий, невисокої якості, не для чайної церемонії.

Кікудзі підняв чашку й, розглядаючи денце, спитав:

— А це чия робота?

— Здається, Рйоню¹.

— І червона його?

— Так.

— Парні чашки...

Кікудзі дивився на червону. Вона стояла перед Фуміко. Дівчина поставила її собі, але більше до неї не торкалася.

Зручні чашки, що й казати. Та враз Кікудзі уявив собі неприємну картину.

Може, після смерті чоловіка пані Оота й батько Кікудзі пили з цих чашок. Пили як подружжя — пані Оота з червоні, а батько Кікудзі з чорної. І в подорож, мабуть, брали: чашками роботи Рйоню можна було й не дорожити.

Та якщо Фуміко все це знає, то дарувати одну з них — страшне блюзнірство...

Однак у вчинку Фуміко Кікудзі не відчув ні прихованого глузування, ні злого підступу.

Він сприйняв його як вияв наївної дівочої розчуленості.

Та розчуленість проникла і в його душу.

Пригнічені смертю пані Оота, Фуміко й Кікудзі не могли опиратися цій незвичній розчуленості, а пара чашок тільки поглибила їхнє спільне горе.

Фуміко знала про все, що пов'язувало матір з батьком Кікудзі та й із самим Кікудзі, знала, як мати померла.

Фуміко й Кікудзі, приховавши, що пані Оота наклала на себе руки, мимоволі стали співучасниками злочину.

Готуючи чай, Фуміко, певно, плакала, бо її очі ледь-ледь почервоніли.

— Гадаю, я добре зробив, що сьогодні завітав до вас, — сказав Кікудзі. — Фуміко-сан, ви оце говорили про прощення. Я зрозумів все так, що мертві й живі вже не можуть простити одне одного. Та все-таки я хочу перекопати себе, що ваша мати не понесла з собою зла проти мене.

Фуміко кивнула.

— Так... Бо інакше й ви не могли б її простити. А втім, собі вона, мабуть, не простила.

— І ось тепер я сиджу тут, перед вами... Хіба це не жахливо?

¹ Р й о н ю (1756—1834) — видатний майстер керамічних виробів.

— Чому? — Фуміко глянула на Кікудзі. — Невже мама винна в тому, що не могла жити довше?.. Коли вона померла, я з жалем подумала: навіть якщо її не розуміли, то все одно смерть не можна виправдати. Смерть виключає будь-яку надію на порозуміння. Тож нікому не можна її простити.

Кікудзі мовчав. Він думав: «Ось і Фуміко зіткнулася з таємницею, що зветься смертю».

Для нього було несподіванкою, коли Фуміко сказала: «Смерть виключає будь-яку надію на порозуміння».

Ось тепер вони сидять і згадують покійницю. І, напевне, бачать перед собою різні образи: він — пані Оота, вона — свою матір.

Це ж цілком природно, адже Фуміко не могла знати свою матір як жінку.

Простити й бути прощеним... Кікудзі думав, немов уві сні заколисуваний хвилями тепла, що йшли від пані Оота.

Здавалось, те відчуття напливало на нього від чашок, червоної і чорної.

А хіба Фуміко могла про це здогадуватися?

Дивна річ, що донька, плоть і кров матері, — її подоба непомітно проступала в обрисах дівчини, — не знає, чим жило її тіло.

Ще тоді, коли Фуміко зустріла його в передпокої, на Кікудзі повіяло знайомою ніжністю — в овальному обличчі він побачив риси її матері.

Якщо пані Оота гірко помилилася, угледівши в Кікудзі риси його батька, то враження Кікудзі, що Фуміко — викапана мати, могло обернутися страшним прокляттям. Та Кікудзі покірно віддався на волю почуттям.

Він поглядав на її пошерхлі повні губи й відчував, що Фуміко не вміє перечити.

Мабуть, треба вчинити бозна-що, щоб викликати в ній опір.

У полоні таких роздумів Кікудзі сказав:

— Ваша мати була надто лагідною і чуйною, тому й не витримала. Та й я, здається, був з нею жорстокий. Її здоров'я підточили й мої докори. Адже я зроду несміливий і боязкий...

— Вона сама винна... Спочатку ваш батько, потім ви... Мені здається, що не в цьому її справжня вдача...

Фуміко запнула і почервоніла. Цього разу рум'янець був яскравішим.

Уникаючи його погляду, вона опустила очі.

— Коли мама померла, вже наступного ранку я побачила її в іншому світлі: вона постала переді мною прекрасною людиною. Як ви гадаєте, це мені так здалося чи вона справді була такою?

— Коли йдеться про покійника, це неістотно.

— Мабуть, мама воліла вмерти тому, що не могла примиритися зі своїм падінням...

— Не думаю.

— Вона так страждала... Жаль було на неї дивитися...

На очах Фуміко забриніли сльози. Невже вона хотіла розповісти про любов матері до Кікудзі?

— Пам'ять про померлих — скарб наших сердець. Тож оберігаймо його все життя, — сказав Кікудзі. — А все-таки вони рано повмирали!..

Фуміко зрозуміла, що він має на увазі і її батьків.

— І ви, і я zostалися самі, — додав Кікудзі.

Несподівано власні слова навели його на думку, що спогади про пані Оота були б забарвлені в похмурі тони, якби в неї не було такої доньки, як Фуміко.

— Фуміко-сан, ви й до мого батька ставилися душевно. Так казала ваша мати...

Кікудзі нарешті висловив те, що давно крутилося на язичі. Йому здалося, що ці слова прозвучали просто й природно.

Він подумав, що настав час, коли можна одверто поговорити про любовний зв'язок батька з пані Оота, про його відвідини цього дому.

Та Фуміко зненацька низько вклонилася, торкнувшись руками татамі.

— Пробачте їй! Я так жаліла маму!.. Вона й тоді була на краю від смерті...

Не підводячи голови, вона заплакала, її плечі безсило опустилися.

Кікудзі прийшов несподівано, й Фуміко не встигла натягти шкарпетки. Тепер вона сиділа на татамі, підібгавши ноги під себе й зіщулившись у клубочок, ніби намагалась заховати босі ноги.

Її волосся звисало майже до підлоги, а на його тлі виділялася червона чашка.

Затуливши обличчя руками, Фуміко вийшла з кімнати. Вона досить довго не поверталася.

Кікудзі не витримав і гукнув:

— Дозвольте мені піти!

Коли він вийшов у передпокій, Фуміко з'явилася з вузликом.

— Не знаю, чи буде вам зружно, але візьміть, будь ласка.

— Що це?

— «Сіно».

Кікудзі здивувався: як це вона так швидко вийняла квіти, вилила воду, витерла глечик, запакувала його в коробку й загорнула у фуросікі?

— Треба забрати неодмінно сьогодні? В ньому ж стояли квіти.

— Будь ласка, візьміть.

Кікудзі подумав, що то вона з великого смутку спішить розпрощатися з глечиком.

— Гарзд, візьму.

— Я мала б принести його вам сама, але, на жаль, не можу...

— Чому?

Фуміко не відповіла.

— Ну, будьте здорові!

Кікудзі вже був на порозі, коли вона сказала:

— Щиро дякую, що завітали. А про маму не думайте, якомога скоріше одружіться.

— Я вас не розумію...

Кікудзі обернувся: Фуміко стояла, опустивши голову.

III

Удома Кікудзі заходився ставити в «сіно» квіти — білі троянди й бліді гвоздики.

Кікудзі не міг позбутися відчуття, ніби він закохався в пані Оота лише після її смерті.

І ще йому здавалося, що про це кохання він дізнався завдяки її доньці Фуміко.

У неділю Кікудзі подзвонив Фуміко.

— Ви все самі?

— Ага... Аж сумно.

— Не годиться сидіти дома самій.

— Може, й так...

— Навіть по телефону чути, як тихо у вашому домі. Фуміко пирхнула.

— А якби ви запросили до себе в гості подругу?

— Боюсь, що тоді всі дізнаються про маму.

- Кікудзі не знав, що відповісти.
- То ви нікуди й не виходите?
 - Чому ж ні. Замикаю двері й виходжу.
 - Тоді зайдіть хоч раз і до мене.
 - Дякую. Днями зайду.
 - Як здоров'я?
 - Змарніла трохи.
 - Як спите?
 - Майже не сплю.
 - Це вже погано!
 - От уладнаю справу з будинком і, мабуть, найму кімнату в подруги...
 - Як це — уладнаю?
 - Думаю продати дім.
 - Ваш дім?
 - Атож.
 - Таки вирішили продати?
 - А ви вважаєте, що не варто?
 - Як вам сказати... Я й сам думаю свій продати.
- Фуміко мовчала.
- Алло! Алло!.. Зрештою, це не телефонна розмова. Може б, зайшли... Сьогодні неділя і я сиджу вдома.
 - Гарзд...
 - Знаєте, я поставив квіти у «сіно» по-європейському. Якщо завітаєте, глечик можна буде використати для чаю...
 - Для чайної церемонії?
 - Я не збираюсь влаштовувати справжньої церемонії. Просто гріх, коли «сіно» використовують не за своїм прямим призначенням. Справжня краса чайного посуду виступає тільки в зіставленні з іншим посудом для чайної церемонії.
 - Все-таки я сьогодні не прийду. Я така змучена... Ще більше, ніж минулого разу.
 - Але ж у мене, крім вас, не буде нікого.
 - Все одно...
 - То невже не прийдете?
 - Ні... До побачення!
 - Бувайте!.. Здається, хтось прийшов... До скорого! То прийшла Тіако Курімото.
- Кікудзі насупився — невже вона підслуховувала?
- Щодня дощ та дощ... Тільки сьогодні видалася на решті гарна днина. Отож я й вирішила навідатись до вас. — Тут Тіако помітила «сіно». — Літо вже в розпалі,

і в мене поменшало уроків. От я й подумала: а що, коли я з вашого дозволу побуду в чайному павільйоні?

Тіако поклала перед Кікудзі подарунок — коробку печива і віяло.

— А в павільйоні, мабуть, знову пахне цвіллю?

— Можливо.

— О, що я бачу! «Сіно» Оота-сан? Можна поглянути? — запитала вона байдуже й підсунулась до глечика.

Зіпершись руками об татамі, Тіако схилилася над глечиком і зігнула свою дебелу спину, немов от-от мала бризнути на квіти отрутою.

— Придбали?

— Ні, подарували.

— Таку річ? Що й казати, подарунок щедрий. На спомин?

Тіако глянула на Кікудзі.

— Краще б ви купили таку коштовну річ. Жахливо, якщо ви її одержали від доньки Оота-сан.

— Купити? Треба подумати...

— Так і зробіть. У вас чимало речей, які належали панові Оота, але за все розплатився ваш батько. Коли взяв пані Оота під свою опіку...

— Я не хочу про це й чути!

— Авжеж, авжеж...

Тіако підвелась і вийшла з кімнати.

Невдовзі почулася її розмова зі служницею. Тіако вернулась у халаті.

— Отже, Оота-сан наклала на себе руки!

Її слова вразили Кікудзі, як грім з ясного неба.

— Не може бути!

— Ви так вважаєте? А я відразу здогадалася. Від неї завжди віяло чимось зловісним.— Тіако глянула на Кікудзі.— І ваш батько казав, що Оота-сан загадкова особа. Як жінка я про неї іншої думки, ніж ви, чоловіки... Як на мене, вона вдавала із себе надто простодушну й невинну. Мені такі не до душі. Вона якась наче аж липка...

— Не треба гудити небіжчицю!

— Нехай так... Але, здається, вона й з того світу заважає вам одружитися. А скільки натерпівся від неї ваш батько!..

«Напевно, сама лиха скуштувала»,— подумав Кікудзі.

Любовний зв'язок батька з Тіако був для нього короткочасною розвагою, яка навряд чи обірвалася через

пані Оота. Але Тікако зненавиділа пані Оота за те, що та залишилася з ним близькою до його смерті.

— Таким молодим, як ви, Кікудзі-сан, її не зрозуміти. Щастя, що вона померла. Йй-богу, велике щастя.

Кікудзі відвернувся від Тікако.

— Та як можна було терпіти, щоб вона стала на заваді вашому шлюбу? Певно, вона відчувала свою підлу вдачу, але не могла вгамувати свою бісівську душу. Тому й вирішила померти... А ще, певно, сподівалася по смерті зустрітися з вашим батьком. Така вже вона...

По спині в Кікудзі пробіг дроз.

Тікако зійшла в сад.

— Піду в павільйон, заспокоюся,— мовила вона.

Якийсь час Кікудзі сидів нерухомо й поглядав на квіти.

Їхні білі й блідо-рожеві пелюстки зливалися з поверхнею «сіно» в один суцільний серпанок.

На його тлі перед очима Кікудзі замріла Фуміко — зішулена в клубочок на татамі, вона плакала в запустілому домі.

Материна помада

I

Почистивши зуби, Кікудзі вернувся в кімнату. Служниця ставила іпомею у вазочку з висушеної диньки.

— Зараз встану,— сказав Кікудзі, знову ліг і накрився ковдрою.

Він лежав горілиць, закинувши голову на подушці, й поглядав на квітку в токонома.

— Якраз сьогодні одна зацвіла.— Служниця вийшла в сусідню кімнату.— А ви й сьогодні не підете на роботу?

— Ага... Ще день побуду дома. Але я таки встану.

Кікудзі застудився — в нього боліла голова, й останні п'ять днів не ходив на роботу.

— Де вона росла?

— В саду під огорожею обвивала кущ імбиру.

Невже виросла сама?.. Одна темно-синя квіточка на тендітному стебельці з маленькими листками звисала з вазочки.

Від цих зелених листочків і темно-синьої квітки у вазочці з диньки, вкритої червоним, потемнілим від часу лаком, віяло прохолодою.

Служниця жила в їхньому домі ще за батька й була здатна на такі несподіванки.

На диньці ледь-ледь виднів вицвілий знак майстра, а на коробочці під нею — його ім'я, Сотан.

Якщо вірити напису, то диньці щонайменше триста років.

Кікудзі не розумівся на тому, як добирати квіти для чайної церемонії, та й служниця також. Однак йому здалося, що іпомея, мабуть, пасує для ранкової чайної церемонії¹.

Тендітна іпомея, що й за день внівець зів'яне, й трьохсотлітня динька... Вражений цим порівнянням, Кікудзі якийсь час не міг одірвати очей од квітки.

Можливо, іпомея і динька куди краще гармонують між собою, ніж букет європейських садових квітів і глечик «сіно».

Кікудзі раптом стривожила думка: скільки ж годин проживе іпомея?

І він запитав служницю, що саме подавала йому сніданок:

— Я гадав, іпомея зів'яне на очах, аж ні — вона ще свіжа.

— Авжеж, свіжа.

Кікудзі пригадав, що хотів поставити півонію у глечик, який Фуміко подарувала йому на спомин про матір.

Коли він одержав цей подарунок, пора цвітіння півонії вже минула, та окремі квіти, може, десь ще збереглися.

— Я зовсім забув, що в нас була така динька. Мабуть, ти довго шукала?

Служниця кивнула.

— Ти що, бачила, як батько ставив іпомею у вазочку з диньки?

— Ні, не бачила. І іпомея, і динька — виткі рослини... От я й подумала...

— Що? Виткі рослини?..

Спонтелічений Кікудзі розсміявся.

Читаючи газету, він відчув, що голова стала важкою, і приліг у їдальні.

¹ По-японському і п о м е я — асагао, тобто «обличчя ранку».

— Я тут полежу, — сказав Кікудзі.

Служниця, витираючи мокрі від прання руки, сповістила:

— А я тим часом приберу вашу кімнату.

Коли Кікудзі повернувся у спальню, іпомеї в токонома вже не було.

Не було й вазочки з диньки.

— Он як... — здивувався Кікудзі.

Певно, служниця не хотіла, щоб він бачив, як в'януть квітка.

Кікудзі розсмішило, що для служниці іпомея і динька — лише виткі рослини. Та в її поведінці було щось від батькових звичок.

Посередині токонома стояв тільки глечик «сіно».

Фуміко була б прикро вражена, якби побачила, що він порожній.

Принісши глечик додому, Кікудзі того ж дня поставив у ньому білу троянду й блідо-рожеву гвоздику.

Такі ж самі квіти — їх прислав Кікудзі — стояли перед урною з останками пані Оота сьомого поминального дня після її смерті.

По дорозі додому Кікудзі тоді купив ті квіти в тій же крамничці, що й напередодні.

Однак згодом він уже не ставив у глечик ніяких квітів. Бо щойно торкався пальцями його поверхні, як серце в нього починало шалено калатати.

Іноді, проходячи вулицею, Кікудзі раптом помічав якунебудь літню жінку і йшов за нею. А тоді похоплювався, супився і мимрив:

— Як ото злочинець...

Виявлялося, що то ніяка не пані Оота.

Лише опуклістю стегон та жінка скидалася на неї.

Кікудзі аж тремтів з жаги, та за мить солодке сп'яніння, перемішане зі страхом, приводило його до тям.

«Що це мене спокушає?» — питав себе Кікудзі й не знаходив відповіді, а натомість відчував, як ще більше його вабить пані Оота.

Він передчував, що занастить своє життя, якщо не уникне тих хвилин, коли небіжчиця постає в його уяві як жива, повна тепла й ніжності.

Іноколи йому здавалося, що це докори сумління хворобливо загострили його інстинкти.

Кікудзі поклав «сіно» в коробку й пішов спати.

Коли виглянув у сад, небом прокотився грім.
Далекий і гучний, він підкочувався щораз ближче й ближче.

На мить дерева в саду осяяв спалах блискавки.

І відразу зашумів дощ. Поступово грім ніби відкочувався все далі.

Дощ пороснув так, що на землі в саду застрибали водняні бризки. Кікудзі підвівся і подзвонив Фуміко.

— Оота-сан виїхала...— відповів йому чийсь голос на тому кінці проводу.

— Що?..— Кікудзі не йняв віри.— Пробачте, я хотів би...

«Невже продала будинок?» — подумав він.

— А ви не скажете, де вона оселилася?

— Зачекайте хвилинку.

Мабуть, то говорила служниця.

Вона невдовзі підійшла до телефону й немов прочитала з папірця адресу Фуміко. Пояснила, що Фуміко в домі пана Тодзакі. Дала їй телефонний номер.

Кікудзі подзвонив туди.

Фуміко озвалася чистим голосом.

— Це я, Фуміко. Вибачте, що змусила вас довго чекати..

— Фуміко? Це я, Мітані. Я дзвонив вам додому.

— Ой, пробачте.

Її голос згас, як колись у матері.

— Коли це ви перебралися?

— На цьому...

— Чого ж ви мене не повідомили?

— Останнім часом я живу в подруги. Я продала свій дім.

— Он як...

— Я довго вагалася: повідомити вас чи ні? Спочатку вирішила, що не слід, а от недавно почала жалкувати, що нічого вам не сказала.

— І добре, що жалкували.

— Ви справді так вважаєте?

Кікудзі відчув, як тіло повниться легкістю й бадьорістю, наче він щойно викупався. Невже телефонна розмова може бути такою животворною?

— Як гляну на «сіно», що ви подарували, то так і хочеться вас побачити.

— Та що ви... А в мене є ще одне... Невеличка циліндрична чашка. Я збиралася і її подарувати вам, але мама

щодня нею користувалась і на вінцях пристала її помада...

— Невже?

— Так мама казала.

— Хіба помада може пристати?

— У цієї чашки червонястий відтінок. Мама казала, що на вінцях помада так ввібралася, що її вже нічим не змиєш і не витравиш. Вже після маминої смерті я придивилася й помітила, що, справді, по краях в одному місці барва наче густіша.

Невже для Фуміко це була пуста балачка?

А Кікудзі насилу її слухав.

— У нас тут справжня злива. А у вас? — перевів він розмову на інше.

— Але як із відра. Щойно так гримнуло, що я мало не вмерла.

— Зате після дощу буде свіжо. Я вже п'ять днів не ходжу в контору, сиджу дома. Може б, ви завітали до мене в гості?

— Дякую, але я вирішила заглянути до вас, коли вже знайду собі роботу. Надумала працювати. — Кікудзі не встиг відповісти, як вона провадила далі: — Я так зраділа, що ви подзвонили! Обов'язково прийду. А втім, може, нам не слід зустрічатися...

Кікудзі перечекав, поки дощ ущухне, вдягнувся і звелів служниці скласти постіль.

Його самого здивувало, що він запросив Фуміко в гості.

А надто те, що голос дівчини ніби розвіяв морок провини перед пані Оота.

Мабуть, цей голос і викликав у його уяві образ її матері.

Голячись, Кікудзі струшував піну з пензлика на листя кущів і мочив його у дощовій воді, що стікала з даху.

Пополудні хтось прийшов. Кікудзі подумав, що це Фуміко, і поспішив у передпокій. Але перед ним стояла Тіако.

— А-а, це ви...

— Така спекота... Я давненько не була у вас, от і вирішила провідати. Як здоров'я?

— Не зовсім добре.

— О, це вже погано. Ви такі бліді...

Насупившись, Тіако розглядала Кікудзі.

«Дивно, як я міг подумати, що це стукотять гета Фу-міко. Адже вона, напевне, прийде вдягнута по-європейському», — міркував Кікудзі.

— Бачу, ви собі вставили зуби. Зовсім помолоділи, — сказав він.

— Тепер, коли почався сезон дощів, у мене більше вільного часу... Та вони занадто білі. Але, гадаю, незабаром трохи потемнішають.

У вітальні, де щойно спав Кікудзі, Тікако зиркнула на токонома.

— Нічого нема, чисто й навіть приємно, — сказав Кікудзі.

— Так, найкраще дощової пори. Правда, одна-дві квітки... — Тікако урвала мову й обернулася. — А де «сіно» Оота-сан?

Кікудзі мовчав.

— Як на мене, краще б його повернути.

— Це моя справа.

— Не сказала б...

— В усякому разі, ви мені не указ.

— Не знаю... — Тікако посміхнулася сліпучо-білими вставними зубами. — Я прийшла, щоб вам порадити. — Вона раптом витягла руки й розвела ними, ніби щось відганяючи. — Якщо не вигнати злих чарів з вашого дому, то...

— Не лякайте, я не боюся!

— Я хочу поставити вам свої вимоги, як сваха...

— Якщо ви маєте на увазі доньку Інамурів, то я відмовляюсь про це говорити.

— Та ви що! Це ж малодушність — відмовлятися від прекрасної нареченої лише тому, що не до вподоби сваха. Сваха — це ніби кладка. Тож ступайте по ній відважніше. Ваш батько залюбки користувався моїми послугами.

Кікудзі скривився.

Коли Тікако починала суперечку, в неї піднімалися плечі. Так було й цього разу.

— Щоб ви знали, я не така, як Оота-сан. Зі мною легко мати справу. Я й про взаємини з батьком могла б вам розповісти, не втаюючи нічого. На жаль, я не займала в його душі стільки місця, як інші. Все швидко скінчилося, як і почалося... — Тікако похнюпила очі. — А проте я не нарікаю на долю. Потім не раз і не два ваш батько радо вдавався до моїх послуг, бо знав, що я не підведу.

Взагалі, чоловіки воліють доручати свої справи жінкам, з якими в них щось було... Ось так завдяки йому я набралася здорового глузду.

— Умгу...

— Тож послухайте цього здорового глузду.

Кікудзі мало не впіймався на гачок простодушності. Тікако вийняла з-під обі віяло.

— Мушу вам сказати, що людина не навчиться розважності, якщо в неї різко виражена чоловіча або жіноча вдача.

— Справді?.. Виходить, мудрість доступна тільки людям без статі?

— Ви глузуєте? А я вам скажу, що тільки люди без статі, як ви їх називаєте, бачать наскрізь і жінок, і чоловіків. Ви думаєте, Оота-сан вибрала смерть з доброго дива? На кого ж тоді вона лишила свою єдину доньку? Я гадаю, вона наперед вирішила: от, мовляв, я помру, а доньку догляне Кікудзі-сан...

— Таке скажете...

— Я довго думала й от у мене виникла підозра... Вона ж своєю смертю хотіла перешкодити вашому одруженню. Вона не просто так померла. Для цього була своя причина.

— Що за химери? — сказав Кікудзі й нараз відчув, що ці химери вразили його в саме серце. Як блискавка.

— Кікудзі-сан, ви говорили Оота-сан про доньку Інамурів?

Кікудзі все пригадав, але вдав, що нічого не знає.

— А хіба це не ви сказали Оота-сан по телефону, що справу з моїм одруженням уже вирішено?

— Я. А що? Навіть попередила: «Не смій заважати!» Того ж вечора Оота-сан і померла.

Запала мовчанка.

— А звідки ви, Кікудзі-сан, дізналися про ту розмову? Вона вам скаржилася?

Кікудзі був захоплений зненацька.

— Значить, приходила. Я знала, що так буде. Ще тоді, коли вона йойкнула в трубку.

— Отже, це ви звели її зі світу.

— Думайте, що завгодно. Я завжди виходила лиходійкою. Як було треба, то й ваш батько використовував мене в цій жорстокій ролі. Я і сьогодні ладна ввійти в цю роль. Тільки не думайте, що на знак колишньої батькової прихильності...

Кікудзі зрозумів: Тікако дала волю своїм глибоко вкоріненим ревнощам і ненависті.

— Хай вас не цікавить, що за лаштунками.— Погляд Тікако наче ковзав уздовж її носа.— Хочете, кривіться — от, мовляв, настирлива баба, пхає носа в чуже просо!.. А я тим часом прожену відьомське кодро й допоможу вам узяти вигідний шлюб.

— Годі про цей вигідний шлюб!

— Ну хай так. Я згодна, що не треба мішати сюди Оота-сан.— Голос Тікако полагіднішав.— Зрештою, Оота-сан була вже не така й погана... Вона, певно, молилась, умираючи, щоб ви взяли її доньку собі за дружину.

— Знову ви своїї?

— Це ж щира правда! Невже ви, Кікудзі-сан, не здогадуєтесь, що вона в думці вже видала доньку за вас? Якщо ні, то ви витаєте у хмарах... І вві сні й наяву вона, як зачарована, думала тільки про вашого батька. Можете назвати це чистим почуттям, якщо хочете. Заплуталась сама у своїх химерах, заплутала й доньку, і от поплатилася життям... Глянути збоку, то ніби над нею висіло якесь страшне закляття. Нечиста сила розставила свої сільця...

Кікудзі зустрівся поглядом з Тікако.

Її маленькі очиці аж закотилися.

Він не витримав і одвернувся.

Кікудзі дав їй виговоритись, не обірвав на півслові. Бо від самого початку відчував непевність свого становища й до того ж був приголомшений страхітливим здогадом Тікако.

Невже пані Оота прагнула одружити його з донькою?.. Кікудзі і на гадці такого не мав. Та й зараз не вірив.

То була вигадка, породжена отрутою ревнощів, огидна, як і чорна пляма на її грудях.

І все ж ця вигадка вразила Кікудзі, як удар блискавки.

Кікудзі стало лячно.

Невже він сам в глибині душі мріяв про це?..

Адже буває, що захоплення матір'ю переходить на її доньку... Але ж Кікудзі в думці ще насолоджувався п'янкими обіймами пані Оота. Тож, напевно, його обплутано якимись чарами, якщо його непомітно тягло до доньки.

Тепер йому здавалося, що він цілком перемінився після зустрічі з пані Оота.

Кікудзі наче заціпенів.

— Заходила панночка Оота. Сказала, що прийде іншим разом, якщо у вас гості... — повідомила служниця.

— Що?.. Вона пішла?

Він кинувся в передпокій.

II

— Як добре, що ви подзвонили... — витягнувши свою тонку білу шию, Фуміко підвела на Кікудзі очі.

В ямці, де кінчалась шия і починалися груди, залягла жовтава тінь.

Що це? Гра світла чи ознака виснаження?.. Кікудзі, однак, відчув, що йому раптом полегшало на серці.

— А в мене Курімото.

Він сказав це спокійно, без напруження. Як тільки побачив Фуміко, недавньої розгубленості наче й не було.

Вона кивнула.

— Я здогадалась, он її парасолька...

— А-а, он ця... Справді...

Під стіною у передпокої стояла сіра парасолька з довгою ручкою.

— Може б, ви побули в чайному павільйоні? А я тим часом випроваджу стару Курімото.

Кікудзі не міг собі простити, що заздалегідь не спекався Тікако. Адже знав, що прийде Фуміко.

— Мені однаково...

— Тоді заходьте, будь ласка.

Фуміко пройшла у вітальню й приязно привіталася з Тікако, мов і не здогадувалась про її вороже ставлення до себе. Подякувала Тікако за співчуття.

Тікако сиділа, задерши голову й трохи піднявши ліве плече, як на уроці, коли слідувала за рухами учениці.

— У вашої матері була вразлива душа... А в цьому світі таким людям важко... От і померла, зів'яла остання ніжна квітка.

— Я б не сказала, що вона була аж така ніжна.

— Мабуть, їй жаль, що покинула вас напризволяще... Фуміко похнюпилась.

Її пухкі губи міцно стулилися.

— Вам, певно, сумно. Саме час відновити уроки чайної церемонії.

— Та знаєте, я вже...
— Розвієте тугу.
— Я тепер не можу собі цього дозволити.
— Та що ви кажете! — Тікако зняла руки з колін.— Правду кажучи, я зайшла провітрити чайний павільйон. Пора вже, сезон дощів ніби минув.— Тікако зиркнула на Кікудзі.— Фуміко-сан, може б, і ви зі мною пішли?
— Навіть не знаю...
— З дозволу Кікудзі-сана візьмемо мамине «сіно». Аж тепер Фуміко глянула на Тікако.
— Згадаємо маму...
— Я ще розплачусь там.
— Нічого, поплачете, легше стане. Незабаром у Кікудзі-сана з'явиться молода господиня і я вже не зможу ходити в павільйон. А в мене з ним пов'язано стільки спогадів...— Тікако всміхнулася, але відразу споважніла.— Звісно, якщо відбудуться заручини з Юкіко-сан.
Фуміко кивнула. Її овальне, як у матері, обличчя було незворушне. На ньому лише проступала безмежна втома.
— Навіщо говорити про те, чого ще не вирішено? Ви ставите Інамуру в незручне становище,— зауважив Кікудзі.
— А я сказала — якщо відбудуться заручини...— заперчила Тікако.— Як то мовиться, нема добра без лиха. Фуміко-сан, вважайте, що ви нічого не чули, поки справу не вирішено.
— Гарзд! — Фуміко знову кивнула.
Тікако гукнула служницю і пішла прибирати чайний павільйон.
— Обережно, листя під деревами ще мокре,— долинув із саду її голос.

III

— Мабуть, ви по телефону чули, як тут уранці хлюпав дощ? — запитав Кікудзі.
— А хіба по телефону його почуєш? Я не звернула уваги. Дивно, невже можна чути, як періщить дощ у вашому саду?
Фуміко подивилася на сад.
З-за кущів долітав шурхіт віника в чайному павільйоні.
Кікудзі теж глянув у сад.

— І я не чув, як шумить дощ у вас. Щоправда, мені здалося, ніби у трубці щось шамотить. Ото дощ! Давно такого не було.

— І гриміло страшенно...

— Пригадую ще, ви сказали, що загриміло.

— Знаєте, я навіть у дрібниціях схожа на маму. Тільки загуркотить грім, мама, бувало, вкриває мою голову рукавом кімоно. А коли виходить з дому, поглядає на небо — чи не збирається на грозу? Так і я... Як загримить, мені хочеться затулитися рукавом.

Фуміко мимоволі зніяковіла.

— Я принесла друге «сіно», — сказала вона й вийшла у передпокій.

Повернувшись, вона поставила чашку перед Кікудзі, але не розгортала.

Та, побачивши, що Кікудзі не зважається торкнутися чашки, вона розгорнула папір і вийняла подарунок з коробки.

— Вашій мамі, здається, найбільше подобалися дві парні чашки роботи Рйоню, — сказав Кікудзі.

— Так, але вона віддавала перевагу цьому «сіно». Мовляв, червона й чорна чашки не пасують до зеленого чаю.

— Справді... На чорному тлі зелений чай втрачає усю свою принаду.

Кікудзі не наважувався брати в руки циліндричне «сіно», й Фуміко сказала:

— Може, воно нічого не варте?

— Та що ви!

І все одно він не міг простягти руку до чашки.

Чашка була такою, як і описала її Фуміко вранці по телефону — в білій поливі, крізь яку проступав червонястий відтінок. Досить було до неї трохи придивитися, як багрянець наче спливав на поверхню.

Вінця були коричнюватими. В одному місці блідо-коричневий колір немов густішав.

Певно, цього місця торкалися губи.

Здавалось, це чайний осад. А може, наслідок частого вжитку?

Невже це слід губної помади, як казала Фуміко?

Колір злинялої помади... Колір зів'ялої червоної троянди... І колір крові, що колись давно капнула на білу поверхню... В Кікудзі тривожно тьохнуло серце.

І водночас душу сколихнула непереборна відраза й спокуса.

На чашці були намальовані синювато-чорні широкі листки якоїсь трави. Подекуди на цьому листі видніли бурі цяточки.

Простий, невігадливий малюнок заглушив у Кікудзі хворобливий інстинкт.

Чашка була довершеної форми.

— Чудова! — захоплено вимовив Кікудзі й узяв її в руки.

— Я на цьому не розуміюсь... Але мамі вона дуже подобалась.

— А вона й справді наче вмисне зроблена для жінки. Для жінки... Власні слова нагадали Кікудзі про живу пані Оота.

А все-таки, чому Фуміко принесла «сіно» зі слідами материної помади?

Кікудзі не міг збагнути, що спонукало її до цього: дитяча наївність чи жорстока бездушність?

Проте відчував, яка вона безборонна.

Він крутив чашку на всі боки, але торкнутися пальцем її вінець не наслідювався.

— Фуміко-сан, сховайте її, будь ласка! А то Курімото знову почне свої обридливі балачки.

— Гаразд.

Фуміко вклала чашку в коробку, загорнула в фуросікі й винесла в передпокій.

Вона, певно, хотіла подарувати йому цю чашку, але пропустила нагоду й нічого не сказала. Чи подумала, що чашка йому не сподобалась.

Із саду повернулася зсутулена Тікако.

— Кікудзі-сан, ви не дасте нам глечик Оота-сан?

— Може, обійдетесь нашим? Та ще тепер, коли завітала Фуміко-сан...

— Не розумію... Саме тому й прошу. Візьму його з собою, коли будемо згадувати про Оота-сан.

— Але ж ви ненавиділи її! — сказав Кікудзі.

— Ненавиділа? Просто ми різні люди. Чи ж можна ненавидіти небіжчицю?.. Якщо й було між нами непорозуміння, то лише через несхожість вдачі. Та, зрештою, я бачила її наскрізь...

— Ви всіх бачите наскрізь...

— Хай не заносяться.

В кімнату зайшла Фуміко й сіла біля порога.

Тікако обернулася до неї; ліве плече її піднялося.

— Фуміко-сан, можна взяти «сіно» вашої матері?

— Будь ласка, — відповіла Фуміко.

Кікудзі вийняв глечик із стінної шафи.

Тікако заткнула віяло за пояс і, взявши «сіно» під пахву, подалася у чайний павільйон.

Кікудзі підійшов до Фуміко.

— Знаєте, я вранці аж злякався, коли почув, що ви переселилися. І ви самі впоралися з таким клопотом?

— Сама. Щоправда, мені пощастило: будинок купив наш знайомий, який наймав будиночок в Оісо. Він хотів помінятися, але я воліла продати будинок. Жити самій, навіть у маленькому будиночку, незатишно. Наймати кімнату — набагато простіше, особливо коли ти працюєш. Я тим часом живу в подруги.

— На роботу влаштувались?

— Ще ні. Коли дійшло до діла, то виявилось, що я нічого як слід не вмію... — Фуміко всміхнулася. — Я збиралася зайти до вас лише тоді, як знайду роботу. А то ж сумно приходити в гості, коли повисла між небом і землею, і не маєш ні кутка, ні роботи.

Кікудзі хотів сказати, що саме тоді їй треба ходити в гості. Він уявив собі Фуміко саму в чужій кімнаті, але не засмучену.

— Я теж збирався продати свій дім, але ніяк не наважуся. А тим часом ринва прогнила, татамі протерлися...

— Навіщо продавати? Ви ж, мабуть, скоро одружитесь, приведете сюди дружину... — просто сказала Фуміко.

Кікудзі глянув на неї.

— Вигадки старої Курімото? Думаєте, я спроможний зараз оженитися?

— А що вам заважає? Мама?.. Дайте їй спокій, вона своє відстраждала. Вважайте, що все те — далеке минуле...

IV

Тікако швидко прибрала чайний павільйон — їй це не первина.

— То як, вдало підібрано посуд до цього глечика?

Вона зверталася до Кікудзі, але він не знайшов, що відповісти. Фуміко теж мовчала. Обоє дивилися на «сіно».

Ще недавно цей глечик з квітами стояв перед остан-

ками пані Оота, а от сьогодні йому вернули колишню роль — служити посудом на чайній церемонії.

Хто тільки не торкався його! Колись пані Оота, а ось зараз над ним чаклує Тіако. Після смерті пані Оота він перейшов до Фуміко, а та подарувала його Кікудзі.

Незвичайна доля в цього глечика... Зрештою, з чайним посудом таке буває часто.

Минуло триста, а то й чотириста років, як виготовили цей глечик. Хто користувався ним перед панею Оота, чий долі залишали на ньому невидимий слід?

— Поряд з жаровнею і чайником це «сіно» — справжній красень. — Кікудзі повернувся до Фуміко. — Своєю міцністю він навряд чи поступиться залізу.

Біла полива «сіно» з глибини випромінювала лагідне сяйво.

Кікудзі сказав Фуміко по телефону, що хоче з нею зустрітися, коли подивиться на цей глечик.

Можливо, й тіло її матері випромінювало внутрішнє світло.

У павільйоні було душно, й Кікудзі розсунув сьодзі. У вікні за спиною Фуміко зеленів клен. Густа тінь його листя нашаровувалась на її волоссі.

Голова й шия Фуміко чітко вимальовувалися на тлі вікна, а її білі руки, що виступали з коротких рукавів кімоно, чи не вперше в житті одягнутого, відсвічували зеленкуватим. Хоч вона й не була повною, її плечі й руки здавалися округлими.

Тіако теж милувалася глечиком.

— «Сіно» оживає лише тоді, коли служить для чайної церемонії. Просто гріх ставити в ньому букет європейських квітів.

— А от мама ставила квіти, — сказала Фуміко.

— Аж не віриться, що перед нами «сіно» вашої матері! Гадаю, вона сама була б цьому рада.

Невже Тіако глузує?

Фуміко спокійно відповіла:

— У матері він був як ваза для квітів... Що ж до мене, то я полишу займатися чайною церемонією.

— Не кажіть!.. — Тіако оглянулася. — Мені здається, я відразу заспокоююсь, щойно переступаю цей поріг. А я ж відвідала не один такий павільйон. — Вона звернула погляд на Кікудзі. — Кікудзі-сан, наступного року минає п'ята роковина з дня смерті вашого батька. Влаштуйте цього дня чайну церемонію.

— Треба подумати... От було б кумедно поставити перед гістьми не справжнє чайне начиння, а підробки!

— Що ви кажете! Серед посуду вашого батька немає жодної підробки.

— Справді? Все одно було б кумедно! Чайна церемонія з підробками... — Кікудзі звернувся до Фуміко. — Мені здається, наче в цьому павільйоні завжди витає запах цвілі й отруйних випарів. То, може, чайна церемонія з підробленим посудом розжене цю отруйну атмосферу. Після таких поминок я розпрощаюся з чайною церемонією. Зрештою, я й раніше не цікавився нею...

— Ви хочете сказати, що вам обридло, коли стара Курімото приходить провітрювати чайний павільйон?

Тікако заходилась перемішувати чай.

— Таки правда ваша!

— Бувши вами я б не поспішала. Спочатку заведіть нових друзів, а вже тоді поривайте з давніми.

Показуючи очима, що все готово, Тікако поставила перед Кікудзі чашку.

— Фуміко-сан наслухається ваших жартів і подумає, що «сіно» — пам'ятка про матір, — потрапила в погані руки. Коли я дивлюсь на цей глечик, мені здається, ніби на ньому відбилосся обличчя вашої матері.

Кікудзі поставив чашку на тацю і глянув на «сіно».

Що вона там побачила?.. На чорній лакованій покривці видно скоріше її власне обличчя.

Фуміко сиділа в задумі.

Кікудзі не розумів, чи то стримує вона своє обурення, чи то намагається не помічати Тікако?

Дивна річ — Фуміко не виявляла ніякого невдоволення і сиділа поряд з Тікако.

Згадка Тікако про шлюб Кікудзі теж ніби її не зачепила.

Тікако, що здавна ненавиділа пані Оота і її доньку, й тепер намагалась образити Фуміко, та дівчина не сердилась.

Мабуть, вона поринула в таку безпросвітну тугу, що образи пролітали повз її вуха... А може, приголомшена материною смертю, вона піднеслася над мирською суетою?.. Або ж, успадкувавши від матері чисту душу, не вміє опиратися ні собі, ні комусь іншому.

Але ж і він, Кікудзі, не дуже намагався захистити Фуміко від дошкульних випадів Тікако...

Спіймавши себе на цій гадці, Кікудзі подумав, що й він — дивна людина.

Та найстрашнішим було те, що Тікако сидить і спокійно сьорбає чай.

Тікако вийняла годинника з-за обі.

— Цей годинничок не годиться для короткозорих... Кікудзі-сан, ви б не віддали мені кишеньковий годинник вашого батька?

— В нього не було такого годинника! — одрубав Кікудзі.

— А я вам кажу, що був! Він завжди носив його при собі. Навіть коли навідувався до вас, Фуміко-сан. Правда?

Тікако напустила на себе байдужість.

Фуміко похнюпилась.

— Здається, зараз десять на третю. Стрілки розпливаються... — Тікако заговорила різко й діловито. — Інамура-сан організувала для мене групу. Сьогодні о третій перший урок. Перед тим я зайшла сюди одержати вашу відповідь, Кікудзі-сан.

— Будь ласка, передайте Інамура-сан, що я рішуче відмовляюся, — сказав Кікудзі.

— Так-так... Отже, рішуче відмовляєтесь... — Тікако намагалась перевести його відповідь на жарт. — А я сподівалася проводити тут свої заняття.

— Порадьте Інамура-сан купити мій будинок. Я все одно найближчим часом продам його...

Не звертаючи уваги на Кікудзі, Тікако обернулася до Фуміко.

— Фуміко-сан, а ви не збираєтесь додому? Може, підемо разом?

— Гарзд.

— Я зараз швиденько попораю.

— Дозвольте вам допомогти.

— Як хочете...

Не чекаючи на Фуміко, Тікако подалася за сьодзі мити посуд.

Звідти долинув плюскіт води.

— Фуміко-сан, чого вам спішити? Не йдіть з нею, — прошепотів Кікудзі.

Фуміко похитала головою:

— Мені страшно.

— Вам нічого боятись.

— А я все одно боюсь...

— Тоді вийдіть з нею, а на півдорозі придумайте щось і поверніться назад.

Фуміко знову похитала головою і встала, розгладжуючи ззаду складки тонкого літнього плаття.

Кікудзі простяг до неї руку.

Йому здалося, що Фуміко от-от упаде. Фуміко зашарілася.

Коли Тіако запитала її про кишеньковий годинник, вона ледь почервоніла, а тепер сором розцвів на її обличчі гарячим рум'янцем.

Фуміко пішла мити «сіно».

— А-а, принесли мамин глечик, — почувся з-за сьодзі хрипкий голос Тіако.

Подвійна зірка

I

До Кікудзі завітала Тіако й повідомила: «І Фуміко, і донька Інамурів повиходили заміж».

Тієї літньої пори о пів на дев'яту надворі ще було видно. Кікудзі повечеряв і, прилігши на галереї, милувався світлячками в клітці, що їх купила служниця. Непомітно їхнє сяйво пожовкло — сонце опустилося за обрій. Та Кікудзі не вмикав світла.

Взявши на кілька днів відпустку, Кікудзі навідався до свого приятеля, що жив на дачі біля озера Нодзіріко, й тільки сьогодні повернувся додому.

Приятель був жонатий і мав дитину. Кікудзі, незвичайний до малечі, ніяк не міг визначити, скільки ж їй місяців і чи велика вона для свого віку, отож просто, для годиться, сказав:

— Чималенький!

— Та де там! Народився таким слабеньким, що жаль було дивитися. Тільки останнім часом трохи вилюднів... — відповіла приятелева дружина.

Кікудзі помахав рукою перед очима маляти.

— А чому воно не моргає?

— Бачити то бачить, але моргати йому ще рано. Це прийде пізніше.

Він гадав, що дитині місяців п'ять, а виявилось, що тільки три. Лише тепер Кікудзі зрозумів, чому в матері

таке бліде обличчя і рідке волосся. Адже вона недавно оклигала після пологів.

Знайоме подружжя віддавало дитині всю душу, не спускало з неї очей, й Кікудзі почувався самотнім і зайвим. Та тільки він сів у поїзд, як перед очима постав лагідний образ змарнілої, сама шкіра й кістки, жінки з немовлям на руках. Приятель увесь час жив разом з батьками, і лише тепер, після народження маляти, молода жінка була наодинці з чоловіком. Дача на березі озера, напевне, здавалася їй раєм.

І ось тепер, відпочиваючи на галереї, Кікудзі згадував ту жінку з щемливим, майже священним почуттям.

Саме тоді й нагодилася Тіако.

Вона нецеремонно зайшла на галерею і сіла біля Кікудзі.

— Що це з вами?! В такій п'ятьмі... Ох, ці мені одинаки! Як ляжуть відпочити, то й світла нікому запалити.

Кікудзі підтяг ноги, зігнув їх у колінах, якийсь час так полежав, потім неохоче сів.

— Та лежить собі! — Тіако простягла руку, ніби хотіла стримати Кікудзі, а вже тоді за всіма приписами етикету привіталася. Розповіла, що була в Кіото, а на зворотному шляху заїхала в Хаконе. В Кіото, в домі майстра чайної церемонії зустріла Оідзумі, торговця чайним начинням. — Ми з ним давно не бачилися... А вже як зустрілись, то досхочу наговорилися про вашого батька. Він мене водив у квартал Кіяматі, хотів показати маленький готель, де потай зупинявся ваш батько, певно, з Оота-сан. Оідзумі радив мені переночувати в цьому готелі. От товстошкірий! Та я б умерла, якби прокинулась серед ночі в кімнаті, де колись зупинялися покійні Мітані-сан і Оота-сан!

«Ти сама товстошкіра!» — думав Кікудзі й мовчав.

— Кікудзі-сан, і ви з дому виїжджали? Були на берегах Нодзіріко?

Вона наперед знала відповідь, бо мала звичку — розпитати про все служницю, а тоді заявитися в кімнату без запросин.

— Щойно повернувся, — різко відповів Кікудзі.

— Я приїхала кілька днів тому, — незворушно сказала Тіако. — А коли приїхала, то побачила, що сталося непоправне. Просто жах! Я так прорахувалась, що соромно дивитися вам у вічі!

І додала, що донька Інамурів вийшла заміж.

Добре, що на галереї було темно — Кікудзі міг не приховувати подиву, що відбився на його обличчі. Однак голос його прозвучав цілком спокійно.

— Он що... І коли?

— Ви так спокійно питаєте, мовби йдеться не про вас,— поглузувала Тікако.

— Я ж вам не раз і не два казав, що відмовляюся від Юкіко.

— Все це пусті балачки! Ви з самого початку вдавали, що вона вам не подобається. Ви просто хотіли позбутися надокучливої старої Курімото. Хай, мовляв, не пхає носа в чужі справи!

— Та що ви кажете! -- глузливо пирхнув Кікудзі.

— А все-таки Юкіко-сан вам подобається.

— Що й казати, гарна дівчина...

— Я відразу догадалася...

— Якщо дівчина гарна, то це ще не означає, що обов'язково треба з нею одружитися.

Так чи інак, а звістка про одруження Юкіко вразила Кікудзі в саме серце, й він жадібно, немов тамуючи спрагу, намагався викликати в пам'яті її образ.

Кікудзі бачив Юкіко лише двічі.

Вперше — на чайній церемонії в храмі Енгакудзі. Тікако навмисне веліла Юкіко виконати чайний обряд, щоб Кікудзі міг її добре роздивитися. В його уяві виринула зграбна постать дівчини, її стримані, граціозні рухи, легка тінь листя на сьодзі й м'які відблиски світла на святковому кімоно та волоссі. Виразно бачив він червону серветку й рожеве крепдешинове фуросікі з білими журавлями. Лише одного він не міг пригадати — її обличчя.

Вдруге Кікудзі бачив її в себе дома. І тоді Тікако влаштувала чайну церемонію. А наступного ранку йому здавалося, ніби в чайному павільйоні витає аромат Юкіко. Як зараз, Кікудзі бачив перед собою обі з вибитими на ньому боровими півниками. Його пам'ять схопила окремі деталі її вбрання, а от обличчя не зберегла.

А втім, Кікудзі не міг пригадати навіть своїх недавно померлих батьків. Тільки по фотографії він згадував — справді, вони були такими... Певно, чим рідніша й ближча тобі людина, тим важче оживити в серці її образ. Мабуть, у нашій пам'яті легко закарбовується тільки погане.

Очі й щоки Юкіко були для Кікудзі невловимі, як світло, зате родима пляма на грудях Тікако набрала в його уяві конкретного, як ропуха, вигляду.

Хоча на галереї було темно, Кікудзі здогадувався, що на Тікако довге спідне кімоно з конопляного крепу. З-під такої тканини навіть при світлі нічого не побачиш. Та Кікудзі бачив родиму пляму. І саме тому, що навколо була темрява.

— Кікудзі-сан, як же так? Ви кажете, що Юкіко гарна дівчина, і самі ж випускаєте її з рук. Такої, як вона, не знайдете на цілому світі, хоч би все життя шукали... Як це ви не розумієте такої простої речі? — докоряла Тікако. — Ви молодий, недосвідчений, і ніщо вас не обходить. Та зрозумійте, що один необачний крок змінив долю двох людей — вашу і Юкіко-сан. Вона відчувала до вас прихильність. А ви... Якщо вона буде нещасною за іншим, то в цьому й ваша провина...

Кікудзі промовчав.

— Гадаю, ви встигли добре пізнати її. То невже вас не гризтиме сумління, якщо через кілька років Юкіко-сан згадає про вас і пожалкує, що ви не одружилися з нею?

Голос Тікако був просякнутий отрутою.

Якщо Юкіко вийшла заміж, то навіть Тікако так розпинатися?

— О, світлячки! Такої пори? — Тікако витягла шию. — Скоро настане час осінніх комах. Невже світлячки ще не відійшли? Наче привиди!

— Служниця купила, — пояснив Кікудзі.

— Від неї такого слід сподіватися. Та якби ви, Кікудзі-сан, цікавилися чайною церемонією, то так не схибили б. Ви мусили б знати, що в Японії кожному своя пора року.

Після такого закиду Кікудзі здалося, що світлячки мерехтять якимось неземним, незвичайним світлом. Він раптом згадав, що на березі озера вже дзижчали осінні комах. Дивна річ — як світлячки дожили до цих пір?

— Якби ви були жонаті, то, мабуть, не пустили б у кімнату цього сумного символу пори року, що минула... — Тікако перейшла на задуманий тон. — А я от думала виконати обов'язок перед вашим батьком — висватати вам доньку Інамурів!

— Обов'язок?..

— Так, обов'язок... Та поки ви вилежувалися в темряві й милувались світлячками, і Фуміко вискочила заміж.
— Коли?

Ця звістка приголомшила Кікудзі більше, ніж заміжжя Юкіко. Йому здалося, ніби земля тікає з-під ніг. Кікудзі заскочили зненацька. Тікако, певне, на це й розраховувала.

— Я теж довго не могла отямитися, коли дізналась. От тобі й маєш! Наче змовились обидві. Та від молоді всього можна сподіватися... Правду кажучи, я рада за Фуміко — хоч не стоятиме вам на заваді. Та от біда — Юкіко-сан теж віддалася заміж. Я ходила як опльована... І все ваша нерішучість.

Кікудзі все ще не вірив в заміжжя Фуміко.

— Оота-сан весь час стояла вам поперек дороги. Навіть після смерті... Може, хоч тепер її чари покинуть ваш дім.— Тікако поглянула на сад.— Заспокойтесь і візьміться до саду. Навіть у темряві видно, як порозросталися дерева, як там душно й похмуро!

По батьковій смерті минуло вже чотири роки, а Кікудзі жодного разу не запрошував садівника. Справді, дерева розрослися, навіть увечері в саду було так душно, ніби під листям збереглася полуднева спека.

— Мабуть, служниця не поливає? Ви могли б їй сказати, щоб вона пильнувала своїх обов'язків.

— Чого це вас обходить?

Кікудзі невдоволено кривився на кожне слово Тікако, і водночас дозволяв їй теревенити про що завгодно. І так бувало завжди.

Вичитуючи йому, Тікако намагалася втертися в довіру і вивідати, що в нього на душі. Кікудзі давно розгадав ці хитрощі. Він відверто опирався їй і остерігався, щоб ненароком не обмовитися. Тікако здогадувалася про це, але вдавала, ніби нічого не помічає, лише іноді давала відчути, що бачить Кікудзі наскрізь.

Вона рідко докоряла йому чимось несподіваним, а зачіпала в його серці ті струни, які викликали огиду до самого себе.

От і цього вечора, сповістивши про одруження Юкіко й Фуміко, вона стежила, як Кікудзі сприйме новину. «Навіщо воно їй?» — подумав Кікудзі й вирішив пильнуватися. Якщо Тікако раніше хотіла поєднати його з Юкіко, а Фуміко відсторонити, то чого вона лізе йому в душу тепер, коли дівчата повиходили заміж?..

Кікудзі подумав, що слід би ввімкнути світло у вітальні й на галереї. Незручно сидіти з Тікако в темряві — не такі вони й близькі люди. От нахаба! Навіть сад приточила!.. Кікудзі пропустив повз вуха її зауваження і вмикати світло полинився.

Тікако теж не ворухнулася з місця, хоча відразу, як тільки з'явилася на галереї, нагадала про темряву. Раніше вона радо допомагала в дрібницях. А тепер... Невже вона втратила інтерес до нього? Може, виною цьому старість?.. Чи Тікако загордилася тим, що зажила слави уроками чайної церемонії?..

— Коли я була в Кіото, Оідзумі доручив мені одну справу... Вона мене не зачіпає, я тільки передаю його слова... Так от, якщо ви будете продавати чайне начиння, то, будь ласка, довірте йому це діло.— Тікако говорила спокійно.— Навіть якби ви зібрали всі сили й розпочали життя наново тепер, коли втратили Юкіко-сан, то все одно чайний посуд вам ні до чого. Жаль, що я вже не буду вам потрібна, як колись батькові... Коли б я не провітрювала чайного павільйону, він давно б запустів.

«Ого, як завершила!» — подумав Кікудзі.

Куди вона хилить, було зрозуміло.

Коли їй не вдалося одружити його з Юкіко, вона, мабуть, вирішила перед остаточним розривом спільно з торговцем виманити в Кікудзі за безцінь чайне начиння.

А втім, Кікудзі не розгнівався, а навіть відчув полегкість.

— Я збираюсь продавати й дім, отож незабаром звернуся до нього.

— Що не кажіть, а на душі спокійніше, коли довіришся знайомій людині.— І додала: — Колись Оідзумі був у вас частим гостем.

«Тікако знає краще за мене, що батько залишив після себе. Мабуть, заздалегідь усе підрахувала»,— подумав Кікудзі.

Він поглянув у бік чайного павільйону, перед яким ріс великий олеандр, весь у білому цвіту.

З нічної п'янки виступали тільки плями того цвіту, небо й дерева зливалися в одну суцільну темну завісу.

II

Наприкінці робочого дня, коли Кікудзі збирався виходити з контори, його затримав телефонний дзвінок.

— Це я, Фуміко,— почувся у трубці тихий голос.

— Алло... Мітані слухає...

— Це я, Фуміко.

— А-а, це ви...

— Пробачте, що потурбувала вас на роботі... Інакше я не встигла б...

— А що таке?

— Я послала вам листа, та, здається, забула наклеїти марку...

— Он як? Я ще не мав приємності його одержати.

— Я купила на пошті десять марок, послала листа, а коли повернулася додому, дивлюсь — аж усі марки при мені. Бачите, яка я неухажна. Думаю, треба попросити вибачення, поки лист не дійшов...

— Та чи варто зважати на таку дрібницю! — відповів Кікудзі й подумав, що той лист, певно, сповіщав про шлюб. — Лист з приводу радісної події?

— Що?.. Я завжди розмовляла з вами по телефону, а оце вперше написала листа... Довго вагалася — посилати чи ні... От і забула наклеїти марку.

— Звідки ви дзвоните?

— З автомата біля токійського вокзалу. Тут черга, люди ждуть.

— З автомата? — здивувався Кікудзі. — А вас можна поздоровити?

— Ага... нарешті... Від кого ви довідались?

— Курімото сказала.

— Курімото-сан? А вона від кого?.. Жахлива людина!..

— Тепер вам навряд чи доведеться зустрічатись з нею... Пригадуєте, коли ми востаннє говорили по телефону, в трубці було чути шум дощу?..

— Так, ви вже казали... Я тоді саме перебралася до подруги й вагалася, сповістити вас чи ні... Як і тепер.

— От добре, що ви самі дали про себе знати! Я теж вагався — поздоровляти чи ні,— коли Тікако принесла цю звістку...

— Знаєте, сумно, коли тебе вважають пропалою безвісти.

На останніх словах голос Фуміко стих, як у матері. В Кікудзі перехопило дух.

— Та було б краще, якби я таки зникла...— Фуміко на мить примовкла, а потім додала:— Я живу тепер у нужденній кімнатці на шість татамі. Знайшла одночасно з роботою.

— Ого!..

— Розпочала працювати в саму спеку, отож так стомлююсь...

— Авжеж... а ще відразу після одруження...

— Що?.. Якого одруження?

— Я вас вітаю!

— Ну що ви!.. Глузуєте?..

— Ви ж нібито вийшли заміж...

— Я?

— Хіба ні?

— Та що ви!.. Як я могла б... у такому стані?.. Щойно мама померла, а я...

— Воно так, але...

— Це вам Курімото-сан сказала?

— Ага.

— Навіщо? Не розумію?.. І ви, Мітані-сан, повірили? Фуміко наче питала саму себе.

Кікудзі раптом рішуче сказав:

— Це не телефонна розмова. Ми не могли б з вами зустрітись?

— А чого ж...

— Підждіть біля токійського вокзалу, я зараз приїду.

— Так, але...

— Ви хочете десь-інде?

— Я не хочу чекати надворі. Краще я приїду до вас додому.

— Може, разом поїдемо?

— Тоді доведеться чекати вас на вулиці.

— А ви б не зайшли до мене... на роботу?

— Ні... Я приїду до вас додому.

— Нехай так. Я теж скоро буду. Якщо приїдете раніше, почекайте мене у вітальні.

Якщо Фуміко сяде на електричку, то прибуде раніше за нього. Кікудзі подумав, що дівчина могла їхати в тому самому вагоні, й узявся шукати її очима на пероні, коли вийшов з вагона.

Фуміко справді приїхала раніше.

Служниця сказала, що вона в саду. Кікудзі обійшов будинок і побачив Фуміко, що сиділа на камені в затінку олеандра.

Після останніх відвідин Тікако служниця поливала сад перед тим, як Кікудзі повертався з роботи. Садова колонка, як виявилось, була справна.

Камінь, на якому сиділа Фуміко, знизу був мокрий.

Білий і червоний олеандр... Червоний цвіт на тлі цупкого зеленого листа, здавалось, палав вогнем, а білий — дихав прохолодою. М'яко погойдуючись, біле суцвіття огортало Фуміко з усіх боків.

І вона була біла — в білому бавовняному платті з синьою облямівкою по берегах коміра й кишень.

Призахідне сонце пробивалося крізь листя за плечима Фуміко й падало Кікудзі під ноги.

— Ласкаво прошу! — приязно мовив Кікудзі, підходячи до гості.

Фуміко не встигла привітатися першою й сказала:

— Вибачте, що подзвонила вам на роботу...

Вона підвелася, відвівши назад одне плече, ніби побоювалась, що Кікудзі схопить її за руку, як тільки підійде ближче.

— Ви по телефону таке сказали... От я й прийшла, щоб спростувати ваші слова...

— Ви про одруження? Щиро кажучи, я теж був здивований...

— Чим? — Фуміко опустила очі.

— Спершу — тим, що ви вийшли заміж, а вдруге — що й гадки такої не мали. Виходить, що я був здивований двічі.

— Двічі?

— Атож.

Кікудзі рушив по кам'яних плитах садової доріжки.

— Зайдемо звідси в дім. Чого ж ви не чекали мене у вітальні? — Він сів на галереї.— Недавно, коли я тут відпочивав після далекої дороги, пізно ввечері з'явилася Тікако.

З кімнати гукнула служниця. Мабуть, хотіла запитати щодо вечері, про яку Кікудзі казав по телефону, коли виходив з контори. Він зайшов у дім і невдовзі повернувся у білому бавовняному кімоно.

Тим часом Фуміко встигла підпудрити щоки. Коли Кікудзі сів, вона спитала:

— А що, власне, сказала Курімото-сан?

— Просто сказала: «Фуміко-сан вийшла заміж».

— І ви, Мітані-сан, повірили?..

— Такій брехні важко не повірити.

— У вас не закралося жодного сумніву?

В чорних очах Фуміко забриніли сльози.

— Та невже б я могла тепер вийти заміж? Чи ви вважаєте, що я здатна на таке?.. І мама, і я стільки настраждалися, стільки намучилися... Цим стражданням і досі не видно...

Кікудзі чомусь здалося, ніби мати Фуміко й досі жива.

— Ми звикли покладатися на людей і вірили, що нас зрозуміють... Та невже так здавалось? А може, то власне відображення в дзеркалі своєї душі?..

Фуміко ладна була заплакати.

Кікудзі трохи помовчав, а потім сказав:

— Фуміко-сан, пригадуєте, я вас запитав: «Ви вважаєте, я міг би тепер оженитися?» Того дня ще була злива...

— Коли гриміло?

— Так. А сьогодні ви питаєте мене те саме.

— Ні, не зовсім те...

— Ви мені не раз казали, що я одружусь.

— Між вами, Мітані-сан, і мною велика різниця... — Фуміко не спускала очей, повних сліз, з Кікудзі. — Так, так, істотна різниця...

— У чому?

— Та хоч би у суспільному становищі...

— У суспільному становищі?

— Так. У нас різне становище. Можу сказати, якщо хочете, що в нас різні долі... Моя така похмура...

— Ви хочете сказати, що вас мучить відчуття провини?.. Але ж у всьому винен я.

— Ні! — Фуміко рішуче захитала головою, а з її лівого ока раптом викотилася сльоза й поповзла вниз по скроні. — Мама весь гріх узяла на себе й померла. А втім, я не вважаю, що то був гріх. То було її горе. Гріх ніколи не змиєш, а горе минає.

Кікудзі опустил очі.

— Але ж ви, Фуміко-сан, своїми словами про нещасну долю кидаєте тінь на вашу матір.

— Можливо, я не так висловилася — не нещасна доля, а глибоке горе.

— Глибоке горе...

Він хотів сказати: «Глибоке горе — це те ж саме, що й глибока любов», — але стримався.

— А крім того, у вас є на прикметі дівчина, Юкіко-сан. Це теж нас відрізняє. — Фуміко ніби хотіла перевести розмову на інше. — Курімото-сан, певне, вважала,

що мама стоїть на заваді вашому шлюбу. Вона сказала, що я вийшла заміж, отже, й про мене вона такої ж думки. Інакше як же все пояснити.

— Але ж вона сказала, що й Інамура-сан вийшла заміж.

Фуміко розгубилася.

— Як?.. Не може бути... Напевне, брехня! — Фуміко захитала головою. — Коли ж це сталося?

— Одруження Інамура-сан?.. Мабуть, нещодавно.

— Чистісінька брехня!

— Вона сказала, що Юкіко і ви — обидві вийшли заміж, та я не хотів у це вірити. — Кікудзі стишив голос. — Що ж до Юкіко, то, може, Тіако казала правду...

— Все це брехня! Хто ж улаштовує весілля за такої спеки? Тепер навіть у літньому кімоно сходиш потом... А то ще у весільному вбранні.

— То влітку хіба ніхто не справляє весілля?

— Майже... Хіба тільки іноді. Шлюбну церемонію здебільшого відкладають на осінь... — З очей Фуміко раптом закапали сльози, вона дивилася, як вони розпливаються на колінах плямкою. — А все-таки навіщо Курімото-сан сказала неправду?

— Спритно вона мене обдурила, — сказав Кікудзі.

«Але чого Фуміко заплакала?.. Зате можна бути певним, що її одруження — вигадка. А може, Юкіко справді вийшла заміж, і Тіако, щоб відсторонити Фуміко, набрехала про неї?..» — мучився здогадами Кікудзі.

А втім, таке пояснення його не задовольняло. Йому все-таки здавалося, що й одруження Юкіко — неправда.

— В кожному разі, поки ми не дізнаємось, чи сказала Курімото правду про Юкіко, її жарту не збагнемо.

— Жарту?..

— Вважаймо, що це жарт...

— Дивний жарт! Якби я сьогодні вам не подзвонила, ви повірили б, що я замужем.

Служниця знову покликала Кікудзі.

За хвилину він повернувся на галерею з листом

— Фуміко-сан, ваш лист прибув. Без марки...

Кікудзі взявся розкривати конверт.

— Ні-ні, не треба!

— Чому?

— Не хочу. Віддайте назад, прошу! — Фуміко простягла руку. — Віддайте!

Кікудзі заховав його за спину.

Намагаючись схопити листа, Фуміко однією рукою мимоволі сперлася об його коліна. Її руки потяглися в різні боки, і Фуміко втратила рівновагу. Щоб не впасти на Кікудзі, вона відхилила ліву руку назад, а правою вчепилася в лист за його спиною. І все-таки здавалось, що вона от-от упаде. Її голова майже торкалася грудей Кікудзі. Та дівчина не впала, спритно вивернулася, її ліва рука знову зіперлася на його коліна. Дивно! Як це вона зуміла підтриматися тією рукою?

Яка спритність! Яка гнучкість! Кікудзі мало не ахнув — з такою силою він відчув жінку, пані Оота.

І як Фуміко встигла вивернутись?.. Звідки взялася така гнучкість?.. Незбагненна таємниця жіночого ества.

Тієї миті, коли Кікудзі готувався відчути на собі тягар її тіла, Фуміко промайнула біля нього теплом і запахом жінки.

Це був сильний запах. Запах жінки, що зранку й до вечора була на роботі. Так пахла ласка пані Оота.

— Ну віддайте!

Кікудзі не опирався.

— Я його порву.

Одвернувшись, Фуміко на клаптики пошматувала листа. Її шия і руки були вологі.

Намагаючись не впасти на Кікудзі, вона спочатку зблідла, а потім зашарілася. Напевно, їй стало душно.

III

Звичайна вечеря, замовлена в близькому ресторані, була несмачною.

Перед Кікудзі стояло циліндричне «сіно». Як завжди, його принесла служниця.

Він одразу звернув на нього увагу. Погляд Фуміко теж зупинився на чашці.

— Ви п'єте з неї чай?

— Так.

— От негарзд вийшло...— В голосі Фуміко було менше ніяковості, ніж відчував зараз Кікудзі.— Тільки-но я вам її подарувала, як одразу пожалкувала. І в листі про це написала...

— Про що?

— Звісно, про «сіно»... Просила вибачити за такий нікудишній подарунок...

— Та що ви!.. Це не погана річ.

— А я от не бачу в ній нічого гарного. Інакше мама не користувалася б нею щодня.

— Я не великий знавець, та, як на мене, це «сіно» чудове.— Кікудзі взяв чашку у руки й покрутив перед очима.

— Але ж є скільки завгодно кращих. Ви будете пити з неї, і мимоволі згадаєте, що таки є...

— Іншої такої в мене немає.

— Нехай у вас немає, але ж у гостях можете побачити. І як будете з неї пити, то подумаете, що чуже «сіно» гарніше... А тоді мені й мамі буде прикро.

Кікудзі перехопило дух, але він сказав:

— Де ж це я побачу? Я ж не збираюсь ходити на чайні церемонії.

— То випадково побачите. А може, вже й бачили.

— Виходить, що дарувати можна тільки найдорожчі речі?

— Так.— Фуміко підняла голову й глянула Кікудзі в вічі.— Саме так. У листі я просила, щоб ви розбили чашку і черепки викинули...

— Розбити?.. Таку річ?..— Кікудзі намагався заспокоїти войовничо настроєну Фуміко.— Чашку випалили в стародавній печі кілька століть тому. Мабуть, спочатку в ній подавали закуски. А відтоді, як почали з неї пити чай, минуло багато часу. Люди берегли її, як коштовну річ, передавали з покоління в покоління. Можливо, брали з собою і в далеку подорож... Ні, я не послухаю вас, Фуміко-сан.

Та ще Фуміко сама ж казала, що на вінцях «сіно» зберігся слід матеріної помади.

Вона так усоталася в кераміку, що її, мовляв, нічим не витравиш. Справді, Кікудзі не раз і не два ретельно мив її, а темнуватий слід на вінцях чашки не зник. Щоправда, колір у цьому місці був блідо-коричневий, не червоний, тільки з червонястим відтінком — можна було подумати, що то колір вицвілої губної помади. Хоча «сіно» могло мати таке забарвлення. Та й слід цей міг залишитися не тільки від пані Оота,— адже з тієї чашки пила не вона одна. І все-таки пані Оота підносила до губ цю чашку частіше за інших — вона пила з неї щодня.

«Цікаво, вона сама здогадалася пити з неї чай, чи то їй підказав батько?» — подумав Кікудзі.

Він здогадувався, що пані Оота і батько часто пили чай і з парних чашок — червоної і чорної — роботи Рйоню.

Можливо, батько іноді просив пані Оота поставити в глечик «сіно» троянди і гвоздики й милувався прекрасною жінкою зі старовинною чашкою в руці...

Після їхньої смерті глечик і чашка опинилися в Кікудзі. А сьогодні прийшла й Фуміко.

— Це не примха. Я справді хочу, щоб ви розбили чашку, — сказала вона. — Коли я подарувала вам глечик, ви зраділи, і я подумала: в мене є ще одне «сіно», чашка, я теж її вам віддам. Хотіла, щоб ви пили з неї щодня... А тепер мені соромно за такий нікудишний дарунок.

— Таке «сіно» не на будень. Гріх користуватися такою чашкою щодня...

— А все-таки кращих за неї є скільки завгодно. Мені буде прикро, якщо ви будете пити з цієї чашки, а згадуватимете, що є кращі за неї...

— То ви твердите, що треба дарувати найдорожчі речі?

— Це вже кому і за яких обставин...

У Кікудзі защеміло серце.

Мабуть, Фуміко мріє, щоб пам'ятка про матір була коштовною, щоб Кікудзі, торкнувшись її руками, з любов'ю згадував її саму і матір.

І Кікудзі мимоволі перейнявся цим бажанням — тепер і він ладен був погодитись, що дарунок на спомин про пані Оота має бути якнайкращим.

Певно, це й було заповітною мрією Фуміко. Свідчення тому — глечик «сіно».

Холодна поверхня глечика, що ніби пашіла жаром, викликала в уяві Кікудзі тіло пані Оота. І не було в тій згадці ні краплини сорому, ні каяття — краса перемогла.

Дивлячись на шедевр кераміки, Кікудзі відчував, що пані Оота була довершеним витвором природи. А шедевр недосяжний для осуду.

Того дня, в зливу, Кікудзі сказав Фуміко по телефону, що «сіно» викликає в ньому бажання бачити її. І тоді Фуміко згадала про інше «сіно» й принесла Кікудзі чашку.

Мабуть, таки правда, що чашці далеко до глечика.

— Здається, в батька була дорожня скринька для чайного посуду...—вголос міркував Кікудзі.— Напевне, в ній збереглася чашка, гірша за вашу.

— Яка чашка?

— Хтозна? Я ж її не бачив.

— Я хотіла б на неї поглянути. Мабуть, гарна,— мовила Фуміко.— Якщо це «сіно» гірше, то я його розіб'ю, добре?

— Боюсь навіть показувати...

Спритно виймаючи зернята з кавуна, поданого на десерт, Фуміко наполягала, щоб Кікудзі таки показав їй батькову чашку.

Він звелів служниці відчинити чайний павільйон і вийшов у сад. Таки хотів відшукати скриньку. Фуміко поспішила за ним.

— Я не знаю, де та скринька. От би сюди Курімото... Та вмить знайшла б.

Кікудзі обернувся. На Фуміко падала тінь білого олеандра, під деревом було видно тільки її ноги в шкарпетках і садових гета.

Скринька була в буфеті в мідзуя¹.

Кікудзі приніс її у павільйон і поставив перед Фуміко.

Вона сиділа випростана і якусь хвилину чекала, коли Кікудзі зніме обгортку, а тоді не витримала й простягла руку.

— Можна подивитися?

— Скринька в поросі.— Кікудзі вийшов у сад і витрусив з обгортки пилюку.-- А знаєте, в буфеті лежала мертва цикада, вся об'їдена черв'яками...

— У павільйоні ж чисто.

— Так. Курімото недавно прибрала. Тоді ж, коли повідомила, що Фуміко-сан і Юкіко-сан повиходили заміж... Було вже пізно, і вона не помітила, як зачинила цикаду в буфеті.

Фуміко вийняла зі скриньки згорток, очевидно, з чашкою, і низько схилившись, узялася розв'язувати стрічку. Її пальці злегка тремтіли.

Округлі плечі Фуміко опустилися вниз, і Кікудзі знову впала в очі її довга шия.

Його приваблювала опукла мочка вуха і стулений рот

¹ М і д з у я — кімнатка для миття чайного посуду.

з ледь-ледь відкопиленою нижньою губою на поважному обличчі дівчини.

— «Карацу»¹,— сказала Фуміко, глянувши на Кікудзі.

Він підсів ближче.

Фуміко поставила чашку на татамі.

— Чудова чашка.

Це була маленька чашка «карацу», теж, здається, для щоденного вжитку.

— Міцна, витриманих ліній. Куди гарніша за «сіно».

— Хіба можна порівнювати «сіно» й «карацу»?..

— А чому ж ні? Досить поставити їх поруч, як одразу видно, котра гарніша.

Кікудзі, теж зачарований красою «карацу», взяв чашку в руки.

— Принести «сіно»? — спитав він.

— Я сама принесу.— Фуміко підвелась і вийшла.

Коли обидві чашки стали поряд, погляди Кікудзі й Фуміко раптом зустрілися і в ту ж мить звернулися на чашки.

Кікудзі квапливо сказав:

— Та це ж чоловіча й жіноча чашки! Коли поставити поруч, відразу видно.

Фуміко кивнула. Здавалось, вона не могла промовити й слова.

І для Кікудзі власні слова прозвучали дивно.

Чашка «карацу» була проста, без жодного малюнка. Крізь синяву її поверхні з жовтавим відтінком проступав легкий багрянець. Унизу вона була сильно випуклою.

— Напевне, це була улюблена чашка вашого батька, і він брав її з собою в подорож... Вона в його стилі.

Здавалось, Фуміко не помічала, що грається з вогнем.

Кікудзі не вистачило духу сказати, що «сіно» нагадує йому про її матір. Дві чашки стояли перед ним, як дві душі — батькова і пані Оота.

Стародавні чашки... Їм, певне, років триста-чотириста, а скільки в них свіжості!.. Здавалось, життя б'ється під їхньою гладенькою поверхнею.

Кікудзі дивився на чашки, а йому ввижались його батько і мати Фуміко такі ж чисті й непорочні.

На восьмий день після смерті пані Оота Кікудзі признався, що йому страшно залишатись наодинці з Фуміко.

¹ «К а р а ц у» — керамічні вироби з міста Карацу і його околиці.

А от зараз відчуття провини наче й не було. Невже воно вивітрилося під впливом чудової кераміки?

— Яка краса...— промовив Кікудзі ніби сам до себе.— Батько возився з чашками, хоч таке заняття і не в його вдачі... Мабуть, хотів заглушити цим докори сумління...

— Докори сумління?..

— Бо дивишся на чашку і забуваєш, що в її колишнього власника могли бути гріхи... А батько прожив лише часточку того, що випало на долю цієї чашки.

— Смерть іде за нами по п'ятах. Який жах!.. Чого я тільки не робила, щоб забути про мамину смерть! А вона все стоїть за кожним із нас...

— Правду кажете... Коли весь час думаєш про мертвих, то здається, ніби й сам неживий,— сказав Кікудзі.

Служниця принесла чайник. Вона, певно, подумала, що їм потрібен окріп для чайної церемонії — Кікудзі й Фуміко вже давненько сиділи в павільйоні.

Кікудзі запропонував Фуміко приготувати чай у «карацу» і «сіно» так, наче вони в дорозі.

Дівчина згідливо кивнула.

— Тоді я зможу ще раз випити з маминої чашки перед тим, як її розбити...

Вона вийняла зі скриньки бамбукову колотівку і вишла її помити.

Літне сонце ще не зайшло.

— Наче в дорозі...— проказала Фуміко, збиваючи чай у маленькій чашці.

— Нехай у дорозі. А де ж ми тоді зупинимось? У готелі?

— Не обов'язково в готелі. Можна на березі річки або в горах. Треба було взяти холодної води, ніби з гірської річки...

Виймаючи колотівку, Фуміко глянула своїми чорними очима на Кікудзі, а потім звернула погляд на «карацу», яку подавала йому на долоні.

І погляд Фуміко, і чашка опинилися в Кікудзі перед коліними.

Кікудзі відчув, як Фуміко напливає на нього хвилями тепла...

Коли вона поставила перед собою мамину чашку й заходилась розмішувати чай, бамбукова колотівка зашурхотіла об край, і Фуміко опустила руку.

— Важко!

— Мабуть, тому, що чашка маленька, — сказав Кікудзі. Руки її тремтіли.

Фуміко випустила з пальців колотівку й більше за неї не бралася.

Вона похнюпилась.

— Мама не дає мішати...

— Що?...

Кікудзі миттю підвівся й схопив Фуміко за плечі, немов хотів її вирвати з тенет закляття.

Фуміко не опиралася.

IV

Тієї ночі Кікудзі ніяк не міг заснути. Коли в щілинах віконниць замерехтів світанок, він устав і подався у чайний павільйон.

У саду, на плиті перед кам'яним умивальником, валялись уламки «сіно». Кікудзі склав до купи чотири великих черепки і в його долоні з'явилася чашка. Лише на її вінцях бракувало шматочка.

Кікудзі взявся його шукати, але невдовзі облишив.

Підвів очі вгору. На сході, між віттям дерев, яскріла одна велика зірка.

«Скільки я вже не бачив вранішньої зорі!» — подумав Кікудзі, дивлячись на небо, яке поволі затягували хмари.

Зірка блищала серед хмар і тому здавалася ще більшою, ніж була насправді. Ореол навколо неї був аж наче вологий.

«Безглуздо збирати черепки, коли на небі сяє зірка свіжим блиском», — майнуло в голові Кікудзі.

Він кинув уламки на землю.

Учора ввечері Фуміко шпурнула чашку на кам'яний умивальник. Кікудзі навіть не встиг її зупинити.

Він не помітив, як вона несподівано вискочила з чайного павільйону. В нього тільки вихопилось:

— О-о-о!

Кікудзі не кинувся шукати черепків у темряві, а підтримав Фуміко за плечі. Бо вона знеможено присіла на плиті й от-от ладна була повалитися на землю.

— У вас є гарніше «сіно»... — прошепотіла вона.

Фуміко таки переживала, що Кікудзі порівняє її чашку з іншою, кращою...

Пізніше, коли він ніяк не міг заснути, ті слова пролунали в його душі сповненим болем прозорим тоном.

Дочекавшись світанку, Кікудзі вийшов у сад поглянути на розбиту чашку.

Однак угледів зірку і кинув черепки на землю...

Кікудзі знову підвів погляд вгору й аж ойкнув.

Зірки вже не було. Поки він збирав черепки, ранкова зоря сховалася за хмарою.

Кікудзі, немов ошуканий, якийсь час дивився на схід.

Невже хмара заслонила зірку?.. Над дахами будівель, там, де обривалися хмари, рожево займався небосхил.

— Як же їх тут залишати... — промовив Кікудзі сам до себе. Знову підняв черепки й запахав за пазуху нічного кімоно.

Жаль було кидати розбиту чашку. Та й тут її могла побачити Тікако.

«Фуміко вмисне її розбила, тож навіщо зберігати черепки?» — вирішив, але передумав, загорнув їх у папір і, сховавши у стінну шафу, забрався під ковдру.

«Власне, чого Фуміко так боїться порівняння?.. З чим і коли міг би він порівняти це «сіно»?.. Звідки в неї той страх?» — мучився здогадами Кікудзі.

Після вчорашнього вечора Кікудзі й не думав порівнювати Фуміко з кимось. Для нього вона стала незрівнянною. Стала його долею.

Досі Кікудзі завжди пам'ятав, що Фуміко — донька пані Оота. Тепер він забув про це.

Раніше його чарувала схожість доньки й матері. Йому здавалося, ніби пані Оота якось незбагнено перетілилась у Фуміко. Тепер Фуміко була тільки Фуміко.

Нарешті Кікудзі вирвався з огидної чорної опони, що затуляла йому світ.

Невже його врятувало гріхопадіння чистої Фуміко?..

Фуміко не опиралась, опиралась тільки її чистота.

Він побоювався, що цього разу прокляття ляже на серце важчим тягарем, а вийшло навпаки — душа мовби очистилась. Сталося чудо: отрута, зажита у великій кількості, вилікувала хворого.

З контори Кікудзі подзвонив у крамницю, де працювала Фуміко. Вона казала, що влаштувалась у крамниці оптового продажу вовняних тканин у районі Канда.

Але там її не було. Кікудзі прийшов на роботу невиспаний. Мабуть, і вона довго не могла заснути і лише над ранок поринула в глибокий сон. «А може, через сором не може поткнутися з дому?» — подумав Кікудзі.

Він подзвонив ще раз, після обіду, але Фуміко не було, і він попросив у продавця її домашню адресу.

В її вчорашньому листі, мабуть, була нова адреса, але ж вона порвала його й поклала в кишеню.

За вечерею зайшла мова про її роботу, і Кікудзі запам'ятав назву оптової крамниці. А от на домашню адресу не звернув уваги. Мовляв, навіщо вона йому, коли Фуміко поселилася в його серці?

Після роботи Кікудзі розшукав будинок за парком Уено, де Фуміко наймала кімнату. Вдома її теж не було.

На порозі Кікудзі зустріла дівчинка десь років дванадцяти, в матросці, — видно, ще не встигла переодягнутися після школи. Вислухавши Кікудзі, вона зникла в кімнаті, потім вийшла і сказала:

— Оота-сан нема вдома ще зранку. Вона сказала, що вирушає з подругою в подорож...

— У подорож?.. — перепитав Кікудзі. — Вирушила в подорож? Вранці? О котрій годині? І не сказала куди?

Дівчинка зникла в кімнаті, та за хвилину з'явилася знову. Стала віддалік, наче побоювалась його, і сказала:

— Я точно не знаю. Бо і моєї мами ще нема вдома...

У дівчинки були ріденькі брови.

За ворітьми Кікудзі озирнувся. Шукав очима кімнату Фуміко, але так і не знайшов. Двоповерховий будинок був досить пристойний, з невеличким садком.

Кікудзі згадав слова Фуміко: «Смерть іде за нами по п'ятах», — і в нього задерев'яніли ноги.

Він вийняв хусточку й витер піт. Так несамовито тер обличчя, що кров, здавалось, відринула з голови. Хусточка потемнішала, стала вологою. Тепер холодний піт поповз по спині.

— Не можу повірити, що вона померла! — мовив він сам до себе.

Як же Фуміко могла померти, коли його самого повернула до життя?..

А чи не було її вчорашнє хвилине розслаблення провісником смерті?

А може, ту свою слабкість, як і мати, Фуміко вважала непоправним гріхом?

— Зосталася на мою голову тільки Курімото... — ніби випльовуючи злобу в обличчя уявному ворогові, проказав Кікудзі й поспішив у затінок дерев парку Уено.



Добра людина

Цього року щедро вродила хурма, осінь у горах чудова.

Порт на південній частині півострова. Із залу чекання на другому поверсі, де продають дешеві ласощі, вийшов шофер у жовтій куртці з фіолетовим коміром. Надворі стояв великий червоний рейсовий автобус з фіолетовим прапорцем.

Жінка, що стояла з донькою і тримала в руці пакетик з цукерками, глянула на дбайливо зав'язані шнурки водієвих черевиків і промовила:

— То сьогодні ви поведете автобус? Щаслива прикмета, що нас повезе така добра людина, як ви. Може, моїй доньці доля всміхнеться.

Шофер мовчки подивився на дівчину.

— Я вже не можу відкладати далі. Настає зима. Жаль серед холоднечі виряджати дитину в далекий світ. От і подумала: однаково доведеться розлучатись, то вже краще тепер, поки тепло. От і вирішила поїхати сьогодні.

Шофер мовчки хитнув головою і впевненим кроком військового підійшов до автобуса, поправив подушечку на сидінні.

— Ви, тітонько, сідайте спереду. Менше гоїдатиме. Адаже дорога далека.

Жінка везла продавати доньку в дім розпусти. Містечко, куди вона їхала, лежало за шістдесят кілометрів від порту й мало залізничне сполучення з іншими місцями.

Похитуючись, автобус повз гірською дорогою. Дівчина сиділа відразу за водієм, втупивши погляд у його випростану жовту спину, перед якою наче розступалися навколишні гори й відкривався цілий світ. Автобус ще мусив подолати два великих перевали.

Спереду завиднів диліжанс. Дав автобусові дорогу.

— Дякую,— голосно промовив шофер і кивнув головою, мов дятел.

Потім трапився віз, навантажений дровами. Дав автобусові проїхати.

— Дякую.

Автобус поминув чоловіка з візком.

— Дякую.

Обігнав рикшу.

— Дякую.

Наздогнав вершника.

— Дякую.

Навіть якби за десять хвилин автобус поминув тридцять возів, вершників і рикш, шофер, здавалось, все одно дякував би за те, що йому дали дорогу. Навіть проїхавши кількасот кілометрів на великій швидкості, він не змінить пози — такий він стрункий, прямий, як криптомерія.

З порту автобус виїхав о третій. Тепер довелося ввімкнути фари. Коли на дорозі траплялися коні — віз чи вершник — водій гасив світло й, обминаючи їх, проказував:

— Дякую.

— Дякую.

— Дякую.

Добра слава йде про цього водія серед тих, хто на возі чи верхи їздить тією дорогою в шістдесят кілометрів.

Вже посутеніло, коли автобус прибув на станцію. Ступивши на землю, дівчина ледве встояла, ноги її підгиналися, і вона схопилася за материну руку.

— Постривай,— кинула їй через плече мати й поспішила за шофером.

— Чуєте, моя донька закохалась у вас. І не дивина... Навіть будь-яка панянка не була б до вас байдужа, якби проїхала з вами на автобусі, не те що селянська дівчина... Ви така добра людина... Я вас благаю... Буду за вас молитися... Адже завтра донька стане іграшкою в руках гультаїв, яких вона і в вічі не бачила...

Наступного ранку, щойно зійшло сонце, водій виїшов з нічліжного дому й розміреним кроком військово-го попростував через площу. За ним дріботіла жінка з донькою. Червоний рейсовий автобус з фіолетовим прапорцем викотився з гаража й спинився, очікуючи прибуття першого поїзда.

Дівчина встигла спереду й, облизуючи губи, гла-

дила чорну шкіру на шоферському сидінні. Мати мерзлякувато ховала руки в рукави кімоно.

— То як? Повезете доньку назад? Сьогодні вранці вона як розплачеться! А ще й ви мене насварили... І я не витримала, вирішила: повернусь і зачекаю до весни. Жаль віддавати на зиму. Нехай потепліє...

З першого поїзда в автобус сіло троє пасажирів. Водій поправив сидіння. Дівчина не спускала погляду з його плечей, що здавалися їй тепер на диво теплими й рідними. За вікнами свистів ранковий осінній вітер.

Автобус наздогнав диліжанс. Той звернув на узбіччя.

— Дякую.

Трапився віз.

— Дякую.

Осторонився з дороги вершник.

— Дякую.

— Дякую.

— Дякую.

Виповнюючи словами подяки поля і гори на відрізку дороги довжиною в шістдесят кілометрів, шофер вів автобус у порт на південній частині півострова.

Цього року щедро вродила хурма, осінь у горах чудова.



вечірній дощ

Мені привиділося, начебто в горах, укритих яскраво-червоним листям, сиплються іскри.

Власне кажучи, не в горах, що стоять прямовисно обабіч річки, а в глибокій долині. Небо видно лише тоді, коли задерти голову вгору. Воно ще блакитне, та на ньому вже заграли вечірні барви.

Такі ж кольори з'явилися і на білястому річковому камінні. Тиша сповзала з ясно-червоних гір у долину, проникала в душу й нагадувала, що вечір недалеко. Поки я дивувався, чому на синій воді не відбивається золоте листя дерев, мені здавалося, ніби на поверхню річки сиплються іскри.

Але то падав не вогняний дощ, не іскри летіли — то водяне дзеркало спалахувало міріадами вогників. Ні, іскри все-таки сипалися, бо було видно, як, торкнувшись води, вони гасли. Лише на тлі червонястих гір вони губилися. Та коли я глянув над гори, то побачив, як сила-силенна іскрин несамовито сиплеться униз. Певно, тому, що іскри рухались, смужка неба між берегами гірських вершин, здавалось, текла річкою.

От що примарилось мені ввечері, коли я куняв у швидкому поїзді, що мчав до Кіото.

Я хотів побачити в тамтешньому готелі одну з двох дівчаток, згадка про яких збереглася в пам'яті від часу, коли років п'ятнадцять тому мені в лікарні робили операцію печінки.

Одну з них, ще зовсім маленьку, що народилася без жовчної протоки (дитина без неї могла прожити не довше року) оперували — ввели штучну трубку, що з'єднала печінку з жовчним міхурем. Після операції я підійшов до матері й, поглядаючи на маля на її руках, запитав:

— Все обійшлося? Гарненька у вас дівчинка.

— Дякую. Кажуть, не сьогодні-завтра їй погіршає. Чекаємо батька з дому, — спокійно відповіла жінка.

Дитина, здавалося, солодко спала, на грудях під кімоно у візерунках камелій щось випиналося, мабуть, бинти.

Нічого дивного, що я так необачно поцікавився у жінки про здоров'я дитини. Виною тому було властиве хворим душевне розслаблення. В цій хірургічній лікарні перебувало чимало дітей віком від п'яти до восьми років, котрі, очікуючи операції на серці, розважалися тим, що галасували по коридорах, їздили вгору-вниз на ліфті. З тими дітьми я не раз розмовляв. То здебільшого були дітлахи, батьки яких побоювалися, що вони помруть, якщо змалку операційним втручанням не усунути вродженої вади серця.

З-поміж тих дітей мою увагу привернула одна дівчинка. Щоразу, як я їхав на ліфті, неодмінно була і вона. Заб'ється в куток, що навіть не видно її за ногами дорослих, і понуро блимає суворими очима, міцно стуливши губи. Медсестра казала, що дівчинка катається на ліфті майже дві-три години на день. Вона завжди була похмура, навіть тоді, коли сиділа на канапі в коридорі. Коли я звертався до неї, вираз її очей нітрохи не мінявся.

— Правда, за цю дівчинку можна не хвилюватися? — сказав я медсестрі.

Та несподівано дівчинка зникла.

— Її оперували? Як вона почувається? — запитав я медсестру.

— Нічого їй не встигли зробити. Вона поїхала додому. На сусідньому ліжку померла дитина, тож дівчинка зятялася, — мовляв, хочу додому, і край. Ніхто не зміг її затримати в лікарні...

— Так-так... Цікаво, чи жива вона ще?

І ось тепер я їхав у Кіото, щоб побачити ту дівчинку в розповні юності.

Стукіт дощових крапель об шибку вагона урвав мій сон наяву. Видиво щезло. Куняючи, я чув, як дощ переїщить у вікно. Незабаром зверху так захлюпало, залопотіло, що аж задеренчало вікно. Навскіс від краю до краю по шибці поповзли краплини, то зупиняючись на мить, то знов рухаючись. Я відчув у тому якийсь ритм. У тому рухові, з яким міриади крапель переганяли одна одну, спадали вниз, виписували плетиво ліній, мені вчувалася музика. Музика крапель, що билися об шибку, мабуть, і викликала враження, нібито крізь тишу червоного листя дерев у горах на землю спадають вогняні іскорки.

Від власника мануфактурної крамниці в Кіото я дістав запрошення на показ новорічних кімоно в залі одного готелю. Серед манекенниць була Беппу Рікко. Я добре пам'ятав цю дівчину, але не сподівався, що вона працює манекенницею. Отож у Кіото я їхав скоріше не для того, щоб милуватися осінньою красою ясно-червоного листа кленів, а щоб побачити Рікко.

Наступного дня теж падав дощ. Після обіду я сидів у салоні готелю на четвертому поверсі й дивився телевізійну передачу. Тут же юрмились гості, що зібралися врочисто відзначити заручини, проходили й наречені. Коли з парадного залу вийшла вже не перша пара молодят, позад мене клацнув фотоапарат — фотографували заручених на згадку, і я оглянувся. Тієї самої хвилини я побачив власника мануфактурної крамниці. Він привітався, а я спитав, чи вже прийшла Беппу Рікко. Чоловік показав очима вбік: під затуманеним паром вікном стояла Рікко, міцно стуливши губи, й суворим поглядом дивилася, як фотографуються наречений з нареченою. Побачивши перед собою живу й здорову струнку вродливу дівчину, я хотів до неї озватися. «Та чи пам'ятає вона мене, чи пригадає?» — завагався я і промовчав.

— Завтра на виставці кімоно вона демонструватиме плаття для наречених... — шепнув мені на вухо власник мануфактурної крамниці.

ЯСУНАРИ КАВАБАТА

Я. Кавабата (1899—1972) — видатна постать у сучасній японській літературі. Поетизація найпростіших людських почуттів, оспівування краси природи, зображення якої тісно пов'язано з внутрішнім життям людини, підкреслене захоплення старовиною, витончена художня форма, щирість інтонації— всі ці якості притаманні більшості його творів, серед яких найперше місце займають «Танцівниця з Ідзу», «Країна снігу» і «Тисяча журавлів».

Я. Кавабата — перший в японській літературі лауреат Нобелівської премії за 1968 рік, присудженої йому за «письменницьку майстерність, що з надзвичайною яскравістю виражає суть японського способу мислення».

Я. Кавабата народився в родині лікаря. Рано осиротівши, хлопець жив з дідом. Коли йому сповнилося шістнадцять років, помер і дід. Втрата останньої близької людини стала сюжетом його першого оповідання «Щоденник шістнадцятирічного юнака». 1920 року Кавабата вступив на англійське відділення Токійського університету, а через рік перейшов на відділення японської літератури. 1924 року, після закінчення університету, Кавабата бере участь у заснуванні журналу «Бунгей дзідай» («Літературна епоха»), що об'єднував навколо себе так званих неосенсуалістів.

В цій неоднорідній за ідейним спрямуванням групі молодих літераторів, що перебувала під впливом європейського модернізму 20-х років, Кавабата займав особливе місце. На відміну від Рііті Йокومیцу, провідника японських неосенсуалістів, що підпав під вплив модерністів, Кавабата не відійшов від національних художніх традицій, від класичного уявлення про прекрасне. Про це свідчить той факт, що захоплення Джойсом не вистачило навіть для того, щоб закінчити повість «Кришталева фантазія», розпочату в стилі «поточку свідомості».

Повернувшись до традицій класичної японської літератури (вершина японської класики — роман «Гендзі моногатарі» з XI ст. був його улюбленою книжкою протягом усього життя), Кавабата написав тоді оповідання «Танцівниця з Ідзу» — надзвичайно чисту ліричну сповідь про своє перше кохання до юної мандрівної артистки. Показово, що персонажами цього твору стали мандрівні артисти — завжди зневажувана й упосліджувана верства японського суспільства.

Вершиною творчості Я. Кавабати японська і зарубіжна критика вважає повість «Країна снігу», яку автор розпочав писати 1934 року й закінчив аж 1947-го.

Сюжет повісті — історія стосунків токійця Сімамури, людини без певного заняття, і провінційної гейші Комако на тлі суворой природи західної Японії.

Сімамура, інтелігент, схильний до пустопорожніх міркувань, то захоплений музикою, то японськими танцями, то європейським

балетом, не здатний на великі почуття. В його порожню душу раптом вривається образ широї молоді гейші. Комако вражає Сімамуру не так вродою, як душевною чистотою. Йому, звиклому до моралі торговельних кварталів Токіо, не зрозуміло, чому вона по жертвувала собою ради сина вчительки — стала гейшею, щоб оплатити його лікування. Надто несподіваним видалось Сімамури і її кохання до нього самого. Холодний практицизм Сімамури мимохіть підказує йому тільки одне: відчайдушні зусилля Комако — марні. Характери Сімамури і Комако несумісні, рано чи пізно мав настати розрив. І він настав. Кульмінацією повісті є той момент, коли Сімамура обмовився, назвавши Комако спочатку «гарною дівчиною», а невдовзі «гарною жінкою». Комако зрозуміла, що її кохання не знайшло відгуку в холодному серці Сімамури. Кінець повісті намічається вже тоді, коли кризь посвист чайника Сімамури причулося, як затихає вдалині стукіт гета Комако.

Через усю повість як символ незайманої краси проходить образ іншої дівчини, Йоко: на початку повісті Сімамуру вражає її образ на тлі вечірнього краєвиду в шибці вагона, а наприкінці вона гине під час пожежі.

Стосунки Сімамури з Комако подано на тлі різних пір року, як того вимагає дзен-буддійська естетика. Можна сказати, що природа — один з персонажів повісті. Показати її красу, неповторність у скороминущій зміні пір року і на її тлі підкреслити цінність кожної миті людського життя — ось яке завдання поставив собі Кавабата.

«Країна снігу» писалася в 30-і роки, коли в Японії панував дух мілітаризму. Кавабата не пішов на службу офіційної ідеології, а своїми творами пробуджував у читачів кращі риси японського національного характеру, а не самурайську відданість імперії і імператору. В несприятливих умовах Кавабата продовжував так звану «жіночу» лінію в японській літературі, що зародилася ще в епоху Хейан (XI ст.) — епоху найбуйнішого розквіту класичної японської літератури.

Розвиваючись у цьому руслі, Кавабата зберіг своєрідність свого письма і в пововенних творах. Найвищу оцінку серед них здобули: «Тисяча журавлів» (1951), «Голос гір» (1954) і «Давня столиця» (1962).

Повісті «Тисяча журавлів» була присуджена премія японської Академії мистецтв. Як і «Країна снігу», це — лірична повість, тлом для якої автор обрав чайну церемонію. Чайний обряд — стародавній звичай, доведений японською естетикою до рівня високого мистецтва. Суть його полягає в тому, щоб дати людині можливість подумати над життям, віддатися роздумам, очистити душу від буденних клопотів і суєти. Чайна церемонія покликана служити досягненню гармонійної єдності людини з природою та іншими людьми.

Як підкреслював сам автор, його метою не було описати чайну церемонію, а лише застерегти проти її сучасної вульгаризації. Носієм такого опошлення священного обряду виступає в повісті Тікако. Більша частина повісті присвячена висвітленню складних стосунків головного персонажа Кікудзі з пані Оота, з дівчатами Фуміко і Юкіко.

На сторінках повісті своїм окремим життям живе японська кераміка — начиння для чайної церемонії. Стародавні чашки, яким по кілька сотень років, ніби відтінюють скороминущість людського життя, підкреслюючи тим його цінність. Кризь повість, як символ

чистоти і щастя, проходять журавлі на кімоно Юкіко, недосяжної для Кікудзі дівчини.

З-під пера Кавабати вийшло чимало різних за темою оповідань, присвячених окремим сторонам духовного життя японців й описаних крізь призму японської естетики дзен-буддизму.

Незважаючи на історичну вузькість і обмеженість естетики дзен, Кавабата зумів у кращих творах зберегти зв'язок з реальним життям японського народу. Книжки його служать боротьбі проти «масової культури» Західної Європи, а надто США, що величезною лавиною комерційного засилля ринуть на прогресивні традиції японської культури.

І. Дзюб

З М І С Т

Танцівниця з Ідзу	6
Містечко Юміура	27
Країна снігу. <i>Повість</i>	34
Тисяча журавлів. <i>Повість</i>	128
Добра людина	213
Осінній дощ	217
Ясунарі Кавабата.	
<i>Біографічна довідка</i>	220

Кавабата Ясунари

Страна сніга

Рассказы и повести

Перевод с японского И. П. Дзюба

(На українском языке)

Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська, 42.

Редактор *С. І. Наливайко*

Художник *Р. С. Адамович*

Художній редактор *І. М. Гаврилюк*

Технічний редактор *І. О. Селезньова*

Коректори *Т. В. Грузинська, Г. М. Стадник*

Виготовлено на Харківській
книжковій

фабриці ім. М. В. Фрунзе
республіканського виробничого
об'єднання «Поліграфкнига»,

Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.

Здано на виробництво 18/II 1976 р.

Підписано до друку 28/VI 1976 р.

Папір № 3. Формат 84×108¹/₃₂.

Фізичн. друк. арк. 7. Умовн. друк. арк. 11,76.

Обліково-видавн. арк. 12,606. Ціна 78 коп.

Замовл. 6-80. Тираж 65 000.

78 коп.